

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Вишня В.Б., доктор технічних наук, професор, начальник кафедри спеціальної техніки та інформаційних технологій, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпинський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патерило І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, керівник експертної групи з питань реформування правоохоронних органів, Офіс Президента України

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол № 8 від 23.03.2023 р.)**

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23163-13003ПР
від 05.01.2018 р. видане Міністерством юстиції України

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 344.77(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/39221495>

Атаманова Н. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету

ЗАСОБИ ПРОТИСТОЯННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМ ФЕЙКАМ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

MEANS OF COMBATING INFORMATION FAKES IN THE MODERN STATE

У статті йдеться про сутність і поняття терміну «фейк». Фейк визначили як різновид інформаційної зброї точкової спрямованості. Виявили, що з розвитком мережі Інтернет та соціальних мереж, аудиторія яких обчислюється десятками тисяч, а часом і мільйонами, поширення «фейкових» новин перетворюється на епідемію. Доведено, що із введенням в оману, фейки можуть призначатися для інформаційно-психологічного впливу на цільову аудиторію або пропаганди певних поглядів в інтересах надання впливу на когнітивні здібності (сприйняття, мислення, свідомість та пам'ять), емоційний стан, переконання, позицію і, в результаті на діяльність об'єктів впливу. До основних способів введення в оману чи дезінформування віднесли такі об'єкти впливу: повідомлення або передача свідомо неправдивої інформації; повідомлення чи передача необхідним чином зміненої (спотвореної) правдивої інформації; маніпулювання правдивою інформацією під час її безпосереднього повідомлення чи передачі. Визначено різновиди і шляхи поширення фейкових новин та їх вплив на сучасну державу. Середовищем поширення фейків є соціальні медіа та засоби масової інформації. Дізнались, що незалежно від виду фейку його застосування являє собою комплекс заходів організаційного та технічного характеру щодо створення (підготовки, виробництва) та поширення хибної інформації в соціальних медіа та ЗМІ на користь введення користувачів – об'єктів впливу – в оману. Дійшли висновку, що найпотужніша зброя проти фейків – це критичне мислення та фактчекінг, тобто здійснення перевірки фактів. Важливо визначити першоджерело інформації, це може бути державний орган, відео з камер спостереження, дослідження чи конкретний речник. Виявили, що існують професійні фактчекери, які спеціалізуються на перевірці достовірності інформації. Досліджено засоби протистояння фейкам органами держави. Дізнались, що для боротьби з фейками почали застосовувати технологію блокчейн – ланцюжок зв'язаних блоків даних, збудованих за певними правилами. Така технологія визначатиме, хто, коли, як і де створив контент, а також чи він піддавався змінам і де був опублікований.

Ключові слова: *фейк, фейкові матеріали, інформаційні фейки, інформаційна війна, протидія фейкам.*

The article deals with the essence and concept of the term "fake". A fake was defined as a type of point-directed information weapon. It was discovered that with the development of the Internet and social networks, the audience of which is calculated by tens of thousands, and sometimes even millions, the spread of "fake" news turns into an epidemic. It has been proven that with misleading information, fakes can be intended for informational and psychological influence on the target audience or propaganda of certain views in the interests of influencing cognitive abilities (perception, thinking, consciousness and memory), emotional state, beliefs, position and, as a result, on the activity of objects of influence. The main methods of misleading or misinforming included the following objects of influence: notification or transmission of deliberately false information; communication or transmission of the necessary changed (distorted) true information; manipulation of true information during its direct communication or transmission. The types and ways of spreading fake news and their impact on the modern state are determined. The environment for the spread of fakes is social media and mass media. We learned that regardless of the type of fake, its use is a set of measures of an organizational and technical nature related to the creation (preparation, production) and dissemination of false information in social media and mass media for the benefit of misleading users – objects of influence. They came to the conclusion that the most powerful weapon against fakes is critical thinking and fact-checking, that is, checking facts. It is important to identify the original source of the information, whether it is a government agency, surveillance video, research, or a specific spokesperson. We discovered that there are professional fact-checkers who specialize in checking the reliability of information. The means of countering fakes by the state bodies have been studied. We learned that blockchain technology – a chain of linked data blocks built according to certain rules – was used to combat fakes. Such technology will determine who, when, how and where the content was created, as well as whether it was modified and where it was published.

Key words: *fake, fake materials, informational fakes, information war, countering fakes.*

Вступ. В сучасній державі інформаційні фейки за ступенем ефективності застосовуються для досягнення військових, економічних і політичних цілей. Фейкову інформацію використовують, щоб підвищити медіатрафік, сформуванати громадську думку, дискредитувати конкурента чи публічну людину. Саме фейки стали потужним інструментом впливу і набули нової сили в цифрову еру. Характерно, що кількість хибних новин значно зростає під час політичних кампаній, воєнних конфліктів та кризових ситуацій. Звичайно відстежити кожну фіктивну новину неможливо. Більше того, хибні публікації виглядають досить реалістичними. Вони містять багато правдивих деталей, фіктивні посилання на джерела та коментарі публічних людей. Ще одна вразливість закладена в людській природі – людям властиво довіряти вигаданим історіям, якщо вони збігаються з їхнім світоглядом. До того ж, аудиторія має великий інтерес до гарячих чуток та пікантних подробиць. Захиститись і протистояти хибній інформації вкрай складно без інноваційних технологій, які допоможуть людині ідентифікувати фейковий контент.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням фейків як одного із інструментів негативного впливу на суспільство і країну зокрема займалися такі фахівці як В.М. Вовк, Д. Ю. Золотухін, В. Гладких, Р. Ф. Черниш тощо. Проте дане питання є швидко розвиваючим елементом і потребує постійного вивчення.

Метою статті є аналіз засобів протистояння інформаційним фейкам у сучасній державі.

При дослівному перекладі з англійської «fake» означає підробка, обман або фальшивка. У першу чергу, він розглядається як інтернет-термін, який вживається стосовно піддробленої новини, інформаційного повідомлення або іншого контенту користувача (user-generated content), спеціально підготовленого для поширення в соціальних медіа та електронних ЗМІ помилкової інформації під виглядом достовірної та розрахованої на введення в оману об'єктів впливу. Цей термін вживається і фахівцями інших країн у рамках військової дезінформації (military desertion) – діяльності з цілеспрямованого введення в оману ймовірного чи реального супротивника шляхом «надання» йому свідомо хибної або необхідним чином зміненої

правдивої інформації, а також шляхом маніпулювання нею в ході безпосереднього повідомлення (передачі) [8]. Мета військової дезінформації полягає у спонуканні противника до бездіяльності або виконання дій, що сприяють успішному виконанню завдань своїми військами (силами). Саме так РФ ще з 2014 р. з розв'язанням конфлікту на Донбасі, анексією Криму, а з 24 лютого 2022 р. в зв'язку з повномасштабним військовим вторгненням на території України розпочала активну інформаційну операцію з розповсюдженням фейків.

Фейк можна охарактеризувати як різновид інформаційної зброї точкової спрямованості. З розвитком мережі Інтернет та соціальних мереж, аудиторія яких обчислюється десятками тисяч, а часом і мільйонами, поширення «фейкових» новин перетворюється на епідемію.

Поняття «fake» стало основою появи наступних термінологічних словосполучень: фейкові матеріали (fake materials), зокрема документи (fake documents); фейкові тексти (fake texts), включаючи історії (fake narratives) та оповідання (fake stories); фейкові повідомлення (fake announcements) та заяви (fake allegations); фейкові новини (fake news); фото- (fake photo), відео- (fake video) та аудіо- (fake audio) фейк; фейкові сторінки (fake page) та обліковий запис (fake account).

Серед всього найпоширенішими і найвпливовішими є фейкові новини, які з'явилися за кордоном у 2017 році, коли цей термін було внесено до тлумачного словника англійської мови Collins English Dictionary з визначенням «неправдива, найчастіше сенсаційна інформація, що розповсюджується під виглядом повідомлень новин». В 2018 році Оксфордський університет вніс його до свого словника: «фейкові новини – це хибна інформація, яка передається або публікується під виглядом новин з метою обману або з політичних міркувань». Крім того, серед зарубіжних фахівців у галузі інформаційних операцій використовується класифікація фейків за якістю їхньої підготовки. Так, вони поділяються на низькоякісні (cheapfakes) та високоякісні (deepfakes) [7]. На сьогодні у США та інших країнах відбувається уніфікування понятійно-категоріального апарату в аналізованій сфері.

Загалом фейк незалежно від його виду необхідно вважати інструментом введення в оману

(дезінформування) об'єктів впливу (цільові аудиторії). І середовищем поширення фейків є соціальні медіа та засоби масової інформації (ЗМІ). При цьому до соціальних медіа віднесено: соціальні мережі і месенджери, блоги та блог-платформи, інтернет-портали спільного використання контенту та інші цифрові майданчики щодо обміну інформацією між користувачами, а до ЗМІ – телебачення, радіо, газетні та журнальні видання.

Таким чином, слід виділити такі основні способи введення в оману (дезінформування) об'єктів впливу – цільової аудиторії:

- повідомлення або передача свідомо неправдивої інформації;
- повідомлення чи передача необхідним чином зміненої (спотвореної) правдивої інформації;
- маніпулювання правдивою інформацією під час її безпосереднього повідомлення чи передачі.

В даному випадку фейки спрямовані на дестабілізацію ситуації в країні, поширення панічних настроїв, а опосередковано, знову ж таки, призводять людей до висновків про неефективність держави та провокують думки про доцільність зміни державної влади чи конституційного ладу.

Одночасно із введенням в оману, фейки можуть призначатися для інформаційно-психологічного впливу на цільову аудиторію або пропаганди певних поглядів в інтересах надання впливу на когнітивні здібності (сприйняття, мислення, свідомість та пам'ять), емоційний стан, переконання, позицію і, в результаті на діяльність об'єктів впливу. Самі явища пропаганди, дезінформації описав Е. Тоффлер в праці «Війна та антивійна» [8]. Адже поширення інформаційних фейків в сучасній війні є законним продуктом економіки так званої Третьої хвилі за Е. Тоффлер, що ґрунтується на знанні у широкому значенні слова, що містить інформацію, символи, зображення, дані, культуру, систему цінностей й ідеологію [8].

Останнім часом користувачі воліють дізнатися новини в мережі Інтернет, соціальних мереж та різних месенджерів. Такі новини поширюються від людини до людини, з однієї соціальної мережі до іншої, а їх правдивість рідко цікавить читачів і сприймається «на віру». Специфіка «фейкових» новин визнача-

ється її спрямованістю на певні, конкретні групи людей та впровадження конкретних психологічних установок, маніпуляції громадською думкою та настроєм. Потенційна небезпека такої зброї полягає у дестабілізації політичного становища держави та створення негативного іміджу країни.

З огляду на це немає нічого дивного в тому, що повномасштабна агресія РФ проти України, також включає і великий пласт інформаційної війни, яка щодень набирає обертів.

Насамперед це поширення фейків, з допомогою яких відбувається маніпулювання громадською думкою, свідомістю людей, створення спотвореної картини подій. За оцінками кіберфахівців, приблизно 70% деструктивних матеріалів про Україну просуваються саме з інформаційного простору РФ, зокрема російських соцмереж.

Механізм впливу фейками ґрунтується на споживчому інтересі. Практично кожна особа проводить значну частину свого часу в так званому інформаційно-комунікаційному просторі – одному із головних інформаційних середовищ. Поведінка у ній корелює не із об'єктивною інформацією про явища і події, що відбуваються у сфері його інтересів, а з комунікативною інформацією, що містить підготовлену (тобто чужу) думку. Як зазначають фахівці, застосування фейків дозволяє «проникнути» в уже існуюче або сконструювати нове інформаційне середовище, пов'язане з певним об'єктом впливу (управління), щодо якого це середовище розглядається [2].

Значний сплеск активності агітаторів, тролета ботоферм в інфополі відбувається за активізації внутрішніх політичних подій в Україні, напередодні колишніх радянських, сучасних українських чи релігійних свят. Найчастіше такі фейки мають ознаки посягання на територіальну цілісність та недоторканність України, дії, спрямовані на насильницьку зміну конституційного ладу чи захоплення державної влади, а також створення терористичних груп.

В умовах демократії інформація відіграє таку ж роль, як насильство в умовах репресивних режимів відзначає політичний експерт В. Гладких. Адже на тлі достатньої кількості прикладів, коли вміло використовуючи інформацію, можна впливати на поведінку людей

не гірше, ніж використовуючи насильство чи загрозу його застосування. Більше того, за допомогою інформації можна впливати на поведінку значно більшої кількості людей, аніж за допомогою безпосередньо фізичного насильства, і коштує це значно дешевше, бо зміст репресивного апарату – недешеве задоволення. А головне, на відміну від насильства, ніхто не сперечатиметься про легітимність використання таких інструментів [3]. Саме це стосується розповсюдження фейків.

Для введення в оману цільової аудиторії буває достатньо поодиноких фейків. Для маніпулювання емоційним станом, надання істотного впливу на когнітивні здібності, переконання, позицію, і в кінцевому рахунку діяльність цільової аудиторії необхідна сукупність фейків та їх регулярне «тиражування» в ході так званих інформаційних кампаній. Усе це дозволяє сформулювати потрібну інформаційну реальність. Для гарантованого переконання користувачів у «затребуваності» фейкового контенту та авторитеті його творців можуть бути використані різні способи. Наприклад, у соціальних медіа може здійснюватися симуляція активності цільової аудиторії шляхом купівлі на спеціальних біржах та сервісах лайків, передплат, репостів, коментарів та інших показників залучення користувачів. З цією ж метою може створюватися мережа адміністрованих фейкових облікових записів. Для виключення підриву довіри до інформації розповсюдження та створення «затребуваності» фейкового контенту здійснюється під зовнішнім управлінням [6, с.111]. Зокрема це дозволяє уникнути зайвої «агресивності» або нав'язливості в його доведенні до користувачів.

Те саме стосується й ефективності використання інформації для досягнення цілей у зовнішньополітичній діяльності. Причому, порівняно з військовими діями використання інформації як зброї дешевше, безпечніше, а іноді й набагато ефективніше. Варто погодитися, що використовуючи військову силу, РФ навряд чи змогла б втрутитися у перебіг американських виборів.

Незалежно від виду фейку його застосування являє собою комплекс заходів організаційного та технічного характеру щодо створення (підготовки, виробництва) та поширення хиб-

ної інформації в соціальних медіа та ЗМІ на користь введення користувачів – об'єктів впливу – в оману.

Усвідомлення цього факту призвело до розробки та широкого використання методів, сукупність яких отримали назву «інформаційних та психологічних воєн». Після стрімкого розвитку засобів масової комунікації та інформаційних технологій «інформаційно-психологічні війни» стали самодостатніми. Причому їх почали застосовувати не лише у міждержавних відносинах, а й у внутрішньомережевій політичній боротьбі та бізнесі.

Найпотужніша зброя проти фейків – це критичне мислення та фактчекінг (перевірка фактів). Коли ж новина викликає бурхливі емоції чи в свою чергу шокує, то це перша ознака засумніватись. Важливо визначити першоджерело інформації, це може бути державний орган, відео з камер спостереження, дослідження чи конкретний речник. Якщо подібних заяв ніде немає, мабуть, що матеріал фейковий. Уважно варто поставитись і до новин із посиланнями на приховані джерела, без згадки про конкретну особу чи організацію. Закон дозволяє журналістам не розкривати ім'я інформатора з професійних переконань чи безпеки. Але на практиці це швидше виняток із правил при висвітленні резонансних справ авторитетними ЗМІ. Саме тому варто перевіряти унікальність домену сайту, адже популярні медіа дуже часто копіюють, додаючи до веб-адреси зайві символи, наприклад, Fox-news24.com, Bloomberg.ma або Washingtonpost.com.co. Водночас слід звертати увагу на репутацію самого ресурсу [3]. Зазвичай ЗМІ, які розповсюджують фейки, дуже швидко втрачають довіру аудиторії.

Існують професійні фактчекери, які спеціалізуються на перевірці достовірності інформації. Але покладатися виключно на людський ресурс – це дуже повільний процес, адже програма зможе опрацювати більше контенту за менші терміни. Для боротьби з фейками вже почали застосовувати технологію блокчейн – ланцюжок зв'язаних блоків даних, збудованих за певними правилами. Технологія визначить, хто, коли, як і де створив контент, а також чи він піддавався змінам і де був опублікований. Видання The New York Times вже запустило пілотний проект із використанням блокчейн,

спочатку система ідентифікуватиме виключно фейкові фото [7].

Фейкова інформація у соціальних мережах поширюється швидше, ніж правда. Саме тут варто згадати про боти, але американські дослідники однією з головних причин назвали саме репости реальних людей. При цьому охоплення хибних історій, в середньому, на 35% вище за реальні. Секрет у тому, що фейкові новини за своєю природою сенсаційніші, а їхній емоційний градус спонукає користувачів зробити репост без перевірки інформації. Без сумнівів, ботів і далі продовжують використовувати для розкручування фейкових новин, вони впливають на громадську думку, дискредитують погляди, зміщують акценти, атакують в інтернеті конкурентів. Приміром, лише для тиску на учасників конкурсу «Євробачення 2018» із метою змусити їх відмовитись від поїздки до Ізраїлю використали 232 фіктивні облікові записи в Twitter. Вони змогли охопити аудиторію у 10 мільйонів користувачів [3]. Ще одне завдання ботів – надати публікації чи ресурсу кількісну підтримку у вигляді лайків, репостів та коментарів, щоб усе менше людей змогли поставити інформацію під сумнів. Тут працює концепція «спіралі мовчання», коли людина з меншою ймовірністю висловить протилежну думку, якщо вона перебуває в меншості. Крім роботів, для виконання аналогічної роботи сьогодні наймають і реальних людей, задум яких набагато складніше викрити, оскільки вони діють унікально.

Інформаційні фейки емоційно забарвлені і мають так звані «емоційні гачки», які спрацьовують через деякий час стверджує В.М. Вовк. І щодо стратегічного рівня, то він насамперед залежить від державної політики і діяльності всіх державних інституцій, й зокрема їх здатності до оперативної і довгострокової роботи стосовно протидії фейкам [1, с. 83].

Тому варто виділити кілька напрямів діяльності держави у протидії фейкам.

1. Задля забезпечення поширення достовірної інформації і протидії фейкам ще на початку повномасштабної війни РФ в Україні було утворено офіційні телеграм-канали голів облдержадміністрацій для висвітлення лише достовірної та актуальної інформації. Оскільки виправдання постфактум та відповідно спрос-

тування фейкової інформації, навпаки, у деякій частині населення тільки утверджують переконаність в непорядності органів влади, а також спонукають до конспірологічних пошуків, переконаності ц «достовірності» раніше одержаної інформації.

Так, Facebook, у свою чергу, вже розробляє інструменти для виявлення дезінформації та використовує машинне навчання для перевірки фото та відеоматеріалів. Спочатку алгоритми визначають вірусні та підозрілі пости, використовуючи аналіз метаданих, геометок та інших відомостей. Далі матеріали відправляють на перевірку професійним фактчекерам [3]. Якщо виявлено фейк, його розповсюдження зупиняють, а користувачі повідомляють про сумнівний контент. Одночасно з цим накопичується база навчальних даних для неймережі, яка все краще справлятиметься зі своєю роботою і без людського втручання.

2. Поширення інформації ЗМІ. Так, досить актуальним стереотипом в сприйнятті інформації є довіра великої кількості людей до інформації, що поширюють ЗМІ. Приміром, така сліпа довіра до повідомлень ЗМІ призвела до того, що населення РФ вірить федеральним каналам більше, ніж своїм рідним, які живуть в Україні. Саме тому нагальною є розробка на законодавчому рівні елементів юридичного механізму протистояння фейкам і фейковим новинам, що можуть загрожувати національній безпеці країни і її громадян.

Якщо більшість ЗМІ дорожить репутацією і дотримується закону, то в соціальних мережах слід бути більш пильними. Щоб розпізнати повідомлення фейку, перевірити інформацію недостатньо. Слід також встановити автентифікацію облікового запису автора, дату створення сторінки, наявність друзів та проаналізувати контент.

3. На сучасному етапі мають існувати спеціальні органи держави або наділення додатковими повноваженнями й функціями вже наявні органи, що забезпечують боротьбу із інформаційними фейками. Так, в Україні на сьогодні функціонує Центр протидії дезінформації при РНБО, що виявляє фейки РФ як в національному, так і в міжнародному вимірі (прикладом цього є звіт від 27 жовтня 2022 року «Аналіз наративів пропагандистської публічної дипло-

матії РФ в країнах «Великої сімки») [4]. Водночас, у вересні 2022 року Центр протидії дезінформації подав ініціативу створити міжнародний хаб із протидії інформаційним загрозам в міжнародній площині [5].

Також в сучасній державі часто використовується DeepFake, яка модифікує відео та фото, змінюючи частини тіла, рухи та навіть мовлення часто досить популярної людини. І при створенні таких роликів, один аудіовізуальний контент накладають на інший. І якщо з появою технології в 2017 році такі фейки використовували для розваг, зараз це небезпечний інструмент у руках шахраїв. Наприклад, у березні 2022 р. директора британської енергетичної компанії пограбували на 220 тисяч євро, причому його руками. Він самостійно відправив всю суму угорській компанії за дорученням керівника, який особисто підтвердив завдання із відеозв'язку [4]. Ось тільки з жертвою в режимі реального часу тоді зв'язався шахрай, підробивши особу, міміку та голос під реальному керівника компанії.

Головна загроза DeepFake – це знецінення фактів та доказів. Якщо зараз можна сподіватись на достовірність цих категорій, то в майбутньому всі опубліковані фото та відео потрібно ставити під сумнів. Адже їх могла згенерувати нейромережа [6, с. 111]. Звісно, подібні технології сприяють розвитку інформаційної війни. Якщо уявити, що DeepFake стане загальнодоступним, він буде затребуваним інструментом впливу на суспільство. Все, що потрібно – запрограмувати нейромережу на створення необхідного сценарію з будь-якою людиною на планеті. А соціальні мережі оперативно розповсюджуватимуть фейкові матеріали.

Наразі протидіють DeepFake, адже це складає національну небезпеку держави. Вже зараз нейромережі навчають як визначати правдивість згенерованого контенту. Потрібно визнати, що дана тема нескінченна: з удосконаленням технологій розпізнавання фейків розвиватимуться технології з їхнього створення. Раніше американські дослідники виявили, що на фейкових роликах спікери зазвичай не моргають, оскільки нейромережа рідко використовує фото людей із заплющеними очима. Але цей дефект алгоритмів DeepFake вже виправили. Фіктивне відео поганої якості набагато легше розпізнати.

Насамперед, рекомендую відстежувати синхронність рухів губ та аудіоряду. Якщо вони не збігаються, швидше за все контент не оригінальний. Також варто звернути увагу на дрібні деталі, такі як пасма волосся, зуби та прикраси, їх все ще складно натурально підробити. Для боротьби із більш «глибокими фейками» вже оголосили масштабний Deepfake Detection Challenge. В конкурсі беруть участь дослідні групи, які опрацьовують алгоритми виявлення неправдивої інформації. Автори найкращих алгоритмів отримують гранти на загальну суму \$10 мільйонів [7]. Боротися з дезінформацією варто кожному з членів суспільства, інформуючи соціальні мережі та браузері про сумнівний контент.

Цілком очевидно, що Служба безпеки України, яка, реалізуючи весь комплекс заходів щодо забезпечення інформаційної та кібербезпеки держави, протидіє кібертероризму, кібершпигунству, блокує хакерські атаки, спростовує фейки тощо, все одно самостійно не може повністю вирішити проблему протидії «гібридній агресії», яка продовжує активно проводитися РФ в інформаційному та кіберпросторі.

Висновки. Отже, для більш ефективної протидії необхідно не лише реформувати СБУ з урахуванням нових викликів, а й переосмислити принципи та підходи до регулювання роботи ЗМІ, особливо цифрових. А головне, треба переорієнтувати систему освіти на розвиток критичного мислення та формування навичок безпечної поведінки в океані інформації. Саме тому одним із нагальних питань, що стоять перед сучасним суспільством й потребує нагального розв'язання, є питання протистояння інформаційним фейкам та зменшення їх негативного впливу на цільового адресата для забезпечення національної безпеки. Окремі кроки з протидії фейкам передбачають: особиста відповідальність кожного з членів суспільства; медіаграмотність населення, законодавче регулювання; утворення спеціальних державних органів, центрів з протидії дезінформації; сформована комунікація державних органів з населенням тощо. Таким чином, дійшли висновку, що основною метою розповсюдження інформаційних фейків є контроль над інформаційним простором з метою формування певної громадської думки або настрою.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вовк В.М. Фейки як загроза національній безпеці в умовах гібридної війни. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 80–84.
2. Золотухін Д. Ю. Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014-2018. К., 2018. 384 с.
3. Гладких В. Теорія брехні та практика маніпуляцій: як РФ вкидає фейки в український інфопростір. *Слово і діло*. URL: 2020. <https://ru.slovoidilo.ua/2020/09/15/kolonka/valentin-gladkix/politika/teoriya-lzhi-i-praktika-manipulyacij-kak-rf-vbrasyvaet-fejki-ukrainskoe-infoprostranstvo> (дата звернення: 10.07.2023)
4. Центр протидії дезінформації при РНБО. URL: <https://cpd.gov.ua/category/reports/#> (дата звернення: 10.07.2023)
5. ЦПД при РНБО України ініціює створення міжнародного хабу з протидії інформаційним загрозам. *Рада національної безпеки і оборони України*: сайт. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5708.html>. (дата звернення: 10.07.2023)
6. Черниш Р. Ф. Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 109–114.
7. Dice Mark The True Story of Fake News: How Mainstream Media Manipulates Millions. *The Resistance Manifesto*. 2017.
8. Toffler A. H. War and antiwar. URL: https://ia801301.us.archive.org/6/items/WarAndAntiWar-Toffler/WarAndAnti-War_-_Toffler.pdf. (дата звернення: 10.07.2023)

Репеде Т. С.,

*аспірантка Навчально-наукового юридичного інституту
ПЗВО «Київський міжнародний університет»
<https://orcid.org/0000-0003-0272-4224>
tetiana_repede@ukr.net*

ЗАГРОЗИ ІНСТИТУТУ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

THREATS TO THE INSTITUTION OF THE EDUCATIONAL OMBUDSMAN IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE

У цій статті досліджуються загрози, з якими стикається інститут освітнього омбудсмена в світі загалом та в Україні зокрема. Окреслюються виклики та ризики, пов'язані з професійною діяльністю інституту омбудсмена, що займається захистом прав людини. Беззаперечною та вкрай важливою є діяльність міжнародних організацій, як-от Міжнародний Інститут Омбудсмена (МІО), задля підтримки демократичних органів нагляду. Інститут омбудсмена повинен мати незалежність, яка забезпечується шляхом недопущення втручання в його діяльність органів державної влади та посадових осіб. Омбудсмен також користується свободою незалежної оцінки та можливістю самостійно вирішувати справи.

Важливо, щоб омбудсмен залишався політично нейтральним, що не тільки зберігає його позитивний імідж у суспільстві, але й запобігає прийняттю упереджених, необ'єктивних рішень. Висвітлюється досвід та керівні принципи МІО щодо координації роботи омбудсменів, які перебувають у складних обставинах, або зазнали нападу. Актуальність дослідження пов'язана зі становленням ролі освітнього омбудсмена у захисті прав людини в Україні, а також окресленні правових заходів, що можливо та потрібно вжити для усунення потенційних загроз.

В дослідженні використовується основна теза Міжнародного інституту омбудсмена щодо широкого спектру загроз інститутам омбудсмена, які водночас мають спільний знаменник: вони є прямою відповіддю на роботу омбудсменів з розгляду скарг та їхніх зусиль щодо захисту прав людини, боротьби з корупцією тощо.

Одним із ключових висновків цього дослідження є важливість розпізнавання та систематичного реагування на загрози, з якими стикаються інститути омбудсмена. Загрози можуть проявлятися в різних формах, таких як бюджетні обмеження, політичне втручання або адміністративні перешкоди. Ці виклики часто є прямою реакцією на роботу омбудсмена з розслідування скарг, притягнення до відповідальності державних установ та забезпечення доступу громадян до правосуддя.

Стаття завершується оглядом ініціативи омбудсмена Республіки Словенія щодо організації відкритого курсу дисертацій на тему прав людини. Відзначається її позитивний вплив на академічну успішність, обізнаність у сфері прав людини та активну участь у вирішенні суспільних проблем.

Ключові слова: *інститут омбудсмена, інститут освітнього омбудсмена, загрози інституту омбудсмена, легітимність, Міжнародний інститут омбудсмена (МІО), право на освіту.*

This article explores the threats faced by the institution of an educational ombudsman in the world in general and in Ukraine in particular. The author outlines the challenges and risks associated with the professional activities of an ombudsman institution engaged in the protection of human rights. The activities of international organizations, such as the International Ombudsman Institute (IOI), to support democratic oversight bodies are undeniable and extremely important. An ombudsman institution must have independence, which is ensured by preventing interference in its activities by state authorities and officials. The ombudsman also enjoys the freedom of independent judgment and the ability to decide cases independently.

It is important that the Ombudsman remains politically neutral, which not only preserves its positive image in the society, but also prevents biased and unbiased decisions. The article highlights the experience and guidelines of the IOI in coordinating the work of ombudsmen in difficult circumstances or under attack. The relevance of the study is related to the establishment of the role of the educational ombudsman in the protection of human rights in Ukraine, as well as the outlining of legal measures that can and should be taken to address potential threats.

The study uses the main thesis of the International Ombudsman Institute about a wide range of threats to ombudsman institutions, which at the same time have a common denominator: they are a direct response to the work of ombudsmen in handling complaints and their efforts to protect human rights, fight corruption, etc.

One of the key findings of this study is the importance of recognizing and systematically responding to the threats faced by ombudsman institutions. Threats can take many forms, such as budgetary constraints, political interference or

administrative obstacles. These challenges are often a direct response to the work of the ombudsman in investigating complaints, holding state institutions accountable and ensuring citizens' access to justice.

The article concludes with an overview of the initiative of the Ombudsman of the Republic of Slovenia to organize an open competition for dissertations on human rights. The author notes its positive impact on academic performance, human rights awareness and active participation in solving social problems.

Key words: *ombuds institution, educational ombuds institution, threats to the ombuds institution, legitimacy, International Ombudsman Institute (IOI), right to education.*

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси, що відбуваються в сучасній Україні і пов'язані з розвитком громадянського суспільства, правової, демократичної, соціальної держави, а також євроінтеграційними процесами вимагають проведення ефективних реформ в усіх суспільних сферах. Звертаючись до світового досвіду щодо інституту омбудсмена, нам потрібно зазначити Міжнародний інститут омбудсмена (МІО), що заснований у 1978 році, та є єдиною сучасною глобальною організацією, що об'єднує понад 200 незалежних інститутів омбудсмена з більш ніж 100 країн світу. МІО має шість регіональних відділень. На офіційному інтернет ресурсі Міжнародного інституту омбудсмена ми знаходимо наступне визначення омбудсмена: «особа, яка обіймає цю посаду, легітимізується парламентом – або шляхом прямих виборів, або шляхом призначення главою держави чи уряду за погодженням з парламентом чи після консультацій з ним. Роль інституту омбудсмена полягає в тому, щоб захищати людей від порушення прав, зловживання владою, несправедливих рішень і недобросовісного адміністрування. Вони відіграють дедалі важливішу роль у вдосконаленні державного управління, роблячи дії уряду більш відкритими, а його адміністрацію більш підзвітною громадськості» [1]. Як ми бачимо, визначення легітимності офісу омбудсмена, як правило, встановлюється парламентом або главою держави; або урядом за погодженням чи консультацією з парламентом. Процедура призначення або обрання омбудсмена може відрізнятися в залежності від країни та її політичної системи. Роль омбудсмена має вирішальне значення у просуванні належного врядування та підтримці верховенства права. Розслідуючи скарги та притягаючи державні установи до відповідальності за їхні дії або бездіяльність, омбудсмен допомагає забезпечити доступ громадян до правосуддя, а також щоб державні установи служили інтересам людей.

Використовуючи досвід міжнародних організацій, а саме Міжнародного Інституту Омбудсмена (МІО), ми можемо констатувати необхідність розгляду питання загроз інститут омбудсмена. Означити потреби систематизації загроз й надання цьому феномену публічного розголосу, з метою захисту та збереження демократичних підвалин діяльності інституту омбудсмена.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дискурс навколо омбудсмена у вітчизняній науці та правовій доктрині є досить розвиненим. Зокрема, Ю. С. Шемшученко та Г. О. Мурашин були одними з перших науковців, які досліджували історію цього інституту. Крім того, існує чимало дослідників, які активно вивчають історію спеціалізованих омбудсменів, серед яких В. В. Баштанник, Л. В. Голяк, О. М. Грезіна, В. С. Закриницька, С. А. Косінов, Л. О. Лазарєва, К. В. Мануїлова, О. В. Марцеляк, Н. С. Наулік, Я. Н. Неділько та інші.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є означення загроз інституту освітнього омбудсмена в становленні правової держави та громадянського суспільства, систематизація світового досвіду стосовно означеного феномену через аналіз праць вітчизняних та зарубіжних науковців.

Виклад основного матеріалу. Питання забезпечення інституційної підтримки прав людини в освітньому секторі набуває все більшого значення в Україні. Створення в Україні спеціалізованих наглядових органів, таких як омбудсмен, є відповіддю на зростаюче визнання суспільством необхідності постійного урядового нагляду. Це є фундаментальним і життєво важливим елементом ефективності уряду. Нагляд має на меті отримати неупереджене уявлення про всі аспекти державного та суспільного життя. Він допомагає розв'язати недовіру між громадянами, суспільством та урядом, сприяючи неупередженому оцінюванню ефективності роботи уряду. Він також визначає, як

державні службовці, посадові особи та органи місцевого самоврядування виконують свої обов'язки перед громадянами та суспільством у межах чинного законодавства. Нині відбувається переоцінка ролі контролю з акцентом на те, що він слугує не лише засобом документування, а й регулятивним чинником. Це є значним кроком на шляху до визнання та створення в Україні гілки влади, яка займається контролем і наглядом [2, с. 18].

Міжнародний Інститут Омбудсмена (МІО) прагне просувати і розвивати концепцію омбудсмена і робить це різними способами: заохочує створення і розвиток інститутів омбудсмена там, де вони ще не існують, фінансує дослідження, проводить навчання і сприяє обміну інформацією та спільному навчанню. У своєму постійному діалозі з ключовими міжнародними організаціями та зацікавленими сторонами, МІО також бере участь в обговоренні тем, пов'язаних з омбудсменом, і робить заяви від імені всіх своїх членів. Як єдина глобальна організація, що представляє інститути омбудсмена, МІО розглядає сфери політики, які мають особливе значення для своїх членів, і, таким чином, робить свій внесок у покращення державних послуг у всьому світі [1].

Як зазначає український дослідник Олег Марцеляк, що згідно з правовою природою, інститут омбудсмена не наділений повноваженнями приймати остаточні рішення у справі. А тому може тільки намагатися переконати той чи інший орган державної влади розглянути оскаржене питання. Таким чином, завдання омбудсмена – переконати органи державної влади в необхідності відновити порушені права людини, здійснити можливі зміни у механізмі свого функціонування, особливо на тій ділянці, де допускаються масові порушення прав людини. Неімперативний характер повноважень омбудсмена, використання ним методу переконання забезпечують позитивне сприйняття органами управління цього інституту і його рекомендацій. Необхідно зауважити і такий позитивний аспект, що дуже часто завдяки посередницькій діяльності омбудсмена шляхи усунення порушень прав людини визначаються досягненням компромісу чи спільної угоди між особою, чії права порушені, та органами влади, їх посадовими особами, які порушили її права [2].

Проте не завжди ми маємо позитивний аспект та консенсус, як стверджують в МІО, протягом останніх чотирьох років, вони неодноразово надавали підтримку та виступали від імені омбудсменів, які працюють у складних умовах. В МІО переконані, що швидше за все, тема підтримки з боку МІО омбудсменів, які перебувають під загрозою, стикаються з репресіями або працюють у складних обставинах залишатиметься пріоритетною ще протягом тривалого часу в майбутньому. МІО продовжуватиме підвищувати обізнаність про ситуацію в конкретних відомствах, пропагувати Венеціанські принципи та Резолюцію ООН про омбудсмена як всесвітньо визнані стандарти для інформування сильних та незалежних інституцій та продовжуватиме співпрацю з відповідними міжнародними партнерськими організаціями. В МІО усвідомлюють, що ці загрози виникають на тлі зростаючих викликів і загроз для прав людини в багатьох країнах. Це ще одна причина для того, щоб відповісти на них і допомогти зміцнити інститути демократичного контролю, якими є омбудсмени. Особливо коли демократія ослаблена, підірвана або перебуває під загрозою, МІО вбачає необхідність у підтримці органів демократичного контролю, таких як омбудсмен, з метою захисту відповідних громадян. Загрози інституту омбудсмена можуть мати різні форми, але мають спільний знаменник: вони є прямою реакцією на роботу омбудсмена з розгляду скарг та його зусилля щодо захисту прав людини і боротьби з корупцією.

В методичних рекомендаціях МІО щодо підтримки колег, яким загрожує небезпека, що затверджені Радою директорів Інституту в Бангкоку, листопад 2016 року, подано термін «загрози» омбудсмену, який слід визначати наступним чином: «Будь-яка дія, яка прямо чи опосередковано спрямована проти інституту омбудсмена або його посадової особи і яка потенційно ставить під загрозу незалежну діяльність та виконання обов'язків омбудсмена» [3].

В методичних рекомендаціях МІО знаходимо в додатку детальний, але невичерпний перелік того, як омбудсмени можуть зазнавати тиску. Стверджується що перелік може бути доповнено новими можливими моментами загрози. Можливі загрози для інститутів омбудсмена наступні:

- обмеження бюджету або персоналу;
- незаконне усунення посадової особи (осіб);
- неспроможність призначити/обрати нову посадову особу;
- політичний тиск на діючу(их) особу(и);
- неправомірні звинувачення, що призвели до арешту посадової(их) особи (осіб);
- організаційні зміни (наприклад, неналежне злиття);
- зміни мандату або статуту, законодавчі ініціативи, які можуть вплинути на діяльність органу;
- зменшення формальної незалежності;
- нестабільне політичне середовище;
- наклеп на посадову особу (осіб) та/або персонал (наприклад, у медіа-кампаніях);
- адміністративне або судове переслідування;
- напади на діючу(их) особу(и) та/або персонал (усні, письмові або фізичні);
- жорстоке поводження з посадовими особами та/або персоналом;
- погрози вбивством посадовим особам та/або співробітникам [3, с. 6].

Як можна переконатись, спектр можливих загроз є чималим, проте може постійно розширюватись під впливом змінюваних соціокультурних умов. На думку вітчизняних науковців Барчука Валерія та Іванова Олександра, як і будь-якому державному органу, спеціалізованим омбудсменам необхідні гарантії діяльності. Вони мають закріплюватися нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність уповноваженого. Аналіз правових актів зарубіжних країн, які визначають статус спеціалізованих омбудсменів, дає підстави сформулювати наступні гарантії їх діяльності:

- 1) заборона втручання інших органів державної влади в діяльність уповноваженого;
- 2) можливість самостійного створення статуту діяльності;
- 3) доступ до різноманітних джерел інформації;
- 4) юридична відповідальність посадових осіб за відмову від співпраці з уповноваженим;
- 5) наявність імунітету державного службовця;
- 6) безперешкодне забезпечення громадянам права петиції;
- 7) політична відповідальність перед суб'єктом призначення (обов'язок готувати чергові періодичні доповіді та право на позачергові, на основі яких до порушників прав людини і громадянина застосовуються заходи державного примусу);

8) можливість звернення до конституційного суду;

9) сталість складу (у випадку колегіального органу) [4].

Інститут освітнього омбудсмена в Україні знайшов своє нормативне закріплення у статті 73 Закону України «Про освіту» [5], де визначено, що з метою забезпечення належних умов для реалізації права особи на освіту в системі освіти діє освітній омбудсмен. Освітній омбудсмен у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, а також положенням про освітнього омбудсмена, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Основна мета діяльності освітнього омбудсмена – захист прав здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників. Ці права визначені зокрема у статті 53 Конституції України [6], де закріплено права кожного на освіту, обов'язковість повної загальної середньої освіти, необхідність забезпечення державою доступності та безоплатності освіти, сприяння її розвитку. Також стаття 3 Закону України «Про освіту» [5] містить норму щодо права на якісну та доступну освіту, а також рівні умови доступу до неї, незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального й майнового стану, наявності судимості, а також інших обставин і ознак. Статтями 53–55 Закону України «Про освіту» [5] визначено права різних груп учасників освітнього процесу. Кожна з цих груп має свої, специфічні права та обов'язки, виконання яких забезпечує дотримання прав інших груп учасників освітнього процесу.

Освітній омбудсмен призначається та звільняється з посади Кабінетом Міністрів України за відповідним поданням Міністра освіти і науки. Призначається особа на цю посаду на строк – п'ять років без права повторного призначення. Основними вимогами до претендентів на посаду освітнього омбудсмена є: наявність українського громадянства, безперервне проживання в Україні не менше п'яти років, наявність вищої освіти й досвіду роботи у сфері науки та освіти не менше п'яти років, вільне володіння українською мовою, знання чинного

законодавства тощо. До основних повноважень освітнього омбудсмена в Україні належить:

- розглядати подані здобувачами освіти, їх представниками, батьками, а також педагогічними та науковими представниками скарги та перевіряти, викладені в них факти;

- від закладів освіти і науки та освітянських органів, отримувати й аналізувати, узагальнювати інформацію, яка є необхідною для реалізації його функцій та завдань, у тому числі й інформацію з обмеженим доступом;

- проводити відповідні перевірки та, за їх результатами, приймати законні рішення для задоволення поданої скарги, надавати рекомендації освітнім організаціям, закладам;

- безперешкодно, у визначеному законом порядку, відвідувати органи місцевого самоврядування, органи державної влади, заклади освіти всіх рівнів;

- звертатися до правоохоронних органів, органів державної влади щодо порушення прав людини у сфері освіти та науки;

- надавати необхідні консультації освітянам, їх представникам, батькам та іншим суб'єктам;

- представляти інтереси особи у суді [7].

Потрібно наголосити, що інститут освітнього омбудсмена в Україні фактично функціонує з 2019 року. Натомість в зарубіжних країнах з розвиненою демократією дана інституція функціонує досить давно [8]. Наприклад, цікавою практикою легітиматії громадою діяльності омбудсмена стала ініціатива 29 грудня 2021 року Омбудсмена Республіки Словенія щодо організації відкритого конкурсу бакалаврських, магістерських та докторських дисертацій у галузі прав людини заслуговує на похвалу [9]. Ми проаналізуємо ключові аспекти цієї ініціативи, її цілі, результати та значення заохочення досліджень у сфері прав людини. По-перше, заслуговує на увагу рішення Омбудсмена сприяти дослідницькій діяльності у сфері прав людини серед студентів усіх трьох рівнів вищої освіти. Такий підхід сприяє розвитку культури академічного пошуку та критичного мислення серед молодих науковців, що узгоджується з більш широкими цілями освіти та адвокації прав людини. Крім того, фокусує на ситуації з правами людини в Словенії та імплементації міжнародних і європейських стандартів прав людини в словенську правову систему, конкурс звертається до питань, що мають безпосереднє відношення до нації.

Включення бакалаврських, магістерських і докторських дисертацій забезпечує широкий спектр тем і методологій досліджень, що робить його інклюзивною платформою для студентів з різним рівнем підготовки. Відкриваючи конкурс для кандидатів як з національних, так і з міжнародних інституцій, Омбудсмен сприяє різноманітності та міжкультурним перспективам у дослідженні питань прав людини.

Визнання переможців Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини та подальше вручення нагород підкреслює важливість їхнього внеску. Це не лише визнання їхньої відданості справі, але й натхнення для майбутніх поколінь студентів долучатися до захисту прав людини. Крім того, акцент омбудсмена на необхідності безперервного вивчення, аналізу та усвідомлення питань прав людини відображає прагнення розвивати суспільство, свідоме дотримання прав людини.

Суворий процес оцінювання Експертної комісії, що враховує такі фактори, як оригінальність, складність, актуальність і загальна якість поданих робіт, гарантує, що роботи-переможці відповідають високим стандартам академічної досконалості. Роботи-переможці охоплюють широкий спектр важливих тем у сфері прав людини, від насильства щодо мігрантів до догляду за дорослими людьми з деменцією, домашнього насильства та ролі неупередженої судової системи.

Крім того, рішення зробити нагороджені роботи доступними для громадськості в Генеральній бібліотеці Бежиграда в Люблянці через Куточок омбудсмена є похвальним кроком у напрямку сприяння прозорості та обміну знаннями. Це дозволяє ширшій аудиторії отримати доступ до досліджень, проведених цими талановитими студентами, й скористатися їх результатами, що ще більше збагатить публічну дискусію про права людини в Словенії.

На наше переконання, ініціатива Омбудсмена щодо організації конкурсу дипломних робіт з прав людини в Словенії є позитивним і результативним починанням. Вона не тільки сприяє академічній досконалості, але й сприяє підвищенню обізнаності, формуванню культури поваги до прав людини та забезпеченню активної участі молодих науковців у вирішенні важливих питань, що стоять перед суспільством. Визнаючи і демонструючи ці виняткові роботи, офіс омбудсмена відіграє життє-

во важливу роль у просуванні освіти в галузі прав людини та правозахисту в Словенії. Сподіваємося, що цей конкурс дійсно стане традиційним, надихаючи все більше студентів і навчальних закладів брати участь у захисті прав людини і основних свобод та можливо буде засновано в нашому українському суспільстві.

Висновки. Таким чином, це дослідження заглибилося у багатогранні аспекти, пов'язані з інститутом освітнього омбудсмена в Україні та необхідністю усунення потенційних загроз його функціонуванню. Спираючись на міжнародний досвід, зокрема на рекомендації Міжнародного інституту омбудсмена (МІО), у документі підкреслюється життєво важлива роль омбудсмена у забезпеченні демократичних засад та захисту прав людини в освітній сфері.

Одним із ключових висновків цього дослідження є важливість розпізнавання та систематичного реагування на загрози, з якими стикаються інститути омбудсмена. Загрози можуть проявлятися в різних формах, таких як бюджетні обмеження, політичне втручання або адміністративні перешкоди. Ці виклики часто є прямою реакцією на роботу омбудсмена з розслідування скарг, притягнення до відповідальності державних установ та забезпечення доступу громадян до правосуддя.

Створення інституту освітнього омбудсмена в Україні відповідає процесу трансформації країни в правову, демократичну та соціально відповідальну державу. Він визнає важливість

забезпечення належних умов для реалізації права на освіту, захисту прав студентів, викладачів, науковців та науково-педагогічних працівників. При цьому він відстоює конституційні принципи доступності, безоплатності освіти та рівного доступу до якісної освіти для всіх.

Ініціатива омбудсмена Республіки Словенія щодо організації відкритого конкурсу дипломних робіт на тему прав людини є яскравим прикладом легітимізації діяльності омбудсмена в суспільстві. Заохочуючи дослідження серед студентів на всіх освітніх рівнях і заохочуючи критичне мислення, ця ініціатива сприяє формуванню культури академічних досліджень і підвищенню обізнаності про права людини. Визнання переможців та поширення їхніх робіт серед широкої громадськості ще більше підкреслює важливість їхнього внеску у захист прав людини.

Підсумовуючи, наше дослідження підкреслює вирішальну роль інституту омбудсмена в умовах, що змінюються в Україні, особливо в освітньому секторі. Воно акцентує необхідність пильності у захисті цього інституту від загроз і наголошує на цінності академічних досліджень та ініціатив, які сприяють підвищенню обізнаності про права людини та освіти в галузі прав людини. Оскільки Україна продовжує свій шлях до демократичної та соціально відповідальної держави, інститут освітнього омбудсмена залишається ключовим стовпом у забезпеченні захисту прав громадян та розвитку культури, підзвітності та прозорості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. International Ombudsman Institute. URL: <http://www.theioi.org/> (дата звернення: 16.09.2023).
2. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель: автореф. дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.02. Одеса, 2004. 34 с.
3. IOI GUIDELINES ON THE SUPPORT TO COLLEAGUES UNDER THREAT. *International Ombudsman Institute*. URL: https://www.theioi.org/downloads/60o21/om-under-threat-guidelines-for-ioi-support_20210901.pdf (date of access: 16.09.2023).
4. Барчук В., Іванов О. Інститут спеціалізованих омбудсманів: перспективи створення в Україні. *Права людини в Україні*. URL: <https://khp.org/1577956791> (дата звернення: 16.09.2023).
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII : станом на 2 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 16.09.2023).
6. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 16.09.2023).
7. Деякі питання освітнього омбудсмена: Постанова Каб. Міністрів України від 06.06.2018 р. № 491 : станом на 10 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-п#Text> (дата звернення: 16.09.2023).
8. Грезіна О. Зарубіжний досвід упровадження інституту освітнього омбудсмена: компаративний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 134–137.
9. The Ombudsman awards prizes for bachelor's, master's and doctoral theses in the field of human rights. *International Ombudsman Institute*. URL: <https://www.theioi.org/ioi-news/current-news/the-ombudsman-awards-prizes-for-bachelor-s-master-s-and-doctoral-theses-in-the-field-of-human-rights> (date of access: 16.09.2023).

Северінова О. Б.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін і публічного управління
Донецького державного університету внутрішніх справ*

РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

THE ROLE OF THE JUDICIAL POWER IN A RULE OF LAW STATE

Стаття присвячена дослідженню ролі судової влади у правовій державі. Майже кожен новий етап політичного життя України за часи незалежності ознаменовувався запровадженням чергової судової реформи, що зумовлено постійним пошуком оптимальної моделі функціонування судової влади в нашій державі. Тривають такі реформаційні процеси у сфері судової влади і наразі, змінюються підходи до сутності та призначення судової влади, що не може залишатися поза увагою вітчизняної науки.

Метою статті є теоретичне осмислення сутності та призначення судової влади, розкриття існуючих підходів до поняття судової влади та з'ясування особливостей ролі судової влади у правовій державі у сучасних умовах. Проаналізовано існуючі підходи до визначення поняття та ознак судової влади. Наголошено на необхідності забезпечення незалежності судів, оскільки це впливає на рівень довіри суспільства до судової влади, що є одним з ключових мірил ефективності правового регулювання діяльності такої влади та практики здійснення судами правосуддя. Тому важливим є дотримання принципу розподілу влад при реформуванні законодавства про правосуддя, адже повноваження, які судова та виконавча влада мають по відношенню до судової влади повинні бути такими, яких достатньо для забезпечення принципу стримувань та противаг, але не залишати можливостей для неправомірного тиску на суд.

Аргументовано, що судова влада на кожному етапі державотворення повинна відповідати суспільному запиту на оперативне, якісне та справедливе розв'язання правових конфліктів як між фізичними та юридичними особами приватного права, так і з державою в особі відповідних органів державної влади. При цьому судова влада покликана забезпечувати баланс між публічними та приватними інтересами, забезпечуючи вирішення кожної справи на засадах верховенства права та законності. Важливим на сучасному етапі є забезпечення гласності та прозорості роботи судів, у тому числі з використанням сучасних інформаційних технологій. Щодо подальшого реформування судової влади, то враховуючи обраний Україною курс на євроінтеграцію, наголошено на обов'язковому врахуванні при цьому досвіду реформування системи судів у європейських країнах та можливості його адаптації у вітчизняний правовий простір.

Ключові слова: *судова система, судова влада, суд, правосуддя, незалежність суду, гілки влади.*

This article is dedicated to examining the role of the judicial branch in a legal state. Nearly every new stage of Ukraine's political life during its independence has been marked by the implementation of another judicial reform. This is driven by the ongoing search for the optimal model of judicial authority functioning in our country. Reformation processes in the field of judicial authority are ongoing, and approaches to the essence and purpose of judicial authority are evolving, which cannot be overlooked by domestic science.

The aim of this article is to theoretically analyze the essence and purpose of judicial authority, uncover existing approaches to the concept of judicial authority, and clarify the role of judicial authority in a legal state under modern conditions. Existing approaches to defining the concept and features of judicial authority are analyzed. Emphasis is placed on the necessity of ensuring the independence of courts, as it impacts the level of society's trust in judicial authority, which is a key indicator of the effectiveness of legal regulation of its activities and the practice of justice.

Therefore, adhering to the principle of the separation of powers is crucial in the legislative reform of the judiciary, as the powers held by the judicial and executive branches in relation to judicial authority must be sufficient to ensure the principle of checks and balances while preventing undue pressure on the judiciary.

It is argued that at each stage of state formation, judicial authority must meet the societal demand for prompt, high-quality, and fair resolution of legal conflicts both between natural and legal persons of private law and with the state through its relevant state authorities. In doing so, judicial authority is tasked with maintaining a balance between public and private interests, ensuring the resolution of each case based on the principles of the rule of law and legality. Transparency and openness of court proceedings, including the use of modern information technologies, are vital in the contemporary era.

Regarding further reform of judicial authority, given Ukraine's chosen course toward European integration, there is a strong emphasis on incorporating the experience of reforming the judicial system in European countries and the potential for its adaptation within the domestic legal framework.

Key words: *judicial system, judicial power, court, justice, judicial independence, branches of government.*

Постановка проблеми. Невід’ємною частиною кожної правової держави є судова гілка влади, яка забезпечує захист прав, свобод та інтересів кожної особи, суспільства та держави, втілюючи в життя принципи справедливості та верховенства права. Судову владу в широкому розумінні трактують як відповідь на суспільний запит встановлення справедливих шляхів і методів вирішення конфліктів [1, с. 3]. При цьому, відповідаючи на такий суспільний запит, судова влада повинна гарантувати не лише оперативний і якісний розгляд кожної судової справи окремо, але і забезпечувати при цьому в цілому: втілення в життя принципу верховенства права, баланс між публічними та приватними інтересами, усунення правових колізій, підвищення рівня правосвідомості громадян, єдність судової практики. Реалізація та втілення у життя всіх цих завдань, вирішення яких очікує від судової влади суспільство, – непроста задача. Як показує досвід України за часи незалежності, майже кожен новий етап політичного життя країни ознаменовувався запровадженням чергової судової реформи, що обумовлено постійним пошуком оптимальної моделі функціонування судової влади в нашій державі. В юридичній літературі з цього приводу справедливо зазначається, що в Україні впродовж усього сучасного періоду державотворення судова система зазнавала неодноразових спроб її реформування, які були вигідні тим політичним силам, які могли забезпечити законодавче впровадження відповідних змін – ухвалення законів, у тому числі змін до Конституції, реалізацію прийнятих нормативно-правових актів з питань судової діяльності на практиці [2, с. 20]. Як ми бачимо, тривають реформаційні процеси у сфері судової влади і наразі. Змінюються і підходи до сутності та призначення судової влади, що не може залишатися поза увагою вітчизняної науки.

Стан дослідження. Серед науковців, які здійснювали дослідження актуальних питань сутності судової влади та її місця у системі розподілу влад можна відзначити: М. С. Булкат, В. В. Городовенка, І. С. Гриценка, Є. В. Зозулю, О. В. Кошову, С. В. Прилуцького, І. Є. Марочкіна, Л. М. Ніколенко, А. О. Селіванова, С. З. Чорну та інших. Разом з тим, дослідження питання осмислення ролі та призначення судо-

вої влади у суспільстві завжди є актуальним, особливо з урахуванням змін, що відбуваються у суспільно-політичному житті країни, що обумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є теоретичне осмислення сутності та призначення судової влади, розкриття існуючих підходів до поняття судової влади та з’ясування особливостей ролі судової влади у правовій державі у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. У науці відсутній єдиний підхід до визначення поняття «судова влада». У юридичній літературі пропонується виділяти три підходи щодо розуміння судової влади: перший представляють дослідники, які є прихильниками інституційного або організаційного підходу, який пов’язаний з характеристикою судової системи, принципами її організації, та визначають судову владу як сукупність судових органів і установ, що здійснюють правосуддя. Другий підхід отримав назву функціонального, адже його прихильники схильні ототожнювати судову владу з її функцією – правосуддям. За ним судова влада уявляється як сукупність повноважень суду зі здійснення правосуддя, тобто діяльність суду з розгляду та вирішення справ у визначеній законом процесуальній формі. Третій підхід – організаційно-функціональний (змішаний) – є комбінуванням двох попередніх і визначає судову владу як систему створених згідно з законом судових органів, наділених виключними повноваженнями з розгляду та вирішення у визначеній законом процесуальній формі юридично значимих справ, що мають юридичні наслідки [3, с. 24].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не дає визначення поняття «судова влада», проте у ст. 1 визначає, що судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. Судову владу реалізують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур.

Таким чином, законодавець застосовує організаційно-функціональний (змішаний) підхід до з’ясування сутності поняття «судова влада», оскільки вказує і на органи, які здійснюють таку владу (суди), і на реалізацією такої влади через здійснення правосуддя в рамках відповідних процедур суддями.

Безумовно слід погодитися з професором І. Марочкіним, який свого часу зазначав, що зміст поняття «влада» тлумачиться у значенні особливої форми соціальних відносин, яка формується із можливості здійснювати волю, контролювати поведінку когось (іншої людини чи соціальних груп). Тому помилковим є розгляд судової влади як державного органу – суду, адже влада є тим, що цей орган може зробити (по суті, це повноваження, функція, але не її виконавець), встановленою законом можливістю виконувати визначені дії й самим виконанням цих дій. Проте судова влада – це не тільки правосуддя. Цією категорією охоплюється вся судова система, суддівський корпус, апарат судів, будівлі, в яких суди розміщуються, елементи організаційного і ресурсного забезпечення [4, с. 111].

В. В. Городовенко на основі аналізу міжнародно-правових норм та конституційного законодавства деяких країн виокремлює найбільш загальні правові імперативи, які стосуються організації та функціонування судової влади, що мають місце в сучасних правових системах світу. До найважливіших належать: незалежність судової влади; вільний доступ до правосуддя; здійснення правосуддя тільки судом, заборона створення надзвичайних судів; публічність судової діяльності; універсальність судового захисту; здійснення правосуддя в розумні строки; рівноправність і змагальність сторін судового процесу; гласність і безпосередність судочинства; вмотивованість судової діяльності; участь народу у здійсненні правосуддя; поєднання колегіальності й одноосібності у судовій діяльності тощо [5, с. 44].

М. С. Булкат у своїй дисертаційній роботі за результатами дослідження правової природи поняття судової влади та системи ознак судової влади пропонує удосконалити відповідне теоретико-правове визначення: судова влада – відносно самостійна, легітимна, універсальна, легальна складова державної влади, що має імперативні характеристики та контрольні повноваження щодо інших складових державної влади, і забезпечує регулювання визначеного кола суспільних відносин на основі сформованих доктринальних положень про правову державу та трискладову теорію державної влади у відповідних формах та конкретно встанов-

леними методами, що ґрунтуються на змісті ознак її єдності та особливості правовідносин [6, с. 18].

Питання про незалежність судової влади завжди є актуальним у нашій державі, оскільки навіть гіпотетична можливість здійснення незаконного впливу на суд є «тривожним дзвоником» для суспільства і суттєво впливає на рівень довіри до судової гілки влади. Тому важливим є дотримання принципу розподілу влад при реформуванні законодавства про правосуддя, адже повноваження, які судова та виконавча влада мають по відношенню до судової влади повинні бути такими, яких достатньо для забезпечення принципу стримувань та противаг, але не залишати можливостей для неправомірного тиску на суд. Як зазначається у науковій літературі, незважаючи на відносну самостійність судової влади, її діяльність багато в чому залежить від інших гілок влади, наприклад, законодавча влада визначає структуру судової влади, статус суддів. Роль виконавчої влади щодо судової полягає у матеріально-технічному забезпеченні [7, с. 308]. І. С. Гриценко та С. В. Прилуцький зазначають, що незалежна судова влада – це насамперед прояв і здобуток громадянського суспільства, де суд виступає не складовою системи державного апарату та управління, а є незалежним та безстороннім посередником між громадянським суспільством та державою [8, с. 248].

Дослідження сутності судової влади неможливе без згадки про основну роль такої влади – здійснення правосуддя. Адже основне призначення судів – це вирішення правових конфліктів на засадах справедливості, законності та верховенства права. Без існування суду неможливо уявити будь-яку державу, що є цілком логічним з огляду на те, що у суспільстві завжди виникають суперечності, які повинен хтось вирішувати [9, с. 90]. Як відзначає А. О. Селіванов, судова влада необхідна там і тоді, коли виникає правовий конфлікт, спір, який вимагає вирішення у судовому порядку [10, с. 12]. А конфлікти є притаманними будь-якому суспільству, на будь-якому етапі його розвитку.

Способів вирішити правові конфлікти є декілька – це як судовий захист прав і свобод, так і альтернативні (позасудові) способи вирішення спорів (переговори, медіація, третейські

суди тощо). Але слід погодитися з твердженням про те, що правосуддя, що здійснюється судами, є найбільш надійним і цивілізованим способом захисту прав і свобод людини та громадянина, а судова форма захисту прав і свобод людини є найбільш демократичною й максимально пристосованою до повного, усебічного й об'єктивного виявлення фактичних обставин і причин виникнення різноманітних спорів, учинених правопорушень і встановлення істини у справах, що знаходяться на розгляді в судах. Суди наділені всіма необхідними повноваженнями для того, щоб реалізувати функцію захисту прав і свобод людини в разі їх порушення чи необґрунтованого обмеження [11, с. 189]. У цьому проявляється також універсальність судового захисту, завдяки якій будь-яке порушене право може бути захищене у судовому порядку, питання постає тільки за обранням правильного способу захисту і визначенням належної юрисдикції відповідного спору. Більше того, навіть якщо особа, звертаючись до суду, обрала неправильний спосіб захисту або помилилася у виборі юрисдикції, у кінцевому рахунку судова влада все одно повинна забезпечити особі можливість судового захисту її порушених прав (наприклад, в ухвалі про відмову у відкритті провадження через неправильне визначення позивачем юрисдикції суд вказує, який саме суд уповноважений розглядати відповідну справу).

Автори монографічного дослідження «Судова влада в Україні: історичні витoki, закономірності, особливості розвитку» відзначають, що судова влада як складова державної влади теж потребує відповідної легітимності з боку громадян. При цьому, незважаючи на специфічні особливості судової влади (ґрунтування на правових нормах, вирішення юридично значущих справ, що мають правові наслідки), її легітимність також є насамперед соціально-психологічним явищем, яке слід відрізняти від її легальності. Легальність влади – це її юридичне обґрунтування, законність, відповідність чинним у державі правовим нормам. Легітимність не є синонімом законності, оскільки політична влада не завжди спирається на право й закони, але завжди користується певною підтримкою принаймні частини населення [12, с. 26].

Варто цілком погодитися із наведеною тезою, оскільки суспільство є не лише основним «споживачем» судових послуг, але і тим суб'єктом, який здійснює за судовою владою контроль. Рівень довіри суспільства до судової влади є одним з ключових мірил ефективності правового регулювання діяльності судової влади та практики здійснення судами правосуддя. Отримання судовою владою підтримки від суспільства здійснюється як за рахунок справедливого вирішення кожної окремо взятої справи (адже кожна особа, яка звернувшись до суду отримала швидке і справедливе вирішення своєї справи, уже значно більше довіряє судовій владі), так і через забезпечення доступу громадськості до інформації про судові засідання та судові справи. Адже судова влада повинна працювати відкрито, приховуючи тільки ту інформацію, яка стосується особистого життя учасників судових процесів або містить охоронювану законом таємницю. Як відзначає Л. М. Ніколенко, транспарентність судової влади слід розглядати як частину найбільш масштабної проблеми транспарентності держави взагалі. Останнім часом загострюється проблема прозорості, відкритості та доступності державної влади загалом [13, с. 28]. В умовах воєнного стану, а раніше – в умовах карантину через пандемію COVID-19, проблема прозорості та відкритості судової влади дійсно загострюється, що обумовлено декількома факторами: необхідністю збереження державної таємниці, яка може бути розголошена під час судових процесів; необхідністю забезпечити безпеку учасників процесу; особливим пропускним режимом у судах через підвищені безпекові ризики тощо. Але в такому випадку відкритість роботи судів повинна бути забезпечена не тільки оприлюдненням текстів судових рішень у Єдиному державному реєстрі судових рішень, але і більш новими інструментами – наприклад, трансляцією судових засідань у мережі Інтернет, оприлюдненням прес-релізів та коментарів на офіційному веб-сайті суду тощо. Чим більш прозорою та відкритою є діяльність судової гілки влади, тим вищим є рівень довіри суспільства до неї.

На сучасному етапі, коли України обрала євроінтеграційний вектор розвитку і вже набула статусу держави – кандидата у члени Європей-

ського Союзу, подальше реформування системи судів не може відбуватися без врахування вимог відповідного законодавства ЄС у цій сфері. Так, у кінці червня 2023 року Дослідницька Служба Верховної Ради України оприлюднила Концепцію реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя, в якій здійснено науково-правовий аналіз існуючої системи судів в Україні, визначено основні проблеми, які існують у судовій системі України, напрями її трансформації та оптимізації. Також проаналізовано судоустрійне і процесуальне законодавство з погляду належного та ефективного функціонування судів у системі правосуддя. Вивчено досвід реформування системи судів 20 європейських країн, можливість його адаптації у вітчизняний правовий простір, досліджено доктринальні підходи до реформування судової системи [14]. Таким чином, уже здійснюються перші активні кроки до гармонізації законодавства України про судову владу з відповідним законодавством ЄС.

Висновки. Отже, судова влада на кожному етапі державотворення повинна відповідати суспільному запиту на оперативне, якісне та справедливе розв'язання правових конфліктів як між фізичними та юридичними особами приватного права, так і з державою в особі відповідних органів державної влади. При цьому судова влада покликана забезпечувати баланс між публічними та приватними інтересами, забезпечуючи вирішення кожної справи на засадах верховенства права та законності. Важливим на сучасному етапі є забезпечення гласності та прозорості роботи судів, у тому числі з використанням сучасних інформаційних технологій. Щодо подальшого реформування судової влади, то враховуючи обраний Україною курс на євроінтеграцію, обов'язковому врахуванню при цьому підлягає досвід реформування системи судів у європейських країнах та можливість його адаптації у вітчизняний правовий простір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кошова О. В. Судова влада як соціокультурний феномен : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національна академія внутрішніх справ МВС України. Київ, 2016. 198 с.
2. Зозуля Є. В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 19–31.
3. Чорна С. З. Правозахисна функція судової влади в умовах конституційної реформи в сучасній Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Національний авіаційний університет. Київ, 2021. 245 с.
4. Марочкін І. Лекція професора І. Марочкіна: «Судова влада як основний суб'єкт судового права». *Право України*. 2015. № 3. С. 100–111.
5. Городовенко В. До питання визначення правової природи та системи принципів судового права. *Право України*. 2015. № 3. С. 42–52.
6. Булкат М. С. Теоретико-правові засади судової влади: сучасний концепт : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2019. 40 с.
7. Іванів І. Теоретико-прикладне осмислення ролі судової влади на сучасному етапі державотворення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 306–311. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/261910/258294> (дата звернення: 27.08.2023).
8. Гриценко І. С., Прилуцький С. В. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 241–249.
9. Бутирський А. А. Роль суду в господарському судочинстві. *Судова апеляція*. 2019. № 1. С. 89–97.
10. Селіванов А. Судове право як самостійна галузь системи сучасного українського права. *Право України*. 2015. № 3. С. 9–17.
11. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186–190.
12. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку : монографія / за ред. І. Б. Усенка ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Наук. думка, 2014. 502 с.
13. Ніколенко Л. М. Транспарентність судової влади в умовах реформування. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 2. С. 24–29.
14. Концепція реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterialsDocs/law_judic_activ/concept_rz-pravsud/73711.html (дата звернення: 27.08.2023).

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 338.245:346.5

DOI <https://doi.org/10.32782/39221498>

Петруненко Я. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник*

*відділу проблем модернізації господарського права та законодавства Державної установи
«Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Макутова Національної академії наук України»*

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СУБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

THE GOVERNMENT SUPPORT OF AGRICULTURAL ENTITIES: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

У статті висвітлено окремі питання правового регулювання державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності та визначено основні напрями подальшого удосконалення господарського законодавства у цій сфері. Визначено поняття та види державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Так, державна підтримка суб'єктів сільськогосподарської діяльності представляє собою врегульовану законодавством діяльність уповноважених державних органів, що полягає в розробленні та реалізації цільових програм або наданні в індивідуальному порядку фінансової підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності, які відповідають критеріям, визначеним у програмі, за рахунок коштів державного бюджету у будь-якій формі та з метою забезпечення стабільності аграрного сектора економіки, підвищення конкурентоздатності вітчизняного товаровиробника, забезпечення соціально-економічного добробуту та продовольчої безпеки держави.

Проведено аналіз поточного стану правового регулювання механізму надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності та виявлено окремі прогалини та інші недоліки у цій сфері. Зокрема, визначено, що сучасний стан правового регулювання та механізму надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності залишається недостатньо ефективним, що зумовлює необхідність подальшого розвитку цього інституту.

З урахуванням проведеного науково-правового аналізу розроблено пропозиції щодо напрямів розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності, у тому числі шляхом удосконалення господарського законодавства у цій сфері. Зокрема, автор дійшов до висновку про те, що до вирішення проблемних питань у сфері регулювання інституту державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників необхідно підходити комплексно, що означає не тільки вдосконалення законодавчого забезпечення державного кредитування, але й запровадження організаційних механізмів проведення моніторингу фінансового стану суб'єктів господарювання у цій сфері, контролю за цільовим використанням державних кредитних коштів тощо.

Обґрунтовано, що для забезпечення ефективності використання державних коштів у процесі надання державної підтримки важливим чинником є зважений підхід до визначення адресатів відповідної підтримки, тобто суб'єктів господарювання, які відповідають певним критеріям.

Ключові слова: *аграрний сектор економіки, сільське господарство, державна підтримка, господарське законодавство.*

The article highlights certain issues of legal regulation of state support for agricultural entities and identifies the main directions for further improvement of economic legislation in this area. The author defines the concept and types of state support for business entities in the agricultural sector of economy. Thus, the state support of agricultural entities is an activity of authorized state bodies regulated by law, which consists in the development and implementation of targeted programs or provision of financial support on an individual basis to agricultural entities which meet the criteria set out in the program, at the expense of the state budget in any form and with the aim of ensuring the stability of the agricultural sector of the economy, increasing the competitiveness of domestic commodity production.

The article analyzes the current state of legal regulation of the mechanism for providing state support to agricultural entities and identifies certain gaps and other shortcomings in this area. In particular, it is determined that the current state of legal regulation and the mechanism for providing state support to agricultural entities remains insufficiently effective, which necessitates further development of this institution.

Given the scientific and legal analysis, the author develops proposals for the development of the institute of state support for agricultural entities, including by improving economic legislation in this area. In particular, the author comes to the conclusion that it is necessary to take a comprehensive approach to solving problematic issues in the area of regulation of the institution of state support for agricultural producers, which means not only improving the legislative framework for state lending, but also introducing organizational mechanisms for monitoring the financial condition of business entities in this area, and controlling the targeted use of state credit funds, etc.

It is substantiated that in order to ensure the efficient use of public funds in the process of providing State support, an important factor is a balanced approach to determining the recipients of the relevant support, i.e., business entities which meet certain criteria.

Key words: agrarian sector of economy, agriculture, state support, economic legislation.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні триває активний процес модернізації інституту державної підтримки, що передбачає не тільки внесення змін та доповнень до законодавства України в цій сфері, але й вироблення нових механізмів при визначенні критеріїв відбору суб'єктів господарювання, яким має надаватися така підтримка. При цьому, одним із стратегічно важливих для України секторів економіки є аграрний сектор, у зв'язку з чим необхідно визначити напрямки розвитку державної підтримки суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у вказаному секторі.

Відповідно до Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, пріоритетними напрямками досягнення цілей розвитку аграрного сектору, крім іншого, було визначено забезпечення стабільної системи державної підтримки аграрного сектору шляхом запровадження середньострокового бюджетного планування, зокрема системи індикаторів фінансування аграрного сектору; надання переваги державній підтримці у здійсненні заходів щодо ефективного розподілу ресурсів в аграрній сфері; запровадження цільової підтримки на поворотній основі за умови наявності відповідальних за цільовий результат сільськогосподарських товаровиробників; перехід до переважно компенсаційних виплат тощо [1].

На виконання вказаних завдань в Україні здійснювались певні заходи правового, організаційного, інституційного характеру. Разом з тим, сучасний стан правового регулювання та механізму надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності залишається недостатньо ефективним, що зумовлює необхідність подальшого розвитку цього інституту.

Стан дослідження. Окремі питання правового регулювання у сфері надання державної

підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності досліджували такі науковці як О. В. Будаї, І. В. Іванець, А. М. Ісаян, Л. І. Купченя, Д. А. Міщенко, І. П. Сафонов, Н. С. Шалімова та інші. Разом з тим, у вітчизняній науці господарського права недостатньо актуальних наукових досліджень щодо визначення напрямів удосконалення господарського законодавства та механізму надання державної підтримки суб'єктами сільськогосподарської діяльності, що своє чергою і обумовлює інтерес автора до цієї теми.

Метою статті є визначення сучасного стану правового регулювання державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності та основних напрямів розвитку цього інституту. Задля досягнення цієї мети у статті реалізовано наступні **завдання**: 1) визначено поняття та види державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності; 2) проведено аналіз поточного стану законодавства у сфері регулювання порядку надання державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності; 3) виявлено недоліки організації та правового регулювання інституту державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки та визначено шляхи удосконалення цього інституту.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності, передовсім необхідно звернутися до визначення поняття та правової природи державної підтримки у даній сфері.

Деякі науковці слушно зауважують, що стан сільського господарства першочергово залежить від обсягів коштів, вкладених в його розвиток, оскільки сезонний характер виробництва, уповільнений обіг оборотного капіталу, значна залежність від природно-кліматичних

умов накладають певні особливості на діяльність аграрних підприємств. Прорахунки щодо фінансової політики, значна тривалість операційного циклу та занедбаний матеріальний стан протягом останніх років, при одночасному зростанні потреби в значних обсягах фінансування, зумовили нездатність сільськогосподарських підприємств протидіяти сучасним проблемам [2, с. 1].

Відтак, необхідність державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки зумовлена декількома факторами:

1) кліматичні та погодні умови, які справляють значний вплив на дохідність сільгоспвиробників;

2) стан організаційно-ресурсного забезпечення (технічне оснащення, модернізована сільгосптехніка, складські та заготівельні приміщення тощо), від якого загалом залежить підтримка конкурентоспроможності вітчизняної сільгосппродукції;

3) тривалий операційний цикл, що зумовлює, в залежності від напрямку сільськогосподарської діяльності, можливість отримання прибутку лише декілька разів на рік.

З вищенаведеного слідує, що правова природа державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, головню, полягає у тому, що аграрний сектор економіки має важливе стратегічне значення, оскільки є основою вирощування та виробництва продуктів харчування, матеріалів для виготовлення лікарських засобів, палива, виробів легкої промисловості тощо, при цьому є ризикованим в економічному аспекті, не достатньо прогнозованим та відповідно залежним від зовнішніх факторів і умов, відтак, потребує постійних фінансових затрат, організаційної та інституційної підтримки. Тобто державна підтримка у досліджуваному секторі виступає фактично одним із засобів забезпечення життєво важливих суспільних інтересів, продовольчої безпеки держави.

Щодо поняття державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності, то у науковій літературі висловлюється думка, що така підтримка полягає у цілеспрямованому впливі держави на сільське господарство з метою сприяння діяльності сільськогосподарських товаровиробників, прийняття задля цьо-

го законів і підзаконних нормативно-правових актів у сфері сільського господарства, а також удосконалення системи органів, які здійснюють державне регулювання розвитку даної галузі [3, с. 129].

Наведене визначення дозволяє широко поглянути на зміст поняття державної підтримки суб'єктів господарювання, який за такого підходу включає всю систему державного регулювання, організаційно-господарські, адміністративні, фінансові та інші механізми, спрямовані на урівноваження інтересів суб'єктів господарювання, упорядкування їх діяльності, надання їм фінансової допомоги тощо.

Однак, деякі вчені дотримуються більш вузького підходу до розуміння поняття державної підтримки.

Так, на думку О. В. Будай, державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників – це законодавчо визначена діяльність органів, уповноважених реалізувати аграрну політику держави, що спрямована на створення сприятливих умов для діяльності сільськогосподарських товаровиробників, підвищення якості та конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції з метою мінімізації природно-кліматичних та економічних ризиків сільськогосподарського виробництва та гарантування продовольчої безпеки держави [4, с. 96].

Подібний підхід спостерігаємо й у І. П. Сафоновна, який під державною підтримкою сільськогосподарства пропонує розуміти законодавчо закріплені організаційні, економічні та правові механізми, завдяки яким аграрним товаровиробникам надається державна допомога компетентними органами з метою стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвитку аграрного ринку й забезпечення продовольчої безпеки населення [5, с. 5].

Тож, на нашу думку, помилковим було би зводити державну підтримку у досліджуваному секторі виключно до її фінансових видів, оскільки не менш важливими є такі її види як консультування, державне регулювання за допомогою регулювання цін на деякі види сільгосппродукції, встановлення лімітів на імпорт та експорт сільськогосподарської продукції тощо.

Власне, державна підтримка суб'єктів сільськогосподарської діяльності характеризується різноманітністю її видів.

Так, деякі науковці, систематизуючи види державної підтримки агропромислового комплексу України, визначають такі основні напрями: розробка та реалізація різних програм розвитку сільського господарства; підтримка сільськогосподарських товаровиробників за рахунок дотацій, субсидій і субвенцій; надання виробникам кредитів і позик на пільгових умовах; страхування аграрної галузі; розвиток зернового потенціалу [6, с. 258–259].

У свою чергу, О.Ю. Коваленко пропонує класифікувати види державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності на непрямі, прямі та опосередковані. До непрямих науковець відносить: проведення державних інтервенцій сільськогосподарської продукції, встановлення внутрішніх цін та митних тарифів в інтересах вітчизняних товаровиробників ін. Прямими є: надання субсидій, кредитів та компенсацій частини витрат на страхування урожаю. До опосередкованих, на думку вченого, відносяться: списання та реструктуризація заборгованості зі сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів усіх рівнів, встановлення спеціального режиму оподаткування, розробка державних цільових програм розвитку сільськогосподарського виробництва, державне стимулювання науково-дослідної діяльності у цій сфері і ін. [7, с. 3].

Слід зазначити, що профільним Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» [8] визначено такі види державної підтримки у вказаній сфері: державне регулювання цін; надання бюджетної позики окремим сільгоспвиробникам; здешевлення кредитів та компенсація за рахунок державного бюджету лізингових платежів; надання додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у встановлених законом розмірах тощо.

Загалом, правою основою надання державної підтримки суб'єктам господарювання в аграрному секторі економіки є: закони України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» [8], «Про фермерське господарство» [9], «Про племінну справу у тваринництві» [10], «Про аквакультуру» [11],

а також розроблені на виконання цих законів урядові акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» [12], «Деякі питання виплати бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції» [13] тощо.

Слід зазначити, що законодавство у даній сфері постійно оновлюється та доповнюється. Зокрема, у 2019 р. Кабінет Міністрів України затвердив Порядок надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [14]. Чимало корисних нормативно-правових актів різного рівня, що стосуються досліджуваної проблематики, планується прийняти і в рамках повоєнного відновлення нашої країни [15], до прикладу щодо передбачення можливості виділення державної підтримки з використанням механізму попереднього авансування витрат, а також виділення коштів на конкурсній основі; встановлення механізмів залучення приватних та державних інвестицій в будівництво та реконструкцію меліоративних систем; встановлення механізмів фінансування наукових розробок у сфері сільського господарства, регулювання реалізації цих розробок на реальних бізнес-моделях та масштабування проектів та ін.

Також, крім того, офіційний веб-сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України містить у доступній формі чимало інформації про урядові програми підтримки різних сільгоспвиробників, фермерів, селян, вимоги до отримувачів, види та порядок отримання державної підтримки.

Таким чином, можливо спостерігати поступовий розвиток інституту державної підтримки суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки, підвищення обсягів бюджетного фінансування в цій сфері, розширення видів та напрямів підтримки, підвищення прозорості її надання. Разом з тим, незважаючи на

окремі позитивні тенденції у сфері розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності, слід констатувати той факт, що все ще залишається низка невирішених проблемних питань як правового, так і організаційного характеру, внаслідок чого знижується ефективність державної підтримки, а деякі її види взагалі залишаються недоступними для адресатів.

Загалом, виділяють основні недоліки вітчизняного інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності: складність механізму кредитної субсидії і його розпорошеність між багатьма позичальниками й напрямами кредитування; недостатня гнучкість механізму, що значно обмежує кількість користувачів пільговими кредитами; недосконалість об'єкта часткової компенсації та порядку розрахунку її розміру; недостатня прозорість, що призводить до зловживання при розподілі пільгових кредитів; неповнота відшкодування втрат комерційних банків, пов'язаних з використанням пільгових відсоткових ставок, що зменшує ефективність таких операцій; затримки у поверненні кредитів тощо [16, с. 185–186].

Також варто вказати, що в окремих випадках сільськогосподарські товаровиробники, які за всіма критеріями мають право на отримання державної підтримки певного виду, внаслідок недостатності державного фінансування (виділення бюджетних коштів) змушені звертатися до судового захисту свого права. Про це, зокрема, свідчать деякі приклади із судової практики.

Так, у адміністративній справі № 821/35/18 [17] приватне підприємство «*Органік Системс*» звернулось до суду з позовом до Міністерства аграрної політики та продовольства України та Державної казначейської служби України про визнання протиправною бездіяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України та про стягнення з Державного бюджету компенсації в розмірі 1 210 841,43 грн.

Позов мотивовано тим, що «*Органік Системс*», як агропідприємство, має право на отримання коштів з метою часткової компенсації відсоткової ставки за залучені від банків кредитні ресурси для покриття виробничих витрат, пов'язаних із закупівлею паливно-мастильних матеріалів, насіння, мінераль-

них добрив вітчизняного виробництва, засобів захисту рослин, обладнання, енергоносіїв в сумі 1 210 841,43 грн., проте Мінагрополітики не виконало свого обов'язку щодо погашення кредиторської заборгованості перед ним.

Суд першої інстанції, з висновками якого погодився апеляційний та касаційний суди, задовольнив позовні вимоги, виходячи з того, що позивач є сільськогосподарським підприємством, основним видом діяльності якого є вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур, овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів, тощо, у зв'язку з чим в 2012 р. отримало право на фінансову підтримку через механізм здешевлення кредитів відповідно до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення фінансової підтримки суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2010 р. № 794.

Також про недостатню ефективність організації державної підтримки в аграрному секторі економіки свідчать деякі статистичні показники.

Так, у «доповідному» та довоєнному 2019 році за рахунок загального фонду державного бюджету (за даними станом на 18 вересня 2019 р.) на здешевлення кредитів планувалося 127 160.0 тис. грн, фактично виділено – 80 587.4 тис. грн (63,3%); на фінансову підтримку розвитку фермерських господарств було закладено 800 000.0 тис. грн, фактично виділено – 136 228.2 тис. грн (17%); на державну підтримку розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними передбачалося виділення 400 000.0 тис. грн, фактично виділено – 119 123.9 тис. грн (29,7%); на фінансування підтримки сільгосптоваровиробників було заплановано 881 790.0 тис. грн, фактично виділено – 331 070.8 тис. грн (37,5%) тощо [18]. Як показують наведені показники, обсяг фактично виділеного фінансування був суттєво нижчий у порівнянні із запланованими показниками, що свідчить про недостатність виділення бюджетних коштів на покриття витрат щодо підтримки агропромислового комплексу. У наступні роки, зокрема під час пандемії COVID-19 та запрова-

дження в нашій країні правового режиму воєнного стану, ситуація не була кращою. Також тут слід зауважити, що у структурі фінансової державної підтримки здебільшого переважають компенсаційні витрати, однак відсутня інформація про фінансування заходів, спрямованих на запровадження та розвиток інноваційних технологій у сільському господарстві, модернізацію сільськогосподарської техніки тощо.

У науковій літературі фахівцями висуваються різні пропозиції щодо напрямів та шляхів удосконалення інституту державної підтримки суб'єктів господарювання в агропромисловому комплексі.

Так, Д. А. Міщенко вважає, що державна підтримка у майбутньому має бути переорієнтована з сільськогосподарського виробництва на підтримку індивідуальних проектів, що визначаються за єдиними, заздалегідь відомими критеріями, які забезпечують їх високу ефективність. На думку науковця, підтримуючи розвиток сільськогосподарських підприємств, стимулюючи створення агрохолдингів, держава створює попит, який є локомотивом сільського господарства, одночасно створюючи стимули для формування кооперації на базі дрібних господарств [19, с. 38].

Тут варто зауважити, що для забезпечення ефективності використання державних коштів у процесі надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності дійсно важливим чинником є зважений підхід до визначення адресатів відповідної підтримки, тобто суб'єктів господарювання, які відповідають певним критеріям.

Саме тому необхідно погодитись з науковцями, які пропонують здійснити коригування порядку розподілу бюджетних коштів на державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників у вигляді фінансової підтримки на здешевлення кредитів, на розвиток тваринництва та поворотної фінансової допомоги фермерським господарствам, з урахуванням специфіки земельних площ, видів економічної діяльності, пріоритетів та перспектив регіонального розвитку при розподілі обсягів коштів між областями та суб'єктами, що претендують на її отримання, що дозволить забезпечити кумулятивний ефект зростання фінансових ресурсів та обсягів сільськогосподарського виробництва з урахуванням вимог якості, органічності та екологічності [20, с. 16].

На наше переконання, до вирішення завдань розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності загалом необхідно підходити комплексно, що означає не тільки вдосконалення законодавчого забезпечення підтримки, розвиток видів та напрямів її надання, але й запровадження організаційних механізмів проведення моніторингу фінансового стану суб'єктів сільськогосподарської діяльності, контролю за цільовим використанням бюджетних коштів, виділених на фінансування відповідних сфер сільськогосподарської діяльності тощо.

Висновки. Таким чином, по результатах проведеного у даній статті науково-правового аналізу можливо зробити наступні висновки.

Державна підтримка суб'єктів сільськогосподарської діяльності представляє собою врегульовану законодавством діяльність уповноважених державних органів, що полягає в розробленні та реалізації цільових програм або наданні в індивідуальному порядку фінансової підтримки суб'єктам сільськогосподарської діяльності, які відповідають критеріям, визначеним у програмі, за рахунок коштів державного бюджету у будь-якій формі та з метою забезпечення стабільності аграрного сектора економіки, підвищення конкурентоздатності вітчизняного товаровиробника, забезпечення соціально-економічного добробуту та продовольчої безпеки держави.

З метою забезпечення розвитку інституту державної підтримки суб'єктів сільськогосподарської діяльності необхідно: 1) доповнити Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» положеннями про здійснення моніторингу ефективності різних видів державної підтримки та державного контролю за цільовим використанням коштів; Міністерству аграрної політики та продовольства України розробити методіку оцінювання ефективності державної підтримки в аграрному секторі економіки; 2) змінити підхід до спрямованості державної підтримки, зокрема змістивши акцент на науковість, стимулювання модернізації сільгоспвиробництва, розвиток аграрної освіти тощо; 3) надавати перевагу державній підтримці, спрямованій на підтримання конкурентних цін на сільськогосподарську продукцію, розвиток сільськогосподарської кооперації, відкриття нових ринків збуту, у тому числі європейських тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p>
2. Іванець І.В. Фінансування і кредитування аграрних підприємств: Автореф. дис. ... канд. екон. наук.: 08.00.08. К., 2014. 22 с.
3. Купчєня Л.І. Еволюція державної підтримки сільського господарства України: правовий аспект. Проблеми законності. 2017. Вип. 136. С. 126–132.
4. Будаї О.В. Поняття та ознаки державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників в Україні. Право і суспільство. 2015. № 5. Ч. 3. С. 96.
5. Сафонов І.П. Правова регламентація державної підтримки аграрних товаровиробників: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2007. 19 с.
6. Пуцентейло П. Напрями вдосконалення державної підтримки сільського господарства України. Торгівля і ринок України: Темат. зб. наук. праць. Донецьк: ДонНУЕТ, 2013. Вип. 36. С. 256–264.
7. Коваленко О.Ю. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва. Ефективна економіка. 2013. № 2 / Наукова періодика України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_2_40
8. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
9. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>
10. Про племінну справу у тваринництві: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3691-XII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3691-12>
11. Про аквакультуру: Закон України від 08 вересня 2012 р. № 5293-VI / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17>
12. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва: постанова Кабінету Міністрів України від 01 березня 2017 р. № 130 / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-p>
13. Деякі питання виплати бюджетної дотації для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2017 р. № 178 / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/178-2017-p>
14. Про затвердження Порядку надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб-членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 565 / Кабінет Міністрів України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2019-p>
15. Нова аграрна політика: матеріали робочої групи. Проект Плану відновлення України. Національна рада з відновлення України від наслідків війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>
16. Маленька І.М. Кредитування як перспективний напрям державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників. Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2(22). Т. 1. С. 179–192.
17. Постанова Верховного Суду від 05 лютого 2019 року у справі № 821/35/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79698109>
18. Стан фінансування програм підтримки АПК у 2019 році: звіт Міністерства аграрної політики та продовольства від 19 вересня 2019 р. URL: <https://minagro.gov.ua/ua/pidtrimka/stan-finansuvannya-program-pidtrimki-ark-u-2019-roci>
19. Міщенко Д.А. Удосконалення системи державної фінансової підтримки сільського господарства України. Агросвіт. 2015. № 18. С. 36–40.
20. Шалімова Н.С. Оцінка обсягів державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та урахування пріоритетів регіонального розвитку при її отриманні. ScienceRise. 2017. № 5/2(34)2017. С. 12–17.

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.32782/39221499>

Коваленко-Чукіна І. Г.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва

Машковська Л. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін
Уманського національного університету садівництва

ЗАХИСТ ПРАВ ОРЕНДАРЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE LESSEE OF THE LAND PLOT DURING MARTIAL LAW

Стаття присвячена захисту права орендаря земельної ділянки під час воєнного стану. Під час воєнного стану в Україні більшість сфер правового регулювання зазнали суттєвих змін та обмежень. Сфера земельних відносин, зокрема, оренда земельних ділянок. Через призупинення функціонування Державного земельного кадастру та Єдиного державного реєстру речових прав на нерухоме майно земельні відносини в Україні фактично були призупинені. Разом із тим, упродовж останніх місяців законодавець прийняв рішення щодо спеціального регулювання земельних відносин.

В статті розглянуті зміни згідно Закону № 2145 який стосується сфери оренди земель товарного сільськогосподарського виробництва, зокрема, щодо наступного: строк користування земельними ділянками; передачі земельних ділянок за спрощеною процедурою; комунальна власність може надаватися в користування лише для ведення товарного сільгоспвиробництва; земельні торги щодо прав оренди не проводяться, нові не оголошуються, а такі, що не завершені, вважаються скасованими; орендарі та суборендарі земельних ділянок сільськогосподарського призначення усіх форм власності можуть передавати на строк до 1 року належне їм право оренди.

Проаналізовані важливі зміни які стосуються надання постійним користувачам (крім державних, комунальних підприємств, установ, організацій), емфітевтам права передачі в оренду земельних ділянок сільськогосподарського призначення, за окремими укладеними договорами.

Орган реєстрації – районна військова адміністрація. Договори реєструються у Книзі реєстрації землеволодіння і землекористувань в умовах воєнного стану та ведуться в паперовій та електронній формах.

Розглянуті питання про вплив законодавства на волю сторін у договірних відносинах та можливість судового захисту орендодавцями своїх прав (у разі їх порушення недобросовісними орендарями) виключно після спливу відповідного річного строку «автоматичної пролонгації».

Ключові слова: правовий захист, законодавство, в умовах військового стану, земельні відносини, договір оренди, державна та комунальна власність, оренда землі, землеволодіння і землекористування.

The article is devoted to the protection of the rights of the lessee of a land plot during martial law. During the martial law in Ukraine, most areas of legal regulation underwent significant changes and restrictions. The field of land relations, in particular, the lease of land plots. Due to the suspension of the State Land Cadastre and the Unified State Register of Real Property Rights, land relations in Ukraine were actually put on hold. At the same time, in recent months, the legislator made a decision regarding the special regulation of land relations.

The article examines changes according to Law № 2145, which relate to the area of land lease for commercial agricultural production, in particular, regarding the following: term of use of land plots; transfer of land plots under a simplified procedure; communal property may be used only for commercial agricultural production; land auctions regarding lease rights are not held, new ones are not announced, and those that are not completed are considered canceled; lessees and sublessees of agricultural land plots of all forms of ownership may transfer their right to lease for a period of up to 1 year.

Important changes related to the granting to permanent users (except state, communal enterprises, institutions, organizations) and emphyteuts of the right to lease agricultural plots of land, under separate contracts, have been analyzed.

The registration authority is the district military administration. Contracts are registered in the Land Ownership and Land Use Registration Book under martial law and are kept in paper and electronic forms.

Considered questions about the impact of legislation on the will of the parties in contractual relations and the possibility of legal protection by lessors of their rights (in case of their violation by unscrupulous tenants) only after the expiry of the corresponding one-year period of «automatic extension».

Key words: legal protection, legislation, under martial law, land relations, lease agreement, state and communal property, land lease, land ownership and land use.

Відносини, пов'язані з орендою земельних ділянок, на яких розташовані цілісні майнові комплекси підприємств, установ і організацій державної або комунальної власності, регулюються Законом з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про оренду державного та комунального майна» [4].

Згідно з законом № 1702-VI від 05.11.2009 ст. 4 орендодавцями земельних ділянок є громадяни та юридичні особи, у власності яких перебувають земельні ділянки, або уповноважені ними особи.

Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у комунальній власності, є сільські, селищні, міські ради в межах повноважень, визначених законом.

Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у спільній власності територіальних громад, є районні, обласні ради та Верховна Рада Автономної Республіки Крим у межах повноважень, визначених законом.

Орендодавцями земельних ділянок, що перебувають у державній власності, є органи виконавчої влади, які відповідно до закону передають земельні ділянки у власність або користування [3].

Верховна Рада України 19 жовтня 2022 року ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель», який набув чинності з 19 листопада 2022 року (за винятком кількох підпунктів, що наберуть чинності з 19 квітня 2023 року).

Зазначеним вище законом було внесено низку змін до п. 27 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року, зокрема, уточнено приписи щодо набуття та оформлення права оренди земельних ділянок в умовах воєнного стану [7].

Земельні правовідносини землекористування у цей період визначено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих

актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» № 2145-IX від 24 березня 2022 року.

Законом № 2145 визначено спрощену процедуру передання в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності (крім тих, що перебувають у постійному користуванні осіб, які не належать до державних, комунальних підприємств, установ, організацій), а також земельних ділянок, що залишилися в колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок і земельних часток (паїв) [7].

Згідно Розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2002 р., № 3–4, ст. 27) доповнити пунктами 27 і 28 такого змісту:

В статті 27 зазначені дії під час воєнного стану земельні відносини регулюються з урахуванням таких особливостей:

1) вважаються поновленими на один рік без волевиявлення сторін відповідних договорів і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно договори оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервіту, строк користування земельними ділянками щодо яких закінчився після введення воєнного стану, щодо земельних ділянок сільськогосподарського призначення:

а) державної, комунальної власності, невитребуваних, нерозподілених земельних ділянок, а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності і були передані в оренду органами місцевого самоврядування;
б) приватної власності;

2) передача в оренду для ведення товарного сільськогосподарського виробництва на строк до

одного року земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності (крім тих, що перебувають у постійному користуванні осіб, які не належать до державних, комунальних підприємств, установ, організацій), а також земельних ділянок, що залишилися у колективній власності колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства, нерозподілених та невитребуваних земельних ділянок і земельних часток (паїв) здійснюється на таких умовах:

а) розмір орендної плати не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки, що визначається від середньої нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по області;

б) орендар земельної ділянки не має права на: компенсацію власних витрат на поліпшення земельної ділянки; поновлення договору оренди землі, укладення договору оренди землі на новий строк з використанням переважного права орендаря; передачу земельної ділянки в суборенду; встановлення земельного сервітуту; зміну угідь земельної ділянки; будівництво на земельній ділянці об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд); закладення на земельній ділянці багаторічних насаджень; переважне право на купівлю орендованої земельної ділянки у разі її продажу; відчуження, передачу в заставу (іпотеку) права користування земельною ділянкою; поділ земельної ділянки, об'єднання її з іншою земельною ділянкою; використання для власних потреб наявних на земельній ділянці загальнопоширених корисних копалин, торфу, лісу, водних об'єктів, а також інших корисних властивостей землі; зміну цільового призначення земельної ділянки;

в) договір оренди земельної ділянки укладається лише в електронній формі, та засвідчується кваліфікованими електронними підписами орендаря і орендодавця;

г) передача в оренду земельної ділянки здійснюється без проведення земельних торгів;

г) формування земельної ділянки з метою передачі її в оренду здійснюється без внесення відомостей про таку земельну ділянку до Державного земельного кадастру (державної реєстрації) та присвоєння їй кадастрового номера, на підставі технічної документації із

землеустрою щодо інвентаризації земель, яка розробляється за рішенням органу, уповноваженого передавати земельну ділянку в оренду, та затверджується таким органом. Така технічна документація включає лише:

- пояснювальну записку;
- матеріали топографо-геодезичних вишукувань;
- відомості про обчислення площі земельної ділянки;
- кадастровий план земельної ділянки;
- перелік обмежень у використанні земельної ділянки;
- відомості про встановлені межові знаки [8].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 06.12.2022 р. № 1364 (набрала чинності 25.12.2022 р.) визначено, що перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затверджує Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій за погодженням із Міністерством оборони на підставі пропозицій відповідних обласних, Київської міської військових адміністрацій. На виконання цієї постанови Мінреінтеграції згідно з наказом від 22.12.2022 р. № 309 (визначено перелік відповідних територій, зокрема й тих, на яких ведуться активні бойові дії, і відповідні періоди, протягом яких може бути надано пільгу щодо місцевих податків [9].

Починаючи з 01.01.2023 р., за земельні ділянки (земельні частки (паї), що I) розташовані на територіях активних бойових дій або на II) тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України, які включені до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) не нараховується та не сплачується за період з першого числа місяця, в якому було визначено щодо відповідних територій дату початку активних бойових дій або тимчасової окупації, до останнього числа місяця, в якому було завершено активні бойові дії або тимчасова окупація на відповідній території.

Згідно затвердженої постанови Кабінету Міністрів України від 03.03.2004 р. № 220. Право як орендарів, так і орендодавців земельних ділянок

ініціювати внесення змін до діючого договору оренди, зокрема коригувати розмір орендної плати, передбачено в пункті 13 Типового договору оренди земельної ділянки. Відповідно до цих положень розмір орендної плати переглядається в разі:

- зміни умов господарювання, передбачених договором;
- зміни граничних розмірів орендної плати, визначених ПКУ, підвищення цін і тарифів, зміни коефіцієнтів індексації, визначених законодавством;
- погіршення стану орендованої земельної ділянки (орендованих земельних ділянок) не з вини орендаря, що підтверджено документами;
- зміни нормативної грошової оцінки земельної ділянки (земельних ділянок) державної та комунальної власності;
- в інших випадках, передбачених законом [10].

Законом № 3050-IX внесено зміни Закону України «Про оренду землі», зокрема ним:

- частину четверту статті 23 викладено в новій редакції, відповідно до якої орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності, передані в оренду на земельних торгах, може бути зменшена за згодою сторін, лише якщо ділянка була законсервована або забруднена (потенційно забруднена) вибухонебезпечними предметами;
- частину другу статті 32 змінено, а саме передбачено, що в разі розірвання договору з ініціативи орендаря, орендодавець має право на отримання орендної плати за землі сільськогосподарського призначення за 6 місяців, а за землі несільськогосподарського призначення – за рік, якщо протягом зазначеного періоду не надійшло пропозицій від інших осіб на укладення договору оренди цієї ж ділянки на тих самих умовах. Виняток: розірвання договору зумовлено невиконанням або неналежним виконанням орендодавцем договірних зобов'язань, а також у зв'язку із забрудненням (потенційним забрудненням) орендованої земельної ділянки вибухонебезпечними предметами. Тому в разі недоцільності продовження орендних відносин договір оренди можна достроково розірвати за згодою сторін [11].

Відповідно до Закону України «Про торговельно-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 р.

№ 671/97-ВР ст. ст. 14, 14-1 Торгово-промислової палати України повідомила, що на підставі документів вона засвідчує форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) – військову агресію Російської Федерації проти України, що стало підставою введення воєнного стану із 05:30 ранку 24 лютого 2022 року, відповідно до Указу Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 «Провведення воєнного стану в Україні» [12].

Торгово-промислова палата України підтверджує, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 р. до їх офіційного закінчення, є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та фізичних осіб по договору, окремим податковим чи іншим зобов'язанням, виконання яких настало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили).

Отже, якщо орендар доведе факт, що він опинився в ситуації неможливості виконання договірних зобов'язань, або ж виконання договірних зобов'язань внаслідок військової агресії практично неможливо (через активні воєнні дії, тимчасову окупацію засміченням вибухонебезпечними предметами земельної ділянки, що є предметом договору), це допоможе уникнути відповідальності (штрафів/пені) за порушення договірних зобов'язань.

Адже зазвичай такі положення визначають порядок дій сторін договору при виникненні форс-мажорних обставин, і невиконання таких положень може спричинити неможливість посилення сторони на форс-мажор в подальшому.

Тож, для вирішення в кожному конкретному випадку питання звільненні від відповідальності, або ж дострокового розірвання договору оренди земельної ділянки приватної форми власності.

Враховуючи вищевказане, введення воєнного стану в Україні визнано Торгово-промисловою палатою України форс-мажорною обставиною, яка є підставою для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання. Проте, кожен випадок неможливості належно-

го виконання зобов'язань необхідно аналізувати окремо з визначенням конкретних обставин та вимог господарського договору [13].

За допомогою зміни законодавства в сфері земельних відносин, зокрема оренда земельних ділянок змогла функціонувати. Україн-

ські орендодавці змогли вистояти і перемогти ворога, вони зуміли підлаштуватися під реалії сьогодення. На законодавчому рівні було прийнято рішення щодо спеціального регулювання земельних відносин під час воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Земельний кодекс України. // Голос України. – 2001. – 20 листоп.8 Закон України Про власність від 07.02.1991р. // ВР УРСР № 697-ХІІ.
2. Аграрне право України: Підручник / Під ред.В.М. Гайворонського. – Х.: Право, 2003. – 240 с.
3. Закон України № 1702-VI від 05.11.2009 ст. 4 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку набуття прав на землю». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1702-17>
4. Закон України від 2020, № 4, ст. 25 «Про оренду державного та комунального майна» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20>
5. Особливості оренди земельних ділянок під час дії воєнного стану. Тетяна КОВАЛЕНКО. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://agro-business.com.ua/agro/u-pravovomu-poli/item/27035-osoblyvosti-orendy-zemelnykh-dilianok-pid-chas-dii-voiennoho-stanu.html>
6. Закон України № 2145-IX від 24.03.2022. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2145-20>
7. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: Укр. енцикл., 2003. – Т. 3. – 624 с.
8. Закон України № 2247-IX від 12.05.2022. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2247-20>
9. Постанови Кабінету Міністрів України від 06.12.2022 р. № 1364. «Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022>
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.04 № 220 «Про затвердження Типового договору оренди землі» (із змінами і доповненнями). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkove-zakonodavstvo/postanovi-kabinetu-ministr/54050.html>
11. Закон України № 3050-IX від 11.04.2023. «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо звільнення від сплати екологічного податку, плати за землю та податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, за знищене чи пошкоджене нерухоме майно». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3050-20>
12. Торгово-промислова палата України на підставі ст.ст. 14, 14¹ Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 № 671/97-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631>.
13. Плата за землю під час воєнного стану. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/>

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 159.9: 343.226:364.62:343.541-058.6:342.78:355.012

DOI <https://doi.org/10.32782/39221500>

Базалук Е. О.,

аспірантка

Науково-дослідного інституту публічного права

<https://orcid.org/0009-0002-7112-8848>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ТА ЗАХИСТУ ЖІНКАМ І ДІВЧАТАМ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

REGULATORY BASIS FOR ENSURING PROVISION OF ASSISTANCE AND PROTECTION WOMEN AND GIRLS WHO HAVE SUFFERED FROM VIOLENCE DURING ARMED CONFLICTS

У статті досліджується ряд міжнародних та національних нормативно-правових актів у сфері протидії гендерно-зумовленому насильству під час збройного конфлікту. Констатовано, що протягом останнього десятиліття зростає міжнародний інтерес до взаємозв'язку між гендерно-зумовленим насильством (зокрема сексуальним) та збройними конфліктами. Досліджено досвід створення органів правосуддя перехідного періоду, а саме «комісій зі встановлення істини та примирення», які працювали в Південній Африці та у Канаді. Визначено п'ять ключових напрямків та ініціатив сучасного стратегічного підходу у формуванні держаної політики України щодо захисту жінок та дівчат, що стали жертвами насильства під час збройного конфлікту. Детально проаналізована Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р та Операційний план з її реалізації. З'ясовано, що кібернасильство та заходи щодо його протидії, які визначені в Стратегії та Плані, є новими явищами для українського суспільства, а тим більше в умовах збройного конфлікту. Тому законодавчі норми, які б чітко визначили цей феномен та окреслили форми і методи щодо його протидії – відсутні. Запропоновано для подолання зазначеного негативного явища провести системні та довготривалі дослідження, які вивчатимуть вплив як індивідуальних характеристик, так і групових процесів на кібернасильство, а також те, як вони з часом будуть взаємодіяти між собою. Загалом акцентується на необхідності розробки вітчизняних законодавчих норм, які безальтернативно заборонять будь-які прояви насильства. Уточнюється, що відповідні норми мають чітко диференціювати його види, встановлювати міру відповідальності за його вчинення, наділяти жертв відповідними правами (у тому числі – на компенсації) та передбачати чіткі механізми та процедури їхнього захисту, а особливо – під час збройних конфліктів.

Ключові слова: насильство, гендерно-зумовлене насильство, збройний конфлікт, сексуальне насильство щодо жінок та дівчат, кібернасильство, нормативно-правова основа.

The article examines a number of international and national legal acts in the field of combating gender-based violence during armed conflict. It was noted that during the last decade, international interest in the relationship between gender-based violence, particularly sexual, and armed conflicts has been growing. The experience of creating a transitional justice body, namely the "truth and reconciliation commission", which worked in South Africa and in Canada. Five key directions and initiatives of the modern strategic approach in the formation of the state policy of Ukraine regarding the protection of women and girls who became victims of violence during the armed conflict have been identified. State strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030, which was approved by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 12, 2022 №. 752 and the Operational Plan for its implementation has been analyzed in detail. It was found that cyber violence and its countermeasures, which are defined in the Strategy and the Plan, are a completely new phenomenon for Ukrainian society, and even more so in the conditions of an armed conflict. Therefore, there are no legislative norms that would clearly define this phenomenon and outline the forms and methods of countering it. It is proposed to overcome this negative phenomenon to conduct systematic and long-term studies that will study the influence of both individual characteristics and group processes on cyber violence, as well as how they interact with each other over time. In general, it is necessary to develop legislative norms that will,

without alternative, prohibit any manifestations of violence. It is clarified that the relevant norms must clearly differentiate its types, establish a measure of responsibility for its commission, provide victims with appropriate rights (including compensation) and provide clear mechanisms and procedures for their protection, especially during armed conflicts.

Key words: *violence, gender-based violence, armed conflict, sexual violence against women and girls, cyber-violence, legal framework.*

Вступ. Гендерно-зумовлене насильство є серйозною та широко розповсюдженою проблемою в контексті конфліктів, що має значні наслідки для жертв та для суспільства в цілому. Прямітно, що протягом останнього десятиліття зростає міжнародний інтерес до взаємозв'язку між гендерно-зумовленим, зокрема сексуальним, насильством та збройними конфліктами. Вплив і наслідки насильства стосовно жінок породжують широкий спектр ініціатив, спрямованих на вирішення питань відповідальності і забезпечення покарання злочинців. Зокрема, акцент робиться на забезпеченні доступу до правосуддя та підвищенні його ефективності. Але попри намагання, спрямовані на вирішення проблем гендерно-зумовленого насильства в конфліктних і постконфліктних зонах та підвищення свідомості про цю проблему, вона залишається актуальною та серйозною.

Руйнування правопорядку та загальна обстановка насильства сприяють злочинцям у його вчиненні щодо жінок і дівчат у великих масштабах з відносною безкарністю. Насильство також часто використовується як «стратегія» або «тактика» війни, наприклад, щоб залякати цивільне населення або вибити зізнання у затриманих [1]. Тому на ці виклики почали реагувати відомі світові організації. Так, наприклад, ОБСЄ (яка є чи не найбільшою у світі регіональною організацією, що займається питаннями безпеки) підготувала та оприлюднила на своєму офіційному вебсайті інформаційний бюлетень «Сексуальне та гендерне насильство під час збройного конфлікту» [1; 2]. В ньому зазначається, що: «...цивільні особи становлять переважну більшість постраждалих від збройного конфлікту; ... жінки та дівчата особливо часто зазнають сексуального насильства, яке застосовується у тому числі як тактика війни, для приниження, пригнічення, вселення почуття страху, розсіювання та/або примусового переміщення цивільного населення громади чи етнічної групи; сексуальне насильство, яке вчиняється таким чином, може в деяких випадках продовжуватися після припинення бойових дій...» [1].

Цей документ цікавий тим, що насамперед визначає взаємозв'язок між збройним конфліктом та гендерно-зумовленим насильством. Окрім того, в ньому надаються рекомендації для країн щодо забезпечення правосуддя для тих, хто став жертвами такого насильства. Зокрема країнам у постконфліктний період пропонується створити органи правосуддя перехідного періоду. Як приклад наводиться досвід роботи так званих «комісії із встановлення істини та примирення», які працювали в Південній Африці (The South African Truth and Reconciliation Commission, що досліджувала злочини апартеїду) [3] та Канаді (Truth and Reconciliation Commission of Canada, яка займалася примиренням між аборигенами та не аборигенами) [4].

У роботі таких комісій, в першу чергу, робиться акцент на: «... примиренні, як на процесі поліпшення стосунків, який вимагає публічного обміну правдою, вибачення та вшанування пам'яті, визнання та відшкодування завданої шкоди» [5] й окремо на зборі доказів і розкритті інформації – як від жертв, так і від злочинців, – а не на переслідуванні осіб за минулі злочини. Цим такі комісії головним чином відрізнялися від Нюрнберзького та Токійського процесів, які переслідували нацистів після Другої світової війни.

Отже, у сфері допомоги та захисту жінкам і дівчатам, що постраждали від насильства під час збройного конфлікту ще багато невирішених питань як правового характеру, так й інституційного. Тому **метою статті** є здійснення аналізу сучасного стану правового врегулювання надання такої допомоги з подальшим виробленням пропозицій для реформування вітчизняного законодавства у зазначеній сфері.

Виклад основного матеріалу. З початку повномасштабного вторгнення Офісом Генпрокурора України зафіксовано 231 злочин сексуального насильства під час воєнного конфлікту. Окупанти гвалтують усіх: дітей, жінок, чоловіків та літніх людей. Офіційна статистика страша-

на: 149 жінок, 82 чоловіків, з них 13 неповнолітніх, з яких 12 – дівчата та один хлопчик, на очах якого вчиняли насильство над його матір'ю. Найменша дівчинка – 4-х років. Найстарша постраждала – пенсіонерка 82-х років [6].

Враховуючи, що Україна у збройному конфлікті перебуває вже понад дев'ять років, сучасний стратегічний підхід у формуванні державної політики щодо захисту жінок і дівчат, що стали жертвами насильства під час збройного конфлікту, базується на кількох ключових напрямках та ініціативах:

1. Законодавча база: прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на захист прав жінок і дівчат в контексті конфлікту. Наприклад, в 2018 році був прийнятий Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який визначає механізми захисту жінок від насильства в родині та в інших ситуаціях.

2. Впровадження гендерно-чутливого підходу: активно просуваються гендерно-чутливі підходи до захисту жінок та дівчат в збройному конфлікті. Це включає в себе участь жінок в прийнятті рішень та реалізації програм, спрямованих на їх захист. Так, наприклад, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1517 «Питання збору даних для моніторингу гендерної рівності» забезпечується систематичний збір даних для моніторингу гендерної рівності в Україні.

3. Наявність мережі служб і центрів підтримки: розширюється мережа служб і центрів, які надають психологічну, медичну та юридичну підтримку жінкам та дівчатам, що постраждали від насильства. Ці центри працюють в різних регіонах країни і співпрацюють зі структурами держави та громадськими організаціями.

4. Освіта та інформаційні ініціативи: здійснюється підвищення освіченості громадськості щодо проблеми насильства над жінками та дівчатами в контексті конфлікту. Це включає в себе розробку освітніх програм та інформаційних кампаній.

5. Міжнародна співпраця: розвиваються відносини з міжнародними організаціями та партнерами для забезпечення належного захисту прав жінок та дівчат в контексті конфлікту. Ця співпраця включає в себе фінансову підтримку та обмін досвідом. Наприклад,

у 2020–2021 роках Україна отримала офіційний статус учасниці таких міжнародних ініціатив, як «Партнерство Біарріц» і «Коаліція дій для сприяння досягненню гендерної рівності», набула членства у Міжнародній коаліції за рівну оплату праці (ЕРІС), а також приєдналася до Групи друзів жінок, миру й безпеки, чим продемонструвала прихильність до реалізації резолюцій Ради Безпеки ООН 1325 (2000), 1820 (2008), 1888 (2009), 1889 (2009), 1960 (2010), 2106 (2013), 2122 (2013), 2242 (2015), 2467 (2019) та 2493 (2019) [7].

Важливо враховувати, що політика та практика можуть змінюватися з часом, адже Україна зобов'язана (в першу чергу, – перед своїми громадянами) адаптувати свій підхід до захисту жінок та дівчат в збройному конфлікті на основі здобутого досвіду та з урахуванням міжнародних стандартів. Для ефективного захисту жінок і дівчат важливо підтримувати моніторинг та оцінку цих заходів, а також забезпечувати доступ до належних ресурсів та підтримки жертв насильства.

Наразі вітчизняна державна політика спрямовується на забезпечення її єдності у дискурсі досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільств. Вдосконалення механізмів її реалізації було зумовлено прийняттям «Державної стратегії забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року», яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р. [7]. Безпосереднє ж її втілення має прояв виконанням операційного плану, норми якого прагнуть встановити панування вільності жінок і чоловіків від насильства загалом, однак особливо – у період наявності воєнних дій та збройного конфлікту, а також постконфліктного відновлення.

Окремо зазначимо, що аналізовані документи визначили шість проблем, розв'язанню яких необхідно присвятити особливу увагу у досліджуваній сфері. Зокрема досить важливо, що кібернасильство (ще використовують такий термін як «цифрове насильство» [8]) визначено як самостійне проблемне питання, яке хоч і є відносно новим протиправним явищем для українського суспільства, однак потребує якнайшвидшого нормативного забезпечення у протидієвому

контексті. Адже дослідження, що були проведені Всесвітньою організацією з охорони здоров'я [10], демонструють, що кожна третя жінка протягом свого життя стикалася з певною формою насильства і попри відносну новизну означеного феномену, за її оцінками, протягом останніх 15 років, кожна десята жінка вже стикалася з різними формами кібернетичного насильства.

З усім тим, наразі законодавчі норми, які б чітко визначили цей феномен та окреслили форми і методи щодо протидії йому – відсутні. Однак це не свідчить про повну відсутність нормативних рамок піднятого питання. Зокрема в аналізованому Плані для вирішення проблем, пов'язаних із розповсюдженням кібернасильства та кіберзалякування над жінками та дівчатами, передбачаються наступні види протидії: 1) проведення контент-аналізу інтернет-ресурсів на предмет поширеності сексистських висловлювань та пропаганди насильства, кібербулінгу та висвітлення результатів аналізу; 2) проведення досліджень з питань кібернасильства стосовно жінок і чоловіків [7]. Однак, на нашу думку, таких заходів недостатньо. Тому ми погоджуємося із думкою професора Л. Сороки, яка зазначила, що необхідно підходити до вирішення зазначеної проблеми комплексно: розробити стандартизовані визначення, методології, показники та принципи моніторингу; інвестувати в якісні дослідження, які є ключовими для виявлення нових форм цифрового насильства; навчати навичкам виявлення та фіксації цифрового насильства і створити національну правову базу на підставі міжнародних принципів і стандартів [8].

Причому важливо розуміти, що оскільки цифрове середовище постійно розвивається, – нові технології неодмінно породять нові та різноманітні прояви насильства. Тобто думка, що віртуальне явище є менш впливовим і шкідливим для своїх жертв – хибна. Насправді цифровий (онлайн) і фізичний (офлайн) простори все більше і більше інтегруються та сприймаються як єдина та переплетена реальність. Як зазначено в дослідженні, проведеному на замовлення Комітету FEMM Європейського парламенту, цифрове – гендерно-зумовлене насильство часто відображає (або є попередником) форми жорстокого поведіння та віктимізації у фізичному світі, які здійсню-

ються та/або посилюються за допомогою цифрових засобів [10]. Крім фізичної і психічної шкоди, кібернасильство матиме й економічні негативні наслідки. Зокрема за підрахунками Європейської парламентської дослідницької служби: кількісна оцінка вартості гендерно-зумовленого кібернасильства складає від 49,0 до 89,3 млрд євро [11, с. 6].

Отже, нами висунуто гіпотезу, що для подолання зазначеного негативного явища знадобляться довготривалі дослідження, які вивчатимуть вплив як індивідуальних характеристик, так і групових процесів на кібернасильство, а також те, як вони з часом будуть взаємодіяти між собою. Наприклад, якщо особа буде залучена до участі у кібернасильстві цілком ймовірно, що з часом стане очевидною її індивідуальна схильність до насильства загалом (причому незалежно від використання такою особою соціальних мереж). Таким чином, розробка ефективних стратегій запобігання та втручання в кібернасильство вимагає узгоджених дій усіх зацікавлених акторів у довгостроковій перспективі. Вони повинні включати вимірювання кібернасильства як обов'язкового компонента при використанні соціальних мереж.

Висновки. У контексті допомоги та захисту жінкам і дівчатам, що постраждали від насильства під час збройних конфліктів, чинне законодавство (враховуючи міжнародні документи, які регулюють права та гарантії захисту цієї цільової групи, а також забезпечують їх безпеку, запобігають вчиненню фізичних чи психологічних посягань щодо них тощо) повинно враховувати наступні аспекти: 1) нульова толерантність до будь-яких проявів насильства, з особливою неприпустимістю його застосування щодо жінок і дівчат; 2) наявність спеціалізованих положень, що визначають інтеграційну систему допомоги та захисту жертв цього суспільно-небезпечного явища, а також правові й організаційні засади діяльності спеціальних служб, центрів підтримки, особливості надання лікарсько-психологічної допомоги для жінок і дівчат; 3) безпека жертв має базуватись на забороні психологічного, фізичного та сексуального насильства, невідворотності притягнення винних до відповідальності і наданні права на компенсацію; 4) практична дієвість принципу гендерної рівності, про що має свідчити відсут-

ність дискримінації над жінками та дівчатами, їхня активна участь у прийнятті рішень та вирішенні конфліктів; 5) допомога та захист прав жінок та дівчат в контексті збройних конфліктів є відмінною від мирного часу, а будь-які прояви насильства – є актом агресії щодо всього народу, адже попри індивідуалізованість, його наслідки можуть впливати на невизначене коло осіб.

Отже, Україні конче необхідним є законодавство, що безальтернативно забороняє

будь-які прояви насильства, зокрема відповідні норми мають чітко диференціювати його види, встановлювати міру відповідальності за його вчинення, наділяти жертв відповідними правами (у тому числі – на компенсації) та передбачати чіткі механізми та процедури їхнього захисту, а особливо – під час збройних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сексуальне та гендерно-зумовлене насильство під час збройного конфлікту. ОБСЄ, 2023. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/535677.pdf>
2. Дроздов О. Про проблеми сексуального та гендерного насильства в умовах збройного конфлікту. Судово-юридична газета від 24 серпня 2022. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/247519-pro-problemi-seksualnogo-ta-gendernogo-nasilstva-v-umovakh-zbroynogo-konfliktu>
3. Truth and Reconciliation Commission, South Africa. Britannica, 2023. URL: <https://www.britannica.com/topic/Truth-and-Reconciliation-Commission-South-Africa>
4. Truth and Reconciliation Commission of Canada. National Centre for Truth and Reconciliation, 2023. URL: <https://nctr.ca/about/history-of-the-trc/truth-and-reconciliation-commission-of-canada/>
5. What We Have Learned: Principles of Truth and Reconciliation. The Truth and Reconciliation Commission of Canada, 2015. URL: https://ehprnh2mwo3.exactdn.com/wp-content/uploads/2021/01/Principles_English_Web.pdf
6. Стешко А. Чому постраждалим від сексуального насилля окупантів варто заговорити. LB.ua, 2023. URL: https://lb.ua/society/2023/09/07/573590_chomu_postrazhdalim_vid_seksualnogo.html
7. Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>
8. Сорока Л. Цифрове насильство щодо жінок і дівчат. Гендерна політика в умовах воєнного стану: правовий вимір : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції 15 червня 2023 р. Науково-дослідний інститут публічного права. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 175–178.
9. Cyber violence against women. European Institute for Gender Equality, 2023. URL: https://eige.europa.eu/gender-based-violence/cyber-violence-against-women?language_content_entity=en
10. Cyber Violence against Women and Girls Key Terms and Concepts. European Institute for Gender Equality, 2023. URL: https://eige.europa.eu/sites/default/files/cyber_violence_against_women_and_girls_key_terms_and_concepts.pdf
11. Combating gender-based violence: Cyber violence. European Parliamentary Research Service, 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662621/EPRS_STU\(2021\)662621_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/662621/EPRS_STU(2021)662621_EN.pdf)

Гуцуляк О. А.,

*ад'юнкт кафедри адміністративного права та адміністративного процесу факультету № 3
Інституту підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЛЬНИЧНИХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF PRECINCT POLICE OFFICERS IN THE CONTEXT OF ENSURING THE SECURITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Одним з ключових принципів правової держави є нормативне врегулювання усіх сфер суспільних відносин через призму дотримання прав та свобод людини. Забезпечення умов спільного проживання без наявних загроз життю та здоров'ю, майновим правам, екологічній безпеці тощо – є завданням держави. Виходячи з цієї позиції, не останнє місце під час дослідження змісту такого правового інституту як забезпечення безпеки територіальних громад уповноваженими органами держави (дільничними офіцерами поліції) займає розуміння про адміністративно-правове регулювання діяльності таких органів чи посадових осіб.

Наукова публікація присвячена з'ясуванню гносеологічного змісту такого важливого в контексті забезпечення безпеки територіальних громад інституту, як адміністративно-правове регулювання. Автор визначає, визначити такий зміст є можливим через призму розуміння окремих його змістовних елементів, котрими є: регулювання, правове регулювання та адміністративно-правове регулювання діяльності дільничних офіцерів громад щодо забезпечення специфічного напрямку їх діяльності – безпеки територіальних громад.

В статті досліджується гносеологічне розуміння однієї із складових інституту – регулювання. А також приділено значну увагу дослідженню думок вітчизняних науковців, які в тій чи іншій мірі досліджували поняття правового регулювання, адміністративного регулювання, доцільності і юридичній правильності існування саме поняття адміністративно-правове регулювання. Визначені найбільш доцільні, з позиції специфіки діяльності дільничних офіцерів поліції, складові цього правового інституту, якими є: результативний вплив, як вплив цілеспрямований, котрий має чітку мету; спосіб упорядкування, як вимоги нормативно-правового характеру; визначену систему дій та операцій, як комплекс сил і засобів, визначених в законі для уповноваженої особи – дільничного офіцера поліції; чітку мету, як забезпечення безпеки мешканців територіальної громади, зокрема, і громади, в цілому.

На підставі проаналізованих наукових, нормативних, логічних, гносеологічних понять, дано авторське визначення такому правовому інституту як адміністративно-правове регулювання діяльності дільничних офіцерів поліції щодо забезпечення безпеки територіальних громад.

Ключові слова: юридичний вплив, суспільні відносини, підпорядкування, правопорядок, вплив права, нормативне закріплення.

One of the key principles of the rule of law is the regulatory control over all spheres of social relations through the prism of observing human rights and freedoms. Ensuring living conditions without threats to life and health, property rights, environmental safety, etc. is the task of the state. Based on this position, when studying the content of such a legal institution as ensuring the security of territorial communities by authorized state bodies (precinct police officers), the understanding of the administrative and legal regulation of the activities of such bodies or officials takes not the last place.

The scientific publication is dedicated to clarifying the epistemological content of such an important institute in the context of ensuring the security of territorial communities as administrative and legal regulation. The author finds that it is possible to determine such content through the prism of understanding its individual content elements, which are: regulation, legal regulation and administrative-legal regulation of the activities of precinct officers of communities to ensure the specific sphere of their activities – the security of territorial communities.

The article studies the epistemological understanding of one of the constituents of the institution – regulation. Also, considerable attention is paid to studying the opinions of national scientists who, to some extent, studied the concept of

legal regulation, administrative regulation, the expediency and legal correctness of the existence of the concept of administrative and legal regulation. The most expedient, from the standpoint of the specifics of the activities of precinct police officers, constituents of this legal institution have been determined, which include: effective influence, as focused influence, which has a clear goal; method of arrangement, as requirements of a regulatory nature; a defined system of actions and operations, as a complex of forces and means defined by law for an authorized person – a precinct police officer; a clear goal, as ensuring safety of residents of the territorial community in particular, and the community as a whole.

On the basis of the analyzed scientific, regulatory, logical, epistemological concepts, the author gives the definition of such a legal institution as the administrative and legal regulation of the activities of precinct police officers concerning the security of territorial communities.

Key words: *legal influence, social relations, subordination, law and order, influence of law, regulatory consolidation.*

Згідно з академічним тлумачним словником української мови термін регулювати означає впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкорювати щось відповідним правилам, певній системі [1, с. 480]. Сам термін є запозиченням з німецької мови; н. Regulieren «регулювати» та походить від пізньолатинського Regulo «регулюю, влаштовую; навчаю» [2, с. 45]. Словник іншомовних слів визначає термін «регулювати» як: 1) Упорядковувати, вносити порядок, систему в якусь діяльність [3, с. 659]. Розуміємо, що регулювати, в широкому розумінні, можна будь яке явище, інститут тощо, який за їх природньою суттю можливо піддати регулюванню, тобто упорядкуванню у визначеному порядку з метою досягнення певної мети. Врегулюванню можуть підпадати різноманітні процеси, і таке врегулювання повинно відповідати певним правилам. Врегулюватись вони можуть за правилами чи нормами визначеними в нормативних документах або на підставі «побутових» правил – соціальних норм. Регулювання будь чого не на основі правових норм, не належить до регулювання правового і не може бути частиною діяльності державних органів. У правовій державі будь яке регулювання містить елемент правового регулювання.

У тлумачному словнику юридичних термінів правове регулювання визначається, як «форма регулювання суспільних відносин, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що міститься у нормі права» [4, с. 218]. Тобто, явища, процеси, інститути, котрі підпадають під регулювання на основі правових норм держави, набувають змісту суспільних правовідносин.

Основними рисами, які відрізняють правові норми від інших соціальних норм є те, що правові норми: – виникають лише у правовій державі; – приймаються державними органами у нор-

мативно-визначеній процедурі; – існує чітка взаємозалежна система прав та обов'язків; – має формально визначений характер, тобто зовнішня форма виражена у документі; – правові норми у державі формують чітку ієрархічну систему (досить специфічну, в якій основний закон є одночасно фундаментом, а також і вершиною змісту норми); – регулюють чітко визначену сферу суспільних відносин; крім регулювання державної (національної) сфери суспільних відносин, регулюють і міжнаціональні (міжнародні); – є обов'язковими для виконання суб'єктами незалежно від сприйняття чи розуміння ними змісту норми; – реалізуються у чітко визначених формах (дотримання, виконання, використання, застосування); – засновуються на визначених засадах; – гарантуються державою, можливістю застосування засобів примусового впливу.

Розглядаючи правове регулювання в межах загально-правової доктрини слід відмітити, що спираючись на наявні численні дослідження зазначеної категорії О. Зайчук та Н. Оніщенко вважають, що «в юридичній літературі сформувалося майже єдине розуміння правового регулювання як сукупності різноманітних форм та засобів юридичного впливу держави на поведінку учасників суспільних відносин, що здійснюються в інтересах всього суспільства або певного колективу чи особистості, з метою підпорядкувати поведінку окремих суб'єктів встановленому в суспільстві правопорядку» [5]. Однак така велика кількість досліджень категорії правового регулювання на думку І. Шопіної породжує певні проблеми. Ці проблеми, як вважає дослідниця, полягають у тому, що: «самі визначення часто суперечать одне одному та мають не тільки теоретичний, а і прикладний характер: чисельні вимоги щодо «удосконалення системи правового регулювання» у певній галузі суспільних відносин

можуть бути реалізовані лише за умови єдиного розуміння і нормо творцем, і право користувачем того змісту, який у дане поняття вкладається [6, с. 1055], а відтак спонукало І. Шопіну поглянути на феномен правового регулювання зі сторони різних аспектів. Такий підхід, підтримується і нами, адже правовий феномен правового регулювання і полягає в одночасній уніфікації змісту через багатогранність правового явища.

Загалом науковці у сфері права під поняттям правового регулювання здебільшого розуміють:

1) *результативний вплив права на конкретні суспільні відносини* з метою їх впорядкування [7, с. 256], гарантування [8, с. 208] закріплення [9, с. 31] охорони та розвитку [10, с. 404];

2) *спосіб упорядкування суспільних відносин*, який зводиться до нормативного встановлення стандартів, меж належної та можливої поведінки [11, с. 12];

3) *систему дій та операцій*, які здійснюються органами державної влади у встановлених процесуальних формах за допомогою певних методів та з використанням при цьому юридичних засобів, спрямованих на встановлення і реалізацію певних моделей суспільного розвитку [12, с. 22];

4) *цілеспрямовану дію на поведінку людей і суспільні відносини* за допомогою правових (юридичних) засобів [10, с. 327], тощо.

Як зазначає І. Шопіна: «така різноманітність визначень правового регулювання у теоретичних джерелах обумовлена різноманітністю підходів до праворозуміння. При цьому кожен з цих підходів має своє обґрунтування, свій понятійно-логічний апарат, а вибір одного з них врешті-решт залежить від дослідника і обумовлений специфікою та завданнями певного дослідження. Виділення ж найбільш загальних закономірностей кожного підходу дозволяє розглянути феномен правового регулювання у наступних аспектах.

В інструментальному аспекті – виходячи з теорії природного права, відповідно до якої правове регулювання – це частина (елемент) правового впливу держави на суспільні відносини за допомогою специфічних правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації права) з метою упорядкування, закріплення, охорони і розвитку суспільних від-

носин; – виходячи з теорії позитивного права, правове регулювання – нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, що здійснюється як за допомогою спеціальних правових засобів, так і завдяки іншим правовим явищам, до яких належать правосвідомість, правова культура, принципи права.

В інституційному аспекті правове регулювання – це процес, наслідками якого є здійснення цілеспрямованого правового впливу держави на суспільні відносини.

У нормативно-юридичному аспекті правове регулювання – це здійснюване за допомогою спеціальних юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, що включає їх юридичне закріплення, охорону, контроль за їх стабільністю та відновлення у випадку порушення.

У діяльнісному аспекті правове регулювання – це діяльність держави, її органів і посадових осіб, а також уповноважених на те громадських організацій щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права їх реалізації в конкретних відносинах та застосування державного примусу до правопорушників з метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві [6, с. 1059].

Можемо зробити висновок, що правове регулювання є інститутом загального типу, за своїм змістом, який включає в себе більш специфічні види, зокрема, адміністративно-правове регулювання.

Також слід зауважити, що узагальнені І. Шопіною аспекти, щодо наявних підходів у визначенні правового регулювання, також можна застосувати щодо підходів у визначенні адміністративно-правового регулювання, оскільки для визначення вказаного поняття, науковці апелюють до дефініції правового регулювання, як загальної категорії, конкретизуючи її нормами адміністративного права, яка в свою чергу співвідноситься з категорією адміністративно-правового регулювання як загальна та видова.

Зокрема Р. Ярошевська притримуючись інструментального аспекту, під адміністративно-правовим регулюванням розуміє цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засо-

бів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства й держави [13, с. 202].

Прихильником інструментального аспекту є також П. Литовченко, який під адміністративно-правовим регулюванням визначає: «цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави» [14, с. 130].

Інструментальний аспект присутній і в дослідженні А. Шарніна, який вбачає під адміністративно-правовим регулюванням діяльності ОДР МВС України різновид правового регулювання, який є сукупністю адміністративно-правових норм, що впорядковують суспільні відносини, які виникають у результаті діяльності ОДР МВС України [15, с. 227–228].

Натомість подвійні аспекти у визначенні адміністративно-правового регулювання присутні у дослідженні Д. Кошика. Так, вивчаючи питання економічної безпеки держави науковець розглядає досліджувану нами категорію з двох позицій: 1) з позиції інструментального аспекту – як сукупність адміністративно-правових норм, які регулюють управлінські суспільні відносини у сфері економічної безпеки; 2) з позиції діяльнісного аспекту – як системний організуючий вплив спеціально уповноважених органів держави на економічні суспільні відносини за допомогою адміністративно-правових норм та інших юридичних засобів, насамперед адміністративного характеру, з метою їх захисту, вдосконалення та створення належних умов для подальшого розвитку в контексті забезпечення національної безпеки України [16, с. 267].

З позиції інституційного аспекту визначив адміністративно-правове регулювання В. Муцко, стверджуючи, що це: «процес застосування державними органами влади спеціальних методів впливу на функціонування суспільних від-

носин з приводу та певною метою» [17, с. 12].

Діяльнісний аспект проглядається у роботі Л. Князька, який під адміністративно-правовим регулюванням розуміє – засновану на адміністративно-правових нормах діяльність уповноважених державою суб'єктів публічного адміністрування з метою забезпечення прав громадян, що здійснюється адміністративними методами у визначених законодавством формах [18, с. 10].

Розглянуті нами визначення АПР зі сторони різних підходів, що дозволяє віднести їх до одного чи іншого аспекту виділених І. Шопіною не єдині. Цей перелік можна поповнити працями Д. Андреєвої [19, с. 12], С. Орехова [20, с. 14], О. Минюка [21, с. 11], тощо.

При аналізі дефініції АПР, а точніше тих підходів, на які спирались науковці неможливо не згадати думку І. Городецької, яка слушно зауважує, що «використання логіко-семантичного аналізу й узагальнення наукових позицій щодо розуміння розглянутого поняття дозволяє виділити у вищенаведених визначеннях те спільне, що їх характеризує, а саме адміністративно-правове регулювання: 1) може визначатися як вплив (правовий, владний) на суспільні відносини, тобто дія (функціонування) прав; 2) здійснюється за допомогою комплексу засобів; 3) передбачає певну мету (досягнення цілей) [22, с. 61].

Відтак з огляду на вищенаведене можемо зробити висновок, що *адміністративно-правове регулювання діяльності дільничних офіцерів поліції щодо забезпечення безпеки територіальних громад* – це цілеспрямований нормативно-правовий вплив на суспільні відносини в межах конкретної територіальної громади, що здійснюється під час виконавчорозпорядчої діяльності дільничних офіцерів поліції за допомогою визначеного в законі комплексу сил та засобів з метою забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав та свобод людини та громадянина, протидії злочинам та правопорушенням, виявленні причин та умов, що сприяють їх вчиненню, а також вжиття необхідних заходів щодо їх усунення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білодід І. Словник української мови в 11 томах. 8-ме вид. Київ: Наук. думка, 1977. Т. 8: Словник української мови. 480 с. URL: <http://sum.in.ua/s/reghuljuvaty> (дата звернення: 01.08.2023).

2. Коломієць В., Мельничук О. Етимологічний тлумачний словник української мови у семи томах. 5-те вид. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 5: Етимологічний тлумачний словник української мови. 705 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Slovnuk/etymolog_slovnuk_tom5.pdf (дата звернення: 02.08.2023).
3. Мельничук О. Словник іншомовних слів. Київ, 1974. 865 с. URL: https://ev.vue.gov.ua/wp-content/uploads/2018/04/Мельничук-О.-ред.-Словник_іншомовних_слів.pdf (дата звернення: 02.08.2023).
4. Гончаренко В., Андрушко П. Юридичні терміни : Тлумач. слов. Київ: Либідь, 2003. 320 с.
5. Зайчук О., Оніщенко Н. Теорія держави і права: академічний курс: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zaychuk_tdp/part3/1201.htm (дата звернення: 04.08.2023).
6. Шопіна І. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. Форум права. 2011. № 2. С. 1055–1061. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_173 (дата звернення: 02.08.2023).
7. Гусарев С., Тихомиров О. Теорія держави та права: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2017. 320 с.
8. Цвік М., Петришин О. Загальна теорія держави та права: підручник. Харків.: Право, 2009. 584 с.
9. Мельник О. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 208 с.
10. Ткаченко В., Ручкін Є. Загальна теорія держави і права: підручник / ред.: М. Цвік, В. Ткаченко, О. Петришин. Харків: Право, 2002. 432 с.
11. Куракін О. Поняття і зміст нормативно-правового регулювання як юридичного явища. Держава та регіони. Серія: право. № 3(41). С. 10–15.
12. Демків Р. Правове регулювання як юридичне явище: окремі аспекти розуміння. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2015. № 34(1). С. 19–23.
13. Ярошевська Р. Містобудівна діяльність, як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 2. С. 201-204.
14. Литовченко П. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері комунального господарства. Митна справа. 2012. № 2 (80). Частина 2, книга 2. 130 с.
15. Шарнін А. Принципи діяльності органів досудового розслідування МВС України. Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «ПРАВО». 2014. № 2. С. 361–366.
16. Кошиков Д. Сутність адміністративно-правового регулювання економічної безпеки держави. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 6. С. 264–268.
17. Муцко В. Адміністративно-правове регулювання безпеки дорожнього руху в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2011. 82 с.
18. Князько Л. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 20 с.
19. Андреєва Д. Адміністративно-правове регулювання в галузі молодіжної політики в Україні: організаційно-правові аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2009. 18 с.
20. Орехов С. Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2011. 20 с.
21. Минюк О. Адміністративно-правове регулювання біржової діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2010. 20 с.
22. Городецька І. Сутність адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу. Форум права. 2016. № 1. С. 60–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_1_12 (дата звернення: 04.08.2023)

Дриголь О. О.,
викладачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ

FIGHTING CORRUPTION IN HIGHER EDUCATION AT THE STATE LEVEL

Стаття систематично досліджує зусилля та стратегії, які застосовуються на державному рівні для боротьби з корупцією у сфері вищої освіти. Ретельно аналізується складність проблеми корупції в університетському середовищі та ефективність заходів, спрямованих на її подолання. Стаття висвітлює різні аспекти корупції у вищій освіті, включаючи плагіат, недобросовісну атестацію, видачу дипломів за хабарі, а також фальсифікацію академічних досягнень. Аналізуються корені цих проблем і небезпеку, яку вони представляють для якості освіти та довіри громадськості. Досліджуються різні стратегії та заходи, що вживаються державою для боротьби з корупцією в університетському секторі. Це включає в себе створення спеціалізованих антикорупційних організацій, реформування системи оцінки та атестації, запровадження строгих правил та стандартів етики вищої освіти та інші заходи. У підсумку, стаття робить акцент на важливості співпраці між університетами, урядами та громадськістю для успішної боротьби з корупцією у сфері вищої освіти. Вона також підкреслює значущість цього питання для забезпечення якісної та довіреної освіти, яка сприяє розвитку суспільства та економіки.

Ключові слова: суб'єкт корупційного правопорушення, детермінанти, корупційне правопорушення, воєнний стан, державна політика, управління.

The article systematically examines the efforts and strategies used at the state level to combat corruption in higher education. The complexity of the problem of corruption in the university environment and the effectiveness of measures aimed at overcoming it are thoroughly analyzed. The article highlights various aspects of corruption in higher education, including plagiarism, dishonest certification, issuing diplomas for bribes, and falsification of academic achievements. It analyzes the roots of these problems and the danger they pose to the quality of education and public trust. The various strategies and measures taken by the state to combat corruption in the university sector are explored. These include the creation of specialized anti-corruption organizations, reforming the assessment and certification system, introducing strict rules and standards of ethics in higher education, and other measures. In conclusion, the article emphasizes the importance of cooperation between universities, governments and civil society for the successful fight against corruption in higher education. It also emphasizes the importance of this issue for ensuring quality and trustworthy education that contributes to the development of society and the economy.

Key words: subject of a corruption offense, determinants, corruption offense, martial law, public policy, management.

Великий тлумачний словник української мови дає визначення корупції як «діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямованих на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг; пряме використання посадовою особою свого службового становища з метою особистого збагачення; підкупність, продажність урядовців і громадських діячів». Іншими словами – це явище у суспільстві яке характеризується тим, що особи наділені владою або певними службовими/громадськими повноваженнями, використовують цю владу не задля

служби суспільним інтересам, а задля реалізації і задоволення власного приватного інтересу. Реалізація приватного інтересу може виявлятися у власному збагаченні, вирішенні приватних проблем службовця, а також у інших формах.

Явище корупції переслідує людство протягом усього періоду існування і проявляється у всіх доступних формах. Існують свідчення про корупцію ще у первісних додержавних суспільствах (напр. релігійна корупція), а отже, саме явище, хоч і будучи згубним для суспільства, є від цього суспільства абсолютно невіддільним. Тому, можна зробити висновок, що корупція, як і злочинність загалом, є непер-

борним у повній мірі явищем, втім, доцільно задля інтересів здорового людського співіснування розробляти методи боротьби з нею.

Незважаючи на те, що корупцію як явище, неможливо знищити, можна вплинути на її рівень поширеності у суспільстві та її сприйняття у цьому суспільстві. Саме цей рівень сприйняття і поширеності корупції у суспільстві і є сучасним мірилом ефективності тієї чи іншої держави і суспільства у процесі боротьби із корупцією.

Міжнародна недержавна організація Transparency International починаючи із 1995 року веде Corruption Perceptions Index – індекс сприйняття корупції. На даний момент цей індекс є найоб'єктивнішим джерелом інформації про поширеність корупції у суспільстві та стан боротьби із нею. Аналізуючи даний рейтинг, можна прийти до цікавої кореляції – найкращі показники у ньому мають (за нечисленними виключеннями) держави, що стало існують протягом довгого часу, державність яких не переривалася і сталість інститутів яких не піддається сумніву.

Натомість держави, що утворилися внаслідок розпаду імперій (постколоніальні держави), зачасту мають дуже низький рівень сприйняття корупції, що говорить про розповсюдженість та поширеність її у таких суспільствах. До другого типу країн, належить, нажаль, і Україна. Розгляд явища корупції через призму імперсько-колоніального дослідження є важливим для розуміння причин високої поширеності корупції в одних суспільствах і нетерпимості до неї у інших.

Корупція в Україні є явищем, що поширилася на абсолютно усі сфери суспільного існування у нашій державі. І це абсолютно не дивно, якщо зважати на вищеописане. Українська незалежна державність, що утворилася унаслідок розпаду Радянського Союзу успадкувала дуже багато так званих «дитячих хвороб», а суспільство, будучи втомленим від постійних економічно-політичних криз та перебуваючи під постійним політично-культурним тиском колишньої метрополії, не знайшло у собі достатньо сил щоб побороти цей важкий постколоніальний спадок.

Вища освіта – це ступінь знань, що набувається у закладах вищої освіти на базі повної

загальної середньої освіти, необхідний фахівцям вищої кваліфікації в різних галузях економіки, науки і культури. Корупція у вищій освіті виявляється у незаконних суспільних відносинах, що виникають між суб'єктами освітнього процесу, а також іншими суб'єктами дотичними до цього процесу, що грають допоміжну роль у цьому процесі. Основою корупційних правовідносин у сучасних обставинах в сфері освіти є спрямованість на отримання незаконних переваг, вигод або привілеїв протягом навчального процесу. До таких переваг можуть відноситися:

- спрощення безпосереднього процесу освіти у начальних закладах вищої освіти (отримання вищих оцінок, захист наукових робіт «автоматом», спрощення бюрократії тощо);
- незаконний вступ до закладу освіти, тощо.

Небезпечність корупції у вищій освіті полягає у тому, що через неї порушуються принципи рівності та академічної доброчесності, крім того, сам по собі навчальний процес навмисно або природним шляхом ускладнюється (напр. викладач вищого навчального закладу створює такі умови начального процесу, за яких вчинення корупційної дії є єдиним і безальтернативним шляхом отримання оцінки/заліку тощо). Більше того, наявність корупції у освіті має і інші наслідки як то зниження якості працівників на ринку праці, підривання авторитету освіти та науки у суспільстві.

Підсумовуючи, корупція у вищій освіті – це згубне суспільне явище, що виникає у науково-освітньому середовищі, полягає у використанні суб'єктами надання освітніх послуг повноважень задля, з одного боку, отримання незаконних переваг у освітньому процесі, а з іншого, у задоволенні особистого інтересу незаконними засобами. Корупція в освіті руйнує освітній процес, робить його несправедливим та викликає «кумулятивні» наслідки для суспільства в цілому.

Питання детермінації (визначення причин) корупції у сфері вищої освіти неможливо розглядати без надання загального контексту, з причини того, що жодне явище, яке виникає у суспільстві, не існує у вакуумі, а тісно взаємодіє із усіма іншими явищами. Почати розгляд питання детермінації корупції у галузі вищої освіти

пропонуємо із введення у загальний контекст. Розпочати потрібно із утворення незалежної держави Україна у 1991 році, внаслідок колапсу Радянського Союзу. Тема «перебудови» у Радянському Союзі не є основною, тож лише зазначимо, що наприкінці свого існування, у радянському суспільстві усі корупційні практики стали неймовірно поширеними. У зв'язку із важкою економічною кризою планової економіки, занепаду і критичного ускладнення бюрократії, корупційні практики стали єдиним способом для вирішення багатьох питань. Не обійшло це стороною і сферу вищої освіти.

Можна із впевненістю сказати, що більшість сучасних проблем у цьому напрямку почали формуватися ще за часів Радянського Союзу і є негативним спадком поваленої імперії. Академічне середовище більшості великих навчальних закладів ставилося до корупції цілком толерантно, а деякі із представників навіть заохочували давати хабарі за позитивні результати у навчанні.

Тим не менше, розквіт корупції у сфері освіти в Україні припадає саме на пост-радянський період існування нашої держави. Після припинення існування радянської системи, у освіті та науці, як і багатьох інших сферах суспільного життя стався колапс. Українській новопосталій державі у ті часи явно було не до підтримки науки, вирішувалися більш важливі питання, тож виникли такі обставини, коли навіть чесні викладачі для продовження роботи та існування у людських умовах змушені були йти на корупційні дії. Через брак фінансування навчальних закладів, хабарі стали чи не єдиним джерелом доходу викладачів, що не могло у подальшому не призвести до відповідних наслідків.

Також, говорячи про інші причини поширення корупції на сфері вищої освіти, такими є:

- недосконалість (прогалини) законодавства;
- відсутність (або недостатність) контролю за виконанням антикорупційного законодавства у навчальних закладах;
- надто ускладнена бюрократія;
- кризові явища в економіці; криміналізація й тінізація економіки, надмірне втручання держави в економіку;
- політична нестабільність, нестабільність політичних інститутів;
- безсистемна, необґрунтована зміна законодавства;

- відсутність чітко визначеної ідеології державної служби та системи цінностей держави;
- низький етичний рівень службовців.

Говорячи про характеристику корупції у сфері вищої освіти, потрібно згадати про структуру корупційних дій у сфері освіти. Суб'єктами корупційних відносин завжди є щонайменше дві сторони, однією із яких є хабарник (напр. викладач), а іншою – особа яка є хабародавцем (напр. студент). Сторін може бути і більше, це можуть бути посередники, що сприяють вчиненню корупційної дії. Предметом таких відносин є майно або право на майно. Частіше за все предметом є безпосередньо грошові кошти.

Корупційні діяння в залежності від суб'єкта-ініціатора поділяються на:

- корупційні діяння із ініціаторами-службовцями;
- корупційні діяння із ініціаторами-громадянами (студентами).

Корупційні дії у сфері вищої освіти за метою вчинення поділяються на:

- за підготовку та/або захист курсових, рефератів, практичних, лабораторних робіт тощо;
- купівля робіт у викладачів без особистого їх створення;
- за отримання заліку, складання іспиту, покращення оцінок під час складання сесії тощо;
- для отримання більш високих поточних оцінок в міжсесійний період;
- за вирішення питань із адміністрацією (місце у гуртожитку, умови проживання, спрощення бюрократії тощо);
- інші корупційні діяння у сфері освіти.

Підсумовуючи, корупційні прояви у вищій освіті в першу чергу детермінують такі чинники як соціально-правові та економічні.

Під економічними чинниками можна розуміти такі економічні умови існування у людському суспільстві, що сприяють вчиненню корупційних дій у сфері вищої освіти. Це може бути як недостатнє фінансування сфери освіти, так і завантаженість системи освіти загалом, що робить корупційні практики найпростішим засобом для вирішення нагальних проблем. До соціально-правових можна віднести такі чинники як недосконале врегулювання сфери вищої освіти у законах та підзаконних актах, недостатність зовнішнього контролю за процесом освіти тощо. Характеризують коруп-

ційні дії у сфері вищої освіти в першу чергу наявність двох або більше сторін, одна із яких завжди є ініціатором виникнення корупційної ситуації.

Окрім того, для корупційних дій у сфері вищої освіти характерна майнова спрямованість. Тобто одна із сторін отримує за свою протиправну діяльність майнову особисту вигоду і таким чином задовольняє свій приватний інтерес, у той час як приватний інтерес хабародавця задовольняється у вигляді отримання незаконних переваг у питаннях освіти.

На думку Бабенко Б. А., Лазаренко С. Ж. причини виникнення корупції у сфері освіти умовно об'єднуються у три групи:

1) об'єктивні причини, до яких належать низький рівень заробітної плати працівників освіти, обмежена кількість місць на бюджетну форму навчання насамперед за престижними спеціальностями або в рейтингових закладах вищої освіти, недосконалість законодавства, спрямованого на запобігання та протидію корупції;

2) суб'єктивні причини: розчарування та апатія з боку викладачів до навчального процесу, який потребує багато часу, високої кваліфікації і не приносить достатніх матеріальних винагород; відсутність пошани до викладацької роботи з боку студентів; замовчування студентами випадків давання і вимагання грошової чи іншої матеріальної винагороди;

3) об'єктивно-суб'єктивні причини, зокрема: відпрацьовування особою витрат у зв'язку із влаштуванням на викладацьку роботу, недостатні правові та соціальні гарантії захисту працівників освіти [5].

На думку І. Совсун, загальна культура толерування корупції так міцно укорінилася в університетському житті, що проблемами недофінансування її пояснити вже не можна. Але, на її думку, без підвищення зарплат в освіті будь-які спроби подолати хабарництво приречені на поразку. Це не може бути єдиним механізмом, проте є мінімальною вимогою. Вона звертає увагу і на певну невиразність меж корупційних правопорушень у сфері освіти. Досить часто вчинення чи невчинення певних дій студентом або викладачем з використанням становища, яке він займає у відповідному навчальному закладі, відбувається не за конкретно визначеною неправомірною вигодою та навіть не за її

чітко виголошену обіцянку, а на основі досить абстрактного сподівання особи на отримання певної користі за вчинення таких дій у майбутньому. Фактично, йдеться про один з найбільш прихованих, «замаскованих», але й один з найнебезпечніших видів корупції, де практично неможливо піймати правопорушника «на гарячому» та, відповідно, довести наявність в його діях складу правопорушення і притягти винного до юридичної відповідальності. Такі вчинки притаманні не лише сфері освіти, але тут вони вкорінилися та реалізуються у свій особливий спосіб. При цьому організація роботи за принципом «послуга за послугою» набуває нерідко систематичного характеру, де вже ніхто не веде обліку таких «послуг», а визначити в грошовому чи іншому конкретно визначеному еквіваленті розмір неправомірної вимоги, точний момент та спосіб її отримання, практично неможливо. З огляду на це, такий метод корупції дає змогу правопорушникам додатково знаходити переконливі аргументи для самовиправдання (крім низької зарплати та ін.), нашаровуючи на неочевидну неправомірність своїх діянь цілі пласти сумнівних, з погляду чистої моралі, доводів, але які, після відповідного ментального опрацювання, здаються їм цілком резонними [6].

Розкриваючи тему корупції у вищій освіті, необхідно також обов'язково розкрити засоби і способи, якими у сучасних умовах відбувається боротьба із корупційними проявами у сфері вищої освіти.

Боротьба із корупцією у сфері освіти відбувається одночасно у кількох вимірах:

- 1) Центральний.
- 2) Децентралізований.
- 3) Громадський.

Центральний рівень являє собою систему нормативно-правових актів, законів, приписів державної влади, підзаконних актів тощо, які своїм спрямуванням мають сприяти встановленню загального режиму боротьби із корупцією

Розглядаючи цей рівень, треба зупинитися на основоположному нормативно-правовому акті, що регламентує боротьбу України як держави із корупцією – Державній антикорупційній програмі.

З метою досягнення значного прогресу в запобіганні та протидії корупції, зокрема

у сфері вищої освіти, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності всіх державних органів та органів місцевого самоврядування, а також належного процесу післявоєнного відновлення України, Постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року було затверджено Державну антикорупційну програму на 2023-2025 рр.

Ця Антикорупційна програма наголошує на тому, що наразі існує проблема з доступом до закладів освіти та перебігом освітнього процесу, які містять корупційні ризики. Так, досі залишаються траєкторії вступу з високими корупційними ризиками (за творчим конкурсом та внутрішнім вступним екзаменом). Такі правила прийому мають надзвичайно високий ризик необґрунтованої деформації оцінок, а особи, які за медичними показаннями насправді підлягають оцінюванню у загальному порядку, недоброчесно користуються пільгами та преференціями для складання внутрішнього іспиту замість зовнішнього незалежного оцінювання. Ще однією проблемою, яка характеризується високим рівнем корупційних ризиків у вищій освіті, є питання вступу іноземців та осіб без громадянства до вітчизняних закладів вищої освіти: система отримання запрошень на навчання для іноземців та осіб без громадянства не є достатньо прозорою. Комплексною та масштабною проблемою під час провадження освітньої діяльності закладів вищої освіти є можливість вимагати чи отримувати неправомірну вигоду за здачу заліків чи іспитів студентів під час сесій, а також за завищення результатів поточної успішності. Корупційні ризики не менш притаманні підготовці та захисту кваліфікаційних, а також наукових робіт. При цьому правові засоби притягнення до відповідальності за академічну недоброчесність, зокрема академічний плагіат, не є досконалими. Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань нерідко відбувається із значним використанням корупційних практик та інших проявів недоброчесності [4].

Державна антикорупційна програма з метою розв'язання вказаних проблем передбачає наступні заходи:

1) Створення Єдиної міжвідомчої інформаційної системи щодо набору іноземних вступників до закладів вищої освіти з можливістю

інтеграції системи до Єдиної державної електронної бази з питань освіти чи Автоматизованого інформаційного комплексу освітнього менеджменту. Існування такої інформаційної системи повинно суттєво знизити рівень корупції та можливостей зловживання працівниками університетів під час взаємодії з іноземними абітурієнтами, оскільки система направлена на мінімізацію контактів абітурієнтів з суб'єктами дискреційних повноважень під час вступу до ЗВО. Система зробить вступ прозорим, міститиме відкриті дані щодо кількості вільних місць для іноземних вступників у закладах вищої освіти, автоматизує отримання інформації про оформлення віз, перетин державного кордону, оформлення посвідки на тимчасове проживання, вступники зможуть подавати документи для отримання візи чи посвідки у електронній формі через цю систему.

2) Реалізація Концепції інформаційної системи управління вищою освітою (HEMIS) включно з розділом щодо впровадження сторонніх електронних освітніх інформаційних систем (електронних систем управління освітнім процесом (у тому числі контрольними заходами та практичною підготовкою) у сфері вищої освіти та їх верифікації МОН. Процес здобуття освіти та оцінювання результатів навчання повинен стати прозорим та на підставі об'єктивних критеріїв.

3) Розширення сфери застосування електронних кабінетів і скорочення частки випадків обов'язкової подачі документів у паперовій формі для вступу до закладів вищої освіти.

4) Розширення сфери застосування зовнішнього незалежного оцінювання.

5) Відмова від пільг із заміни зовнішнього незалежного оцінювання на іспити в закладі вищої освіти, крім обмеженого переліку вступників за безумовними медичними підставами та осіб, яких законом визнано учасниками бойових дій та які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України.

6) Проведення щороку Єдиного фахового вступного випробування для вступу у магістратуру та розширення переліку спеціальностей галузей знань, за якими проводиться ЄДКІ.

7) Розроблення та прийняття Закону, яким би регламентувалися вичерпні підстави та види юридичної відповідальності за прояви акаде-

мічної недоброчесності, критерії наявності академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та порядок здійснення провадження про притягнення до юридичної відповідальності за вказані дії.

8) Удосконалення інформаційної системи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, зокрема щодо розширення переліку відомостей, що вносяться до інформаційної системи, її користувачів (у тому числі членами спеціалізованих вчених рад, здобувачами наукового ступеня, заявниками у сфері присудження та позбавлення наукових ступенів).

9) Створення проекту закону, відповідно до якого повноваження з ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти та державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог ліцензійних умов будуть передані від МОН до Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти. Наразі у МОН існує конфлікт інтересів, бо Міністерство має функції ліцензування освітньої діяльності і одночасно здійснює повноваження щодо управління багатьма з ліцензіатів, а отже безумовно заінтересований в успішному їх ліцензуванні.

На уфіе думку, до шляхів подолання корупції у вищій освіті необхідно було б додати ще такі заходи:

1) Запровадження зовнішнього незалежного оцінювання для вступу до аспірантури (докторантури). Зараз вступні іспити проводяться неанонімно, розробляються науково-педагогічними працівниками ЗВО самостійно, а це відкриває можливість різноманітним махінаціям з екзаменаційними роботами та фальсифікаціям їх результатів. Відсутність об'єктивних критеріїв оцінювання знань вступників зумовлює суб'єктивне оцінювання і різні зловживання.

2) Запровадження електронних екзаменаційних відомостей та автоматизованих систем обліку активності студентів для прозорого формування рейтингу і справедливого переедення студентів з контрактної форми навчання на бюджетну.

3) Обов'язкова антикорупційна освіта. Я вважаю, що така дисципліна, як «Корупція, держава та суспільство» має викладатися на кожному курсі кожного факультету закладу вищої освіти для формування правової культури, правомірної поведінки особистості, нетер-

пимості до корупції і розуміння чіткого плану дій куди і як звертатися у випадку виявлення корупційних ситуацій.

4) У зв'язку із можливістю впливу політичних діячів, роботодавців, громадських організацій на заклади вищої освіти необхідно створити дієві інструменти моніторингу і контролю зв'язків адміністрації ЗВО з ними, оприлюднювати підписані договори співпраці із стейкхолдерами.

5) Запровадження автоматизованої системи запису на поселення в гуртожиток, яка б містила актуальні дані про кількість доступних місць, характеристики кімнат, їх вартість.

6) Встановити законодавчо порядок і критерії рейтингування науково-педагогічних працівників, визначити вичерпний перелік повноважень керівника закладу вищої освіти щодо розподілу премій та інших виплат стимулюючого характеру науково-педагогічним працівникам та співробітникам ЗВО. Сьогодні суб'єктивізм при оцінюванні персональних здобутків викладачів, співробітників призводить до того, що одні викладачі отримують премії декілька разів на рік, а інші, які також заслуговують на це, не отримують премії роками.

7) Найбільш поширену проблему – вимагання неправомірної вигоди в обмін на підвищені оцінки студентам – можна вирішити збільшенням розміру заробітної плати викладачам, для того, щоб усвідомлення втрати добре оплачуваної роботи було серйознішою перешкодою проти бажання отримати хабар.

8) Збільшення фінансування закладів вищої освіти також допоможе суттєво знизити рівень таких корупційних проявів, як неправомірна здача в оренду майна ЗВО, зловживання під час співпраці з роботодавцями у сфері реалізації спільних проєктів, кадрового залучення, вимагання сплати благодійних внесків, зловживання владним становищем, політичним статусом для тиску на представників закладів вищої освіти.

Отже, розглянувши корупційні ризики у вищій освіті і причини їх виникнення, статистичні дані щодо найбільш поширених корупційних ситуацій, їх вплив на молодь та суспільство загалом, можна зробити висновок, що побороти корупцію в державі без протидії корупції у сфері освіти – неможливо, бо корупція у вищій освіті є зерном корупції в усіх інших

сферах життєдіяльності. Не тільки загальна діяльність без конкретних цілей, але цілеспрямована освіта нових, чесних, порядних громадян, які впевнено будуть нести високі правові та людські ідеали – ось це має стати одним із головних завдань України. Адже саме в руках молодого, освіченого покоління, яке житиме відповідно до принципу нульової толерантності до корупції, здатність змінити Україну на краще, а також здатність реалізувати ідею, відповідно до якої верховенство права, законність і суспільне благополуччя вважатимуться громадянами більшою цінністю, ніж задоволення свого бажання задовільнити свої ефемерні потреби неправомірною вигодою. Тому небезпідставно відзначається пріоритетність правової антикорупційної освіти у формуванні антикорупційної свідомості, зокрема, і її важливість в антикорупційній діяльності, що зага-

лом зумовлено двома основними моментами: 1) така освіта особливо спрямована на підростаюче покоління, закладає основи правомірної поведінки громадян, а, отже, формує негативне психологічне ставлення до корупції; 2) антикорупційні знання забезпечують створення передумов для дієвої протидії корупції із залученням до цього процесу широких верств населення [7, с. 264]. І така антикорупційна освіта повинна бути обов'язково підкріплена дієвими заходами на мінімізацію корупції у вищих навчальних закладах, що і передбачаються Державною антикорупційною програмою на 2023–2025 рр. (загальнодержавний рівень) та антикорупційними програмами відповідних ЗВО (локальний рівень), які неодмінно згодом будуть реалізовані і, безсумнівно, справлять значний ефект на викорінення корупційних практик і корупційних ризиків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ. 2023. С. 172.
URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf>
2. Басанцов І. В. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії: монографія / І. В. Басанцов, О. О. Зубарева. – Суми: Сумський державний університет, 2016. – 113 с.
3. Корупційні ризики у вищій освіті. ТОП 25: Стратегічний аналіз корупційних ризиків, авторський колектив, відповідальна експертка Марія ЦИП'ЯЦУК. – Київ: Національне агентство з питань запобігання корупції, Асоціація юридичних клінік України, 2022 – 106 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» від 4 березня 2023 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n2>
5. Бабенко Б. А., Лазаренко С. Ж. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=812>
6. Совсун І. Теорія і практика корупції в освіті. Тиждень. 2013. 06 вересня. URL: <http://tyzhden.ua/Society/88089>
7. Мельник М. І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії): монографія. Київ: Юрид. думка, 2004. 400 с.

Руденко М. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0008-8983-9470

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS TO SUPPORT THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

В статті сформовано поняття адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України. Доведено, що це є об'єктивно існуючі в Українському суспільстві відносини щодо створення належних умов для ефективного функціонування органів внутрішніх справ, їх посадових щодо публічного забезпечення прав і свобод громадян та публічного правопорядку, вони врегульовані нормами адміністративного права, зовнішнім виразом якого є широка система законодавства, забезпечують регулюванням та охорону життєвих важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від різних внутрішніх загроз правоохоронного характеру, в результаті чого здійснюється виникнення зміна та припинення цих відносин в процесі надання адміністративних, поліцейських, адміністративно-сервісних, цивільно-захисних послуг та здійснення виконавчої діяльності. З'ясовано, що вони врегульовані нормами адміністративного права, зовнішнім виразом якого є широка система законодавства, яке встановлюється адміністративно-правовий статус МВС України та його відокремлених підрозділів та забезпечують регулюванням та охорону життєвих важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від різних внутрішніх загроз правоохоронного характеру. Доведено, що невід'ємним суб'єктом адміністративно-правових відносин є суб'єкт публічної адміністрації, який наділений законодавством владними повноваженнями. Усі суб'єкти адміністративно-правових відносин наділяються адміністративними правами та обов'язками. Акцентовано увагу, що поліцейські та інші посадові особи МВС України наділені вагомими адміністративними правами, які їм надаються з метою виконання адміністративних зобов'язань. В умовах відбиття повномасштабного вторгнення російських терористичних військ військовослужбовці Національної гвардії України, щодо російський терористів можуть застосовувати не тільки засоби примусу, однак й зброю знищення живої сили та військових об'єктів агресора у відповідності до норм Міжнародного гуманітарного права. З'ясовано що, за порушення норм адміністративного права до винних осіб, або в умовах прямо передбачених законодавчому можуть бути застосовані заходи адміністративного примусу.

Ключові слова: адміністративний примус, адміністративні обов'язки, адміністративні послуги, адміністративні права, адміністративно-правовий статус, виконавча діяльність, норми адміністративного права, повноваження, публічне адміністрування.

In the article, the concept of administrative and legal relations to support the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine was formed. It has been proven that these are objectively existing relationships in Ukrainian society regarding the creation of appropriate conditions for the effective functioning of internal affairs bodies, their officials regarding the public provision of the rights and freedoms of citizens and public law and order, they are regulated by the norms of administrative law, the external expression of which is a broad system of legislation, provide regulation and protection of the vital interests of a person and citizen, society and the state from various internal threats of a law enforcement nature, as a result of which the change and termination of these relations is carried out in the process of providing administrative, police, administrative service, civil defense services and the implementation of executive activity. It was found that they are regulated by the norms of administrative law, the external expression of which is a broad system of legislation, which establishes the administrative-legal status of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and its separate units and provides regulation and protection of vital interests of man and citizen, society and the state from various internal threats of a law enforcement nature. It has been proven that an integral subject of administrative-legal relations is a subject of public administration, which is endowed by legislation with powerful powers. All subjects of administrative-legal relations are assigned administrative rights and duties. Attention is drawn to the fact that police officers and other officials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are endowed with significant

administrative rights, which are granted to them for the purpose of fulfilling administrative obligations. In the conditions of repelling a full-scale invasion of Russian terrorist troops, servicemen of the National Guard of Ukraine can use not only coercive means against Russian terrorists, but also weapons of destruction of manpower and military facilities of the aggressor in accordance with the norms of International Humanitarian Law. It has been clarified that, for violation of the norms of administrative law, administrative coercion measures may be applied to guilty persons, or in the conditions expressly provided for by law.

Key words: administrative and legal status, administrative coercion, administrative duties, administrative rights, administrative services, executive activity, norms of administrative law, powers, public administration.

Актуальність дослідження. В системі інститутів адміністративного права, по праву провідне місце належить адміністративно-правових відносинах. Саме в них найбільш повно проявляється зв'язок соціальних та правових норм. Практично природнього життя суспільства та формального його впорядкування державою. Завдяки ним найбільш слушно розкривається динаміка правового регулювання. Не є виключенням із цього правила проблема адміністративно-правового забезпечення без МВС України. Адже, забезпечення правопорядку здійснювалися і в первісних до державних суспільствах. З переходом до державно-правові дійсності це почала проявлятися більш яскраво та рельєфно.

В умовах сьогодення, адміністративно-правові відносини у сфері забезпечення діяльності МВС України переживають період свого активного наповнення новими чинниками. В першу чергу пов'язаними з відбиттям військовослужбовцями Національній гвардії України, Державної прикордонної служби України повномасштабного вторгнення в російсько-терористичних військ в Україну. Забезпечення громадської безпеки працівника національної поліції України в умовах воєнного стану. Саме розкриттю теоретичних засад та цих викликів буде присвячена аналізована стаття.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми адміністративно-правових відносин щодо забезпечення організації та діяльності МВС України звертались вчені правники О. Бандурка, В. Басс, С. Берлач, В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Дніпров, С. Домусчі, Р. Ієрінг, В. Колпаков, Я Кондратьєв, С. Константінов, М. М. Корнієнко, Д. Лазарєв, Є. Мойсєєв, В. Олефір, І. Підберезних, Ю. Римаренко, С. Стеценко, І Ткаченко, В. Шкарупа та ін. Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були

зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Виклад основних положень. У широкому розумінні правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані правом. Вони є наслідком дії права. Але правові відносини з'являються не лише тому, що діють правові норми, а тому, що певні суспільні відносини об'єктивно потребують правової регламентації, не можуть нормально розвиватися без неї. Отже, правові відносини – це форма соціальної взаємодії суб'єктів права, що виникає на підставі норм права, учасники якої мають суб'єктивні права і несуть юридичні обов'язки, забезпечені державою [1].

Адміністративно-правові відносини – це види та структура суспільних відносин урегульованих адміністративно-правовими нормами, які складаються у зв'язку із регулюванням і охороною життєвих важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від різних загроз, одним із обов'язкових учасників яких є суб'єкт публічної адміністрації [2]. Їхніми характерними рисами адміністративно-правових відносин є: суспільні відносини, врегульовані адміністративно-правовими нормами; одна сторона або обидві сторони наділені правами та обов'язками у сфері державного управління; однією із сторін завжди є державний орган; мають субординаційний характер; виражають публічно-правовий інтерес; органи держави наділені державно-владними повноваженнями; можуть виникнути за ініціативи сторони, що має компетенцію; порушення стороною своїх обов'язків тягне за собою юридичну відповідальність, що здійснюється державними органами; можливість застосування державного примусу; особлива процедура вирішення спорів між сторонами [3].

Адміністративні правовідносини є різновидом правових відносин, їм притаманні загальні риси останніх, зокрема: вони є вольовими

суспільними відносинами, тобто право, що регулює їх, які впливають на свідомість і волю людей, спрямовує їх поведінку у відповідності з інтересами суспільства [4]. Наприклад, Дисциплінарний статут Національної поліції України спрямовує службову дисципліну поліцейського на вірність Присязі, мужньої і вправної служби народу України, повагу до прав, честі та гідності людини, надання допомоги та запобігання вчиненню правопорушень. Безумовне виконання наказів керівників, відданих в межах наданих їм повноважень та відповідно до закону. Утримування від висловлювань та дій, що порушують права людини або принижують честь і гідність людини; підтримувати рівень своєї підготовки (кваліфікації), необхідний для виконання службових повноважень. поважати честь і гідність інших поліцейських і працівників поліції, надання їм допомоги та стримувати їх від вчинення правопорушень; дотримуватися правил носіння однострою та знаків розрізнення; під час несення служби поліцейському заборонено перебувати у стані алкогольного, наркотичного та/або іншого сп'яніння [5]. Професор В. Колпаков, доводить, що системоутворюючим для предмета адміністративного права чинником є категорія «відносини адміністративних зобов'язань». Сутність цих відносин обумовлена змістом норм Конституції України щодо відповідальності держави перед людиною, визнання головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини, верховенства права, обмеження повноважень і дій публічної адміністрації Конституцією та законами України. З них випливає, що публічна адміністрація при утворенні приймає на себе зобов'язання щодо задоволення інтересів суспільства і громадян. Серед них є зобов'язання публічного характеру, виконання яких потребує використання публічно адміністрацією владних повноважень. В ході їх реалізації виникають відносини, які пропонується позначити як «відносини адміністративних зобов'язань». Саме вони – відносини щодо виконання адміністративних зобов'язань публічної адміністрації перед суспільством – є предметом адміністративно-правового регулювання, або предметом адміністративного права. Цією категорією – відносинами адміністративних зобов'язань – об'єднуються

чотири типа відносин, кожен з яких є складовою частиною предмета адміністративного права. Це відносини: а) публічного управління; відносини адміністративних послуг; відносини відповідальності публічної адміністрації за неправомірні дії або бездіяльність; відносини відповідальності за порушення встановленого порядку і правил (адміністративно-деліктні відносини) [6].

Адміністративні правовідносини є суспільними відносинами, врегульованими нормами права [7]. Без права, його норм не було б правовідносин. В аналізованій нами сфері це великий масив ієрархічно впорядкованого законодавства. Зокрема, це закони України Про Національну поліцію [8], Про Державну прикордонну службу України [9], Про Національну гвардію України [10].

Адміністративно-правові відносини, безпосередньо пов'язані з реалізацією суб'єктами публічного адміністрування своїх повноважень. Зміна концептуальних засад адміністративного права призводить до зміни сутності адміністративно-правових відносин, а також до певного їх розширення. Воно виникають у процесі провадження виконавчо-розпорядчої діяльності уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації або під час надання адміністративних послуг приватним особам (фізичним та юридичним особам) [11].

Учасники правових відносин наділені суб'єктивними правами і несуть юридичні обов'язки. І перші, і другі виникають відповідно до вимог норм права, що визначають коло суб'єктивних прав і обов'язків [8]. Наприклад, Згідно з Законом України «Про поліцію», поліцейський зобов'язаний неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського. Професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва, поважати і не порушувати прав і свобод людини, надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхньо-

го життя чи здоров'я; зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків. При цьому, поліцейський має право застосовувати такі превентивні заходи: перевірку документів особи; опитування особи; поверхнева перевірка і огляд; зупинення транспортного засобу; вимогу залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; проникнення до житла чи іншого володіння особи; перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; поліцейське піклування [6].

Правові відносини – це спосіб конкретизації норм права, оскільки саме в ньому права та обов'язки завжди прив'язані до певної ситуації, конкретні і належать певним суб'єктам. Правовідносини – це такі суспільні відносини, реалізація яких забезпечується можливістю застосування адміністративного примусу [12]. Наприклад, солдат строкової служби Національної гвардії України збив три літаки [13] російських терористів, які наносили ракетно-бомбові удари по військовим і цивільним цілям в Україні.

Професор В. Галуцько доводить, що підґрунтям дослідження будь-яких адміністративно-правих відносин є об'єктивна характеристика галузі (сфери, сектору суспільного життя), через визначення об'єктивних підстав врегулювання їх нормами адміністративного права, побудови концепції, формування принципів діяльності публічної адміністрації. Змістом адміністративно-правих відносин є взаємозв'язок зафіксованих в адміністративному праві суб'єктивних публічних прав та юридичних обов'язків учасників адміністративно-правих відносин, коли кожному суб'єктивному праву, зафіксованому в адміністративно-правовій нормі права, відповідає певний юридичний обов'язок, і навпаки [14]. В інших наших наукових працях ми довели,

адміністративно-правове забезпечення діяльності МВС України є головним чинником що створює умови для ефективного функціонування органів внутрішніх справ, їх посадових (службових осіб) з метою виконання завдань що стоять перед ними (в чергу публічного забезпечення прав і свобод громадян та публічного правопорядку) що здійснюється в процесі виконання правотворчої, правозастосовної, адміністративно-сервісної, правоохоронної, внутрішньо-організаційної та соціально-фінансової роботи.

Висновки: Отже, адміністративно-правові відносини забезпечення організації та діяльності МВС України характеризуються наступними особливостями:

- це об'єктивно існуючи в Українському суспільстві відносини щодо створення належних умов для ефективного функціонування органів внутрішніх справ, їх посадових щодо публічного забезпечення прав і свобод громадян та публічного правопорядку;
- вони врегульовані нормами адміністративного права, зовнішнім виразом якого є широка система законодавства, яке встановлюється адміністративно-правовий статус МВС України та його відокремлених підрозділів;
- забезпечують регулюванням та охорону життєвих важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від різних внутрішніх загроз правоохоронного характеру;
- невід'ємним суб'єктом адміністративно-правих відносин є суб'єкт публічної адміністрації, який наділений законодавством владними повноваженнями;
- усі суб'єкти адміністративно-правих відносин наділяються адміністративними правами та обов'язками;
- поліцейські та інші посадові особи МВС України наділені вагомими адміністративними правами, які їм надаються з метою виконання адміністративних зобов'язань;
- в умовах відбиття повномасштабного вторгнення російських терористичних військ військовослужбовці Національної гвардії України, щодо російських терористів можуть застосовувати не тільки засоби примусу, однак й зброю знищення живої сили та військових об'єктів агресора у відповідності до норм Міжнародного гуманітарного права;

– за порушення норм адміністративного права до винних осіб, або в умовах прямо передбачених законодавчому можуть бути застосовані заходи адміністративного примусу;

– адміністративно-правові відносини у сфері діяльності МВС виникають, змінюються та припиняються в процесі надання адміністративних, поліцейських, адміністративно-сервісних, цивільно-захисних послуг та здійснення виконавчої діяльності.

Отже, адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України – це об'єктивно існуючи в Українському суспільстві відносини щодо створення належних

умов для ефективного функціонування органів внутрішніх справ, їх посадових щодо публічного забезпечення прав і свобод громадян та публічного правопорядку, вони врегульовані нормами адміністративного права, зовнішнім виразом якого є широка система законодавства, забезпечують регулюванням та охорону життєвих важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від різних внутрішніх загроз правоохоронного характеру, в результаті чого здійснюється виникнення зміна та припинення цих відносин в процесі надання адміністративних, поліцейських, адміністративно-сервісних, цивільно-захисних послуг та здійснення виконавчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теорія держави і права: навчальний посібник / За заг. ред. В. Шкарупи Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2007. 280 с.
2. Пономаренко Г. Адміністративно-правові відносини, які виникають в управлінні забезпеченням національної безпеки Службою безпеки України. Форум права. 2007. № 3. С. 195–201 <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2007-3/07pgosbu.pdf>
3. Ткаченко І. Поняття, зміст та структура правовідносин у сфері соціального захисту громадян. Вісник АПСВТ, 2020, № 3. https://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Visnyk_3-4_2020-62-69.pdf
4. Адміністративні правовідносини. 2020. https://studies.in.ua/admin_pravo-seminar
5. Дисциплінарний статут Національної поліції України. Закон України від 15.03.2018 № 2337-VII. <https://ips.ligazakon.net/document/T182337?an=1>
6. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: альтернативний погляд. Том I. № 4. 2011. С. 210–213. file:///Users/valentyhalunko/Desktop/alex_i,+%D0%A2%D0%9E%D0%9C+%D0%86+_39.pdf
7. Адміністративно-правові норми та відносини. Національна академія внутрішніх справ. 2021. https://arm.naiu.kiev.ua/books/adm_pravo_zch/nm/lec2.html
8. Про Національну поліцію. Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40–41. Ст. 379.
9. Про Державну прикордонну службу України. Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. Ст. 208.
10. Про Національну гвардію України. Закон України від 13 березня 2014 р. № 876-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 17. Ст. 594.
11. Дніпров О. Адміністративно-правові відносини в умовах трансформації предмета адміністративного права. Адміністративне право і процес. 2021. № 3. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/28.p>
12. Домусчі С. Сутність цивільних правовідносин. Актуальні проблеми держави і права. 2008. <http://www.arpr.in.ua/v41/11.pdf>
13. Строковик Нацгвардії за півтора місяці збив три ворожих літаки "Іглою". 2022. <https://interfax.com.ua/news/general/835837.html>
14. Галунько В. Адміністративно-правові відносини: алгоритм дослідження суспільних відносин. Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право. 2017. Вип. 1. С. 4–10.

Швайка М. М.,
*аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

PECULIARITIES OF THE STATE POLICY OF UKRAINE ON SECURITY RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS BY THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE

У статті визначено поняття та зміст категорії «державної політики». Під нею запропоновано розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень, тобто поставлених державною владою цілей, і системи державного управління розвитком країни. Вказано притаманні для неї ознаки – прагматизм, раціоналізм і діагностованість.

З урахуванням загального сприйняття сутності сучасної державної політики, означено її відбиття у сфері забезпечення прав і свобод громадян Службою безпеки України (СБУ). Так, вона окреслює та розвиває ключові національні ціннісні орієнтири і цілі, узгоджені суспільні й державницькі ідеї та погляди, що трансформовані у сукупність стратегій, доктрин, концепцій, державних програм і планів із розв'язання проблем у сфері прав людини та реалізованих загалом як через системну діяльність сектору безпеки і оборони, так і органи та підрозділи СБУ, організаційно-правові положення якої закріплюються у певних законодавчих і підзаконних положеннях.

Запропоновано та охарактеризовано п'ять структурних рівнів державної політики України з питань забезпечення прав і свобод громадян СБУ шляхом систематизації основних нормативно-правових актів. Загальногуманітарний рівень – окреслює будову, функціонал та інші складові національного юридичного механізму забезпечення прав людини. Євроінтеграційний та євроатлантичний рівень – розвиває положення із впровадження публічною владою кращих практики адміністрування ЄС з урахуванням пріоритетності забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

Публічно-адміністративний рівень – представляє складову державної політики у сфері розвитку органів публічної влади, побудованого на засадах людиноцентризму в публічному управлінні. Безпеково-оборонний рівень – спрямований на виконання конституційних положень із гарантування найвищої соціальної цінності для держави – людини, її прав і свобод, життя і здоров'я, недоторканності і безпеки. Внутрішньовідомчий рівень – відображає довгострокові планові аспекти реалізації правових, організаційних та інших засад функціонування безпосередньо системи СБУ, що закріплюють засади верховенства права та пріоритетності прав людини.

Ключові слова: *державна безпека, державна політика, європейська інтеграція, національна безпека, органи публічної влади, правоохоронні органи, сектор безпеки і оборони, СБУ, суб'єктивні права і свободи людини.*

The article defines the concept and content of the «state policy» category. Taking into account the general perception of the essence of modern state policy, its reflection in the sphere of ensuring the rights and freedoms of citizens by the Security Service of Ukraine (SSU) is determined. Thus, it outlines and develops key national value orientations and goals, agreed social and state ideas and views, which are transformed into a set of strategies, doctrines, concepts, state programs and plans for solving problems in the field of human rights and implemented in general as a system activity of the security and defense sector, as well as bodies and units of the SSU, the organizational and legal provisions of which are fixed in certain legislative and by-law provisions.

Five structural levels of the state policy of Ukraine on the issues of ensuring the rights and freedoms of SSU citizens through the systematization of the main regulatory legal acts are proposed and characterized. General humanitarian level – outlines the structure, functionality and other components of the national legal mechanism for ensuring human rights. European integration and Euro-Atlantic level – develops regulations on the implementation by public authorities of the best practices of EU administration, taking into account the priority of ensuring human and citizen rights and freedoms.

The public-administrative level is a component of state policy in the field of development of public authorities, built on the principles of people-centeredness in public administration. The security and defense level are aimed the implementation of constitutional provisions on guaranteeing the highest social value for the state – a person, his rights and freedoms, life and health, inviolability and security. The intra-agency level reflects the long-term planning aspects of

the implementation of legal, organizational and other principles of the functioning of the SBU system directly, which establish the principles of the rule of law and the priority of human rights.

Key words: *state security, state policy, European integration, national security, public authorities, law enforcement agencies, security and defense sector, SSU, subjective human rights and freedoms.*

Постановка проблеми. Останні десятиліття відзначаються розвитком міжнародно-правових стандартів із прав людини, де привалює ідея публічно-сервісної діяльності влади з повним відходом від державоцентризму. Забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи є пріоритетними завданнями державних органів, що прописується не лише в конституційних положеннях, низці нормативно-правових актів, але й закріплюється у стратегічних документах, які мають багаторічний плановий характер.

Усі вказані аспекти виражають ціннісні суспільні орієнтири та подальші шляхи розвитку і укріплення юридичних приписів з питань прав людини, задають конкретні головні цілі та завдання для публічних органів. У цих процесах особливого значення набувають правоохоронні органи, зокрема – СБУ, які виступають гарантами стабільності державного устрою, громадської безпеки і правопорядку, коли можлива повноцінна реалізація суб'єктивних прав індивіда, існування інститутів громадянського суспільства. Отже, визначення сучасного стану державної політики щодо забезпечення прав і свобод громадян з боку СБУ дозволить з'ясувати реальну ситуацію в означеній сфері та належним чином розвинути теоретико-правове підґрунтя сприяння цим державним органом стійкого функціонування адміністративно-правового механізму з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному світі державна політика відіграє важливу роль як соціального важеля, особливою формою взаємодії держави і громадян. З огляду на це, наукова спільнота різних напрямів дослідження прискіпливо розробляє відповідну проблематику, присвячує численні монографічні праці та наукові статті. Останніми роками питання формування та реалізації державної політики щодо діяльності СБУ актуалізувалися і продовжили свій розвиток, зумовленого євроінтеграційними і євроатлантичними процесами, а також значними реформними змінами сектору безпеки та оборони України.

Зокрема в означених питаннях доречно звернути увагу на дисертації останніх років таких

авторів: А. Кумейко, С. Чумаченко, С. Пономарьов, І. Осипчук, а також наукові статті І. Вітика, В. Костюка, О. Полковніченка, О. Шмоткіна та ін. Однак, попри численні згадування у законодавстві та юридичній літературі щодо важливої ролі СБУ у процесах забезпечення прав і свобод громадян, у сучасній науці адміністративного права цей аспект фактично залишається другорядним і неналежним чином досліджений.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей формування та реалізації державної політики у сфері забезпечення прав і свобод громадян з боку СБУ, а також закріплення її основних положень в нормативно-правових актах стратегічного і планового характеру.

Виклад основного матеріалу дослідження. У юридичній літературі під терміном «політика» розуміють діяльність людей, спрямовану на реалізацію приватних інтересів, цінностей із влаштування соціуму. Загальнозживане розуміння містить три взаємозалежні значення, по-перше, вона осмислюється як відносини між суб'єктами політики, питання про владу і механізми відповідних процесів; по-друге, цю категорію вживають для позначення раціонального напрямку діяльності суб'єктів політики для досягнення певної мети, де вона може поставати як внутрішня та зовнішня політика. Третє трактування політики визначає систему інструментів як організаційних форм вираження інтересів і цінностей.

На думку І. Грек, І. Дужої, Л. Мельник, політика є цілераціональною діяльністю, метою якої є перетворення політичних вимог різних соціальних груп в політичні рішення й дії, що відповідають інтересам більшості. Відбувається її регулятивний і керуючий вплив на соціальні процеси. Політика передбачає владну діяльність з розподілу ресурсів, що фактично зводиться до прийняття керівного рішення [1, с. 182–185]. Поряд із наведеним О. Лаврук наголошує на тому, що державна політика є одним із важливих компонентів життєдіяльності суспільства, оскільки її заходи спрямо-

вуються на поліпшення рівня проживання громадян і гарантування соціальної стабільності країни. Отже, державна політика має комплексний характер із функціонального спрямування на розв'язування політичних і соціально-економічних проблем, своєчасно реагувати на трансформаційні зміни, котрі відбуваються, завжди бути ефективною, результативною і сприйнятливою населення [2, с. 261].

Державна політика є ключовим управлінським інструментом у публічній сфері, яким послуговуються відповідні державні органи для провадження у практичну площину найбільш соціально значимих ідейних структурно-функціональних конструкцій. Сформовані та узгоджені головні тези державної політики поступово пронизують весь законодавчий масив України, зокрема із забезпечення прав людини органами, підрозділами, співробітниками та посадовими особами СБУ. При цьому первинною ланкою виступає сукупність конкретних нормативно-правових актів – стратегічні та планові юридичні документи, схвалені та затвердженні указами Президента України, розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а також іншими уповноваженими органами державної влади. З урахуванням означеного необхідно систематизувати та розглянути відповідні базові нормативні акти за аналізованим науково-теоретичним спрямуванням на певних рівнях вітчизняної державної політики.

Перший структурний рівень (загальногуманітарний) державної політики у сфері забезпечення прав людини СБУ умовно розбивається на два блоки, де в основні лежать Стратегія сталого розвитку «Україна–2020», схваленої указом Президента України від 12.01.2015 № 5/2015, та Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року, затверджених указом Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 [3]. Ефективна та результативна реалізація і розвиток юридичного механізму забезпечення прав і свобод людини органами публічного управління визначено пріоритетними напрямками подальшого державотворення та утвердження демократичних засад існування суспільства.

Стрижневими стратегічними документами у сфері реалізації державної політики з прав людини другого законодавчого блоку є Національна стратегія у сфері прав людини,

затвердженої указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021, та Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затвердженої указом Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. У них окреслено ключові алгоритми правозастосування й чіткі моделі функціонування механізмів закріплення, реалізації, захисту та відновлення прав і свобод людини та громадянина у публічній сфері, а також шляхи розвитку громадянського суспільства.

Забезпечення пріоритетності прав і свобод людини проголошено як визначальний чинник у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів публічної влади. Результатом реалізації стратегій має стати запровадження системного підходу до гарантування прав особи, узгодженості дій всіх суб'єктів владних повноважень, інститутів громадянського суспільства, створення ефективного механізму реалізації та захисту цих прав, усунення недоліків системного характеру, які лежать в основі порушень, виявлених Європейським судом з прав людини [4].

Другий структурний рівень (євроінтеграційний та євроатлантичний) державної політики України у сфері забезпечення прав людини СБУ є складовою основоположного вектору сучасного розвитку нашої країни. Він прописаний в Конституції України та широко розгалужений у чинному законодавстві, дорожньою картою чого є Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014. Обов'язковою до чіткого виконання вимогою демократичної спільноти виступає пріоритетність прав і свобод людини та громадянина у всіх сферах суспільного життя. Держава має у повній мірі гарантувати через нормативно-правові та інституційні інструменти стале функціонування відповідних правозахисних і правоохоронних механізмів.

Вагоме місце на цьому рівні державної політики відводиться Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, закріпленої у рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 30.07.2021, в якій окреслено ключові категорії й сучасні державно-правові орієнтири в скоординованості розбудови європейського

майбутнього. Так, метою зовнішньополітичної діяльності визначено утвердження України як авторитетної держави, здатної забезпечити сприятливі зовнішні умови для стійкого розвитку і реалізації свого потенціалу через стратегічний курс держави на набуття членства в ЄС і НАТО. Вказане має здійснюватися на началах людиноцентричності при визнанні і утвердженні поваги до людського життя та гідності, прав і свобод людини та громадянина як найвищих соціальних цінностей, а також захисті, сприянні реалізації їхніх прав і законних інтересів [5].

Третій структурний рівень (публічно-адміністративний) державної політики України у сфері забезпечення прав людини СБУ визначає головні реформаторські шляхи розвитку всієї системи публічного управління на демократичних началах. В основу покладено чинну й на сьогодні Концепцію адміністративної реформи в Україні, схвалену указом Президента України від 22.07.1998 № 810/98. Через багато років, які відзначилися кардинальними змінами у державі та суспільстві, положення цього документу залишаються вкрай актуальними, адже пропагують людиноцентризм у діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування [6].

Саме цим документом послугуються суб'єкти державної політики, відповідальні за її формування та реалізацію в питаннях функціонування системи публічного управління і забезпечення прав, свобод людини. Базові теоретико-правові та законодавчі приписи лягли в основу подальших стратегічних нормативних актів з ухилом на вироблення оптимальної, раціональної та ефективної моделі регулювання владою суспільних відносин з урахуванням верховенства права, людиноцентризму, демократизму та публічно-сервісної орієнтованості адміністративної діяльності.

Концепцією оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1013-р, та Стратегією реформування державного управління України на 2022–2025 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 № 831-р, визначено, що належне врядування є одним з основних чинників конкурентоспро-

можності держави та передумовою європейської інтеграції. Для забезпечення ефективної діяльності Кабінету Міністрів України щодо формування державної політики у різних сферах необхідно створити професійну, результативну, ефективну і підзвітну систему органів виконавчої влади. Покращення якості надання адміністративних послуг, забезпечення законності та передбачуваності адміністративних дій покращує позиції держави у міжнародних рейтингах, а також має велике значення для підвищення рівня довіри громадян до влади.

Вагомою складовою ефективного державного апарату є відсутність або ж якомога менший рівень корупційних проявів і правопорушень, пов'язаних з корупцією. Посадовими особами, які зацікавлені в отриманні неправомірної вигоди на своєму робочому місці, будуть знівелювані фактично всі найкраще прописані законодавчі акти. Саме тому сьогодні Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки, затвердженої Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки», передбачає суттєве досягнення прогресу в запобіганні та протидії корупції, забезпечення злагодженості та системності антикорупційної діяльності системи органів публічної влади.

Четвертий структурний рівень (безпеково-оборонний) державної політики України у сфері забезпечення прав людини СБУ доцільно розбити на два підрівні, перший з яких охоплює низку стратегічно-концептуальних документів загального характеру. У них розкрито ключові спрямування держави у сфері забезпечення сектору безпеки та оборони, гарантування стійкості національної та державної безпеки через діяльність відповідних правоохоронних та інших уповноважених владних інституцій. На особливу увагу заслуговує Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020, та Стратегію забезпечення державної безпеки, затвердженої указом Президента України від 16.02.2022 № 56/2022 [7; 8].

Другий умовний підрівень аналізованої державної політики охоплює окремі спрямування реалізації стратегій у сфері функціонування сектору безпеки та оборони України. Насамперед, варто згадати про Комплексний стратегіч-

ний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого указом Президента України від 11.05.2023 № 273/2023, який застосовний до органів прокуратури, МВС України, Нацполіції, ДПС України, ДБР, БЕЗ України, СБУ, ДМС України [9]. Цим документом визначено, що головною метою є стратегічна і оперативна здатність органів правопорядку та прокуратури служити людям, захищати публічний правопорядок, громадську та державну безпеку з дотриманням прав людини і стандартів підзвітності, що інтегрує Україну в загальноєвропейський простір свободи, безпеки та справедливості.

П'ятий структурний рівень (внутрішньовідомчий) державної політики України у сфері забезпечення прав людини СБУ першочергово відбитий у Концепції реформування Служби безпеки України, затвердженої указом Президента України від 20.03.2008 № 249/2008, розвинутий за відповідними спрямуваннями в Антикорупційній програмі Служби безпеки України на 2021–2024 роки, затвердженої наказом Центрального управління СБУ від 19.04.2021 № 126 [10]. Ці документи переважно ґрунтуються на принципах верховенства права, пріоритету прав і свобод людини та громадянина, раціональності державної політики з питань національної безпеки та заходів щодо її реалізації реальним і потенційним загрозам інтересам України, відкритості та прозорості для демократичного цивільного контролю.

Висновки. Проведене дослідження особливостей сучасного стану формування та реалізації державної політики України у сфері забезпечення прав людини СБУ дозволяє зробити певні важливі узагальнення. Така політика складається з умовних п'яти структурних рівнів, які безпосередньо тісно взаємопов'язані між собою, закріплюються у низці нормативно-правових актів на наведених нижче структурних щаблях.

1. Загальногуманітарний рівень – виражає зміст і спрямованість державної політики, якою закладено концепт забезпечення міжнародно-правових підвалин із реалізації та захисту прав, свобод людини публічними органами, впроваджує і розвиває організаційно-правову будову, функціонал та інші найважливіші складові юридичного механізму забезпечення прав

особи з урахуванням конституційних приписів. Викреслює вихідні повноваження суб'єктів владних повноважень у цій сфері, задає базові вектори реалізації їхньої правотворчої та правозастосовної діяльності, а також розвиває площину паритетної взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою.

2. Євроінтеграційний та євроатлантичний рівень – складова державної політики, де розвинуто положення із беззаперечної європейської ідентичності українського народу, незворотність європейського та євроатлантичного курсу, коли публічна влада впроваджує кращі практики і моделі адміністрування ЄС з урахуванням пріоритетності забезпечення основоположних прав і свобод людини та громадянина.

3. Публічно-адміністративний рівень – представляє складову державної політики України у сфері розвитку органів публічної влади, де в основі лежить Концепція адміністративної реформи в Україні, що передбачає функціонування системи органів виконавчої влади із послуговуванням у своїй діяльності демократичними принципами верховенства права, законності й дотримання людиноцентричних підходів у публічному адмініструванні. Важливою складовою цього спрямування політики є переосмислення ролі та місця правоохоронних органів за воєнного та надзвичайних станів, а також з урахуванням розвитку інституту контролю громадськості за діяльністю суб'єктів владних повноважень і реалізації антикорупційного законодавства.

4. Безпеково-оборонний рівень – складова державної політики, спрямованої на виконання положень Конституції України із гарантування найвищої соціальної цінності для держави – людини, її прав і свобод, життя і здоров'я, честі та гідності, недоторканності та безпеки через здійснення органами державної влади захисту особи, суспільства та держави від правопорушень, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди, а також забезпечуючи демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

5. Внутрішньовідомчий рівень державної політики у сфері забезпечення прав людини СБУ – відображає базові довгострокові аспекти реалізації засад функціонування безпосеред-

ньо системи СБУ. На цьому рівні закріплюється засади верховенства права та пріоритетності прав людини у практиці спецслужби, здійснення контррозвідувального захисту важливих інтересів держави, прав і свобод громадян від посягань з боку спеціальних служб іноземних держав,

окремих організацій, тощо. Загалом же політика нашої держави через різні юридичні інструменти передбачає широкий спектр повноважень та функцій СБУ у сфері забезпечення прав людини, які мають прямі й опосередковані форми вираження в адміністративній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Політологія : навчальний посібник / уклад. Л.М. Мельник, І.А. Дужа, І.М. Грек. Біла Церква : БНАУ, 2022. 494 с.
2. Лаврук О.В. Сутність поняття державної політики. *Університетські наукові записки*. 2018. № 3–4. С. 254–263.
3. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://cutt.ly/YwvVQZr8>.
4. Про Національну стратегію у сфері прав людини : указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://cutt.ly/CwvVm3MT>.
5. Стратегія зовнішньополітичної діяльності України : указ Президента України від 26.08.2021 № 448/2021. URL: <https://cutt.ly/AwvVWnLY>.
6. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : указ Президента України від 22.07.1998 № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98#Text>.
7. Про рішення РНБО України від 14.09.2020 «Про Стратегію національної безпеки України» : указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <http://surl.li/adtrt>.
8. Про рішення РНБО України від 30.12.2021 «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : указ Президента України від 16.02.2022 № 56/2022. URL: <http://surl.li/lmvlk>.
9. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки : указ Президента України від 11.05.2023 № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>.
10. Про Концепцію реформування Служби безпеки України : рішення РНБО України від 15.02.2008. URL: <http://surl.li/lmwxx>.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/39221505>

Артёмов К. Ю.,

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Корнякова Т. В.,

*докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ЧАТ GPT ЯК ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ

CHAT GPT AS THE PERSON OF A CRIMINAL

Визначення винної особи у вчиненому кримінальному правопорушенні пов'язане із низкою питань, зокрема й теоретико-методологічного характеру. Одна з основних проблем, що постають при дослідженні особи злочинця – правопорушником не завжди є людина, а штучний інтелект. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених дослідженню правової регламентації систем штучного інтелекту, необхідно констатувати, що у юридичній літературі так і не сформовано усталеної, повноцінної практичної методики щодо розмежування відповідальності за подібні кримінальні правопорушення.

Метою статті є огляд й упорядкування сформованих за визначеними критеріями вітчизняних та європейських нормативних положень щодо правового регулювання відповідальності за порушення авторського права штучним інтелектом або людиною, шляхом використання подібних систем. Також окреслити існуючі думки та напрацювання з даної сфери, визначити проблематику та вектор подальших досліджень, а також викладення власного бачення щодо можливостей вирішення конфлікту правової кваліфікації.

У сучасний період широко визнаним є положення про існування двох теорій, на основі яких ґрунтуються правова відповідальність за злочини вчинені за допомогою систем штучного інтелекту: теорія про неможливість штучного інтелекту (далі за текстом ШІ) бути суб'єктом злочину, оскільки він повністю контролюється людиною, може бути вимкнений, налаштований, керований людиною, а отже, відповідальність за будь-які дії ШІ несе людина, але питання щодо методики визначення, яка саме людина, хто винен і в якій мірі, залишається відкритим.

Друга теорія, складається з твердження, що ШІ притаманні усі ознаки, які дозволяють визначити його як суб'єкта злочину, оскільки ШІ здатен аналізувати, приймати рішення, відслідковувати процеси, навчатись та функціонувати самостійно. Зокрема, у своїй науковій праці, доктор юридичних наук Баранов О. А зокрема зазначає, що роботи є суб'єктом суспільних відносин, а значить можуть бути суб'єктом правовідносин [1].

Таким чином, у сучасних реаліях постає необхідність у виробленні єдиної уніфікованої правової практики і методології регулювання у даній сфері, що будуть предметом подальших досліджень.

Ключові слова: *штучний інтелект, плагіат, суб'єкт злочину, кримінальна відповідальність за порушення авторського права, правове регулювання штучного інтелекту.*

Determining the person guilty of a committed criminal offense is connected with a number of issues, in particular, of a theoretical and methodological nature. One of the main problems that arise when investigating the identity of a criminal is that the offender is not always a person, but an artificial intelligence. Despite a significant number of works devoted to the study of legal regulation of artificial intelligence systems, it is necessary to state that in the legal literature no established, full-fledged practical methodology has been formed for the allocation of responsibility for such criminal offenses.

The purpose of the article is to review and organize domestic and European regulatory provisions formed according to certain criteria regarding the legal regulation of responsibility for copyright infringement by artificial intelligence or humans, through the use of similar systems. Also outline the existing opinions and developments in this area, define the issues and the vector of further research, as well as outline one's own vision regarding the possibilities of resolving the conflict of legal qualifications.

In the modern period, it is widely recognized that there are two theories on the basis of which legal responsibility for crimes committed with the help of artificial intelligence systems is based: the theory that AI cannot be the subject of a crime, since it is fully controlled by a person, can be turned off, configured, controlled a person, and therefore, the responsibility for any AI actions is borne by a person, but the question of methodically determining which person, who is to blame and to what extent, remains open.

And the second theory, which consists of the statement that AI has all the characteristics that allow it to be identified as the subject of a crime, since AI is able to analyze, make decisions, monitor processes, learn and function independently. In particular, in his scientific work, Doctor of Law Baranov O.A specifically notes that robots are the subject of social relations, which means they can be the subject of legal relations [1].

Thus, in modern realities, there is an urgent need to develop a unified legal practice and regulatory methodology in this area, which will be the subject of further research.

Key words: *artificial intelligence, plagiarism, subject of crime, criminal liability for copyright infringement, legal regulation of artificial intelligence.*

Технології невпинно поширюються дивуючи Світ інноваціями, що все більше впливають на життя людини. Разом з тим виникають і нові питання та потреби у реформуванні існуючих та розробці нових нормативних положень. Неоминула ця тенденція і категорію особи злочинця у сфері авторського права.

Відповідно до статті 53 Закону України «Про авторське право та суміжні права», плагіатом є опублікування твору або його частини у незмінному або видозміненому вигляді, включаючи опублікування перекладу іншомовного твору або його частини, під іменем особи, яка не є автором цього твору [2].

Подібні дії, є кримінальним правопорушенням, відповідальність за яке передбачена статтею 176 Кримінального кодексу України, в якій зокрема зазначається, що незаконне відтворення, використання та розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних, інших творів, а так само незаконне відтворення, використання та розповсюдження виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення, їх незаконне тиражування та розповсюдження на аудіо- та відеокасетах, дискетах, інших носіях інформації, камкординг, кардшейрінг або інше умисне порушення авторського права і суміжних прав, а також фінансування таких дій, якщо це завдало матеріальної шкоди у значному розмірі, – караються штрафом від трьохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк. Ті самі дії, якщо вони вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або завдали матеріальної шкоди у великому розмірі, – караються штрафом від тися-

чі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на строк від двох до п'яти років.

Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища або організованою групою, або якщо вони завдали матеріальної шкоди в особливо великому розмірі, караються штрафом від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [3].

На перший погляд, визначення особи злочинця є нескладним: відповідальність покладається на того, хто саме відтворює чужі результати інтелектуальної праці без дозволу автора, але що робити, якщо дане відтворення вчиняє не людина, а штучний інтелект? (далі за текстом ШІ). Хто винен у даному правопорушенні? Автор ідеї створення даного штучного інтелекту, володілець онлайн платформи чи сайту, на якому розміщений ШІ? Чи може самі розробники системи ШІ, оператори забезпечення функціонування ШІ або власник фірми, що створила ШІ? Чи можна притягнути до відповідальності юридичну особу чи сам ШІ? Якими саме нормами потрібно користуватись при визначення винної особи? Ці та багато інших нових питань продовжують виникати паралельно із самим технологічним розвитком і станом на сьогоднішній день, різні правові спільноти, форуми, та самі держави займаються обговоренням щодо встановлення ШІ правових рамок.

Чільне місце в подібного роду обговореннях займає славнозвісний ChatGPT.

Думки з приводу правомірності його використання наразі розділились на два табори:

– одні, вважають, що робота даного чату порушує авторське право, оскільки у своїх відповідях повністю або частково відтворює тексти інших авторів, видаючи таку відповідь за власні думки, а отже, робота даного сервісу повинна бути припинена, або серйозно реформована та коригована.

– Інші навпаки, вважають, що навчання ШІ не відрізняється від процесу навчання звичайної людини, яка читає електронні видання, що містяться у вільному доступі в мережі Інтернет, а потім висловлює підсумки та цитує прочитане.

Законом України «Про авторське право та суміжні права» зазначено, що результат роботи штучного інтелекту підпадає під правове регулювання як неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, що охороняється правом особливого роду (*sui generis*).

Sui generis – це набір спеціальних положень, які відрізняються від загальних. Вони регулюють об'єкти, створені внаслідок роботи комп'ютерної програми. Ці об'єкти не містять творчого підходу та генеруються без участі людини. Як результат, особисті немайнові права на такі об'єкти не виникають, адже вони можуть належати лише фізичній особі, але аж ніяк не штучному інтелекту.

Такі права особливого роду починають діяти з моменту, коли комп'ютерна програма згенерувала результат, а їхній строк чинності спливає через 25 років з цього моменту.

Якщо штучний інтелект згенерував результат, використавши інший об'єкт авторського права, тоді користуватись таким результатом ШІ можна лише у випадку, якщо не порушені авторські права щодо цього об'єкту. Наприклад, якщо штучний інтелект створив кліп, використавши уривки захищеного авторським правом відео – потрібно дотримуватися авторських прав щодо використаного контенту [4].

Одним із основних регулятивних актів ЄС у сфері авторського права є Директива 2001/29/ЄС від 22.05.2001 (InfoSoc), відповідно до якої держави-члени повинні передбачити ефективні санкції та засоби правового захисту за порушення прав та обов'язків, як викладено в цій

Директиві. Вони повинні вжити всіх необхідних заходів для забезпечення застосування цих санкцій і засобів захисту. Передбачені таким чином санкції мають бути ефективними, пропорційними та стримуючими, а також мають включати можливість вимагати відшкодування збитків та/або судової заборони та, у відповідних випадках, подати заяву на конфіскацію матеріалів, що порушують авторські права [5].

Щодо думок з цього питання, цікавим буде освітити результати нещодавнього засідання Європейського парламенту, де зокрема більшістю голосів були ухвалені перші положення про правила безпечності та прозорості штучного інтелекту, що уклались у такі догми:

– Повна заборона на штучний інтелект (ШІ) для біометричного спостереження, розпізнавання емоцій, інтелектуального контролю.

Правила дотримуються підходу, що ґрунтується на оцінці ризику, і встановлюють зобов'язання для постачальників і тих, хто розгортає системи ШІ, залежно від рівня ризику, який може створити ШІ. Таким чином, системи штучного інтелекту з неприйнятним рівнем ризику для безпеки людей будуть заборонені, наприклад ті, що використовуються для соціального скорингу (класифікація людей на основі їхньої соціальної поведінки чи особистих характеристик). Депутати Європарламенту розширили список, включивши заборону на нав'язливе та дискримінаційне використання ШІ, наприклад:

– системи дистанційної біометричної ідентифікації «в режимі реального часу» у загальнодоступних місцях;

– «поштові» системи дистанційної біометричної ідентифікації, за винятком правоохоронних органів для переслідування серйозних злочинів і лише після судового дозволу;

– системи біометричної категоризації з використанням чутливих характеристик (наприклад, стать, раса, етнічна приналежність, статус громадянства, релігія, політична орієнтація);

– інтелектуальні поліцейські системи (на основі профілювання, місцезнаходження або минулої злочинної поведінки);

– системи розпізнавання емоцій в правоохоронних органах, прикордонному управлінні, на робочому місці та в навчальних закладах;

– нецілеспрямоване копіювання зображень обличчя з Інтернету або записів камер відеоспостереження для створення баз даних розпізнавання облич (порушення прав людини та права на приватне життя).

Генеративні системи штучного інтелекту, такі як ChatGPT, повинні розкривати, що контент був створений штучним інтелектом.

Системи штучного інтелекту, які використовуються для впливу на виборців на виборах, вважаються високоризиковими.

Депутати Європарламенту запевнили, що класифікація програм високого ризику тепер включатиме системи ШІ, які завдають значної шкоди здоров'ю людей, безпеці, основним правам або навколишньому середовищу. Також було складено спеціальну систему рекомендацій, які використовуються платформами соціальних мереж (з понад 45 мільйонами користувачів), були додані до списку високого ризику [6].

На нашу думку, розробникам цього чату необхідно допрацювати зазначення посилання чат-боту у своїх відповідях на авторів, думки та результати праці яких він використовує.

Статтею 33 Закону України «Про авторське право та суміжні права» зазначається, що неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта [2].

Твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою.

Суб'єктами права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою, можуть бути особи, яким, з урахуванням вимоги, передбаченої частиною сьомою цієї статті, належать майнові права або які мають ліцензійні повноваження на передбачену частиною першою цієї статті комп'ютерну програму – автори такої комп'ютерної програми, їх спадкоємці, особи, яким автори чи їх спадкоємці передали (відчутили) майнові права на комп'ютерну програму або правомірні користувачі комп'ютерної програми. Договором можуть визначатися умови

належності права особливого роду (*sui generis*) на неоригінальні об'єкти, згенеровані відповідними комп'ютерними програмами.

У результаті утворення неоригінального об'єкта, згенерованого комп'ютерною програмою, особисті немайнові права не виникають.

Більш того, у разі якщо неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, є результатом використання об'єктів авторського права та/або об'єктів суміжних прав, відповідний суб'єкт користується правом особливого роду (*sui generis*) на такий неоригінальний об'єкт, за умови дотримання ним прав суб'єкта (суб'єктів) авторського права або суміжних прав, твір (твори) або об'єкт (об'єкти) суміжних прав якого зазнав (зазнали) використання у процесі генерування такого неоригінального об'єкта.

Наприклад, якщо людина визначить певні параметри роботи ШІ, а потім внесе свої корективи у результат роботи, то вона може претендувати на авторство.

Однак і в такому разі слід зважати: чи був результат роботи людини, котра вносила правки, творчою діяльністю? Наприклад, людина може вставити дві крапки у згенерований ШІ текст. В одному тексті вони абсолютно не змінять рівень оригінальності твору, а в іншому – навпаки. Якщо навіть дрібна зміна вплине на рівень оригінальності твору – її творець може претендувати на авторство [4].

Актуальності гострій потреби у виробленні методів регулювання подібних правовідносин додає той факт, що уже є перші позови проти компанії-розробника чату зі штучним інтелектом, зокрема письменники Мона Авад і Пол Трембле подали позов проти OpenAI, компанії, що обслуговує ChatGPT, стверджуючи, що організація порушила Закон про авторське право, «навчаючи» свою модель на творах без дозволу авторів.

ChatGPT дозволяє користувачам задавати запитання та вводити команди в чат-боті, який відповідає текстом, що нагадує шаблони людської мови. Модель, що лежить в основі ChatGPT, розвивається навчаючись на даних, які є загальнодоступними в мережі Інтернет [8].

Взагалі, в європейському законодавстві чинною є Директива Європейського парламенту та ради про авторське право та суміжні права на

Єдиному цифровому ринку, стаття 4 якої містить положення про можливість «відтворення та вилучення правомірно доступних творів та інших об'єктів з метою інтелектуального аналізу текстів і даних». Це означає, що спосіб навчання на великій кількості інформації, який використовує штучний інтелект – цілком законний та не порушує авторських прав на території ЄС.

На території США чинною є доктрина добросовісного використання. Вона регулює питання законності використання творів, що захищені авторським правом. Відповідно до її положень, створення електронних бібліотек чи, наприклад, копій для підготовки ескізів зображень вважається добросовісним використанням. Основна ідея така: копія виконує іншу функцію, ніж оригінальний твір, і не створює його заміну. Тому навчання штучного інтелекту в такий спосіб – цілком законне.

По суті, вивчення захищеного авторським правом контенту з різних інтернет-джерел для навчання штучного інтелекту не є прямим порушенням. Проте, варто пам'ятати, що в різних юрисдикціях діють різні закони про авторське право – а тому варто уважно перевіряти, під яку юрисдикцію потрапляє той об'єкт авторського права, який ви плануєте використати для навчання штучного інтелекту [4].

Згідно звіту Єврокомісії 2020, під назвою «Тенденції та розвиток штучного інтелекту – виклики системі прав інтелектуальної власності», пропонується запровадження спеціального тесту, який допоможе визначити, коли матеріали зроблені з допомогою систем ШІ за участі людини, можуть класифікуватися як твір і захищатися авторським правом відповідно до законодавства ЄС, зокрема такі матеріали повинні:

- 1) бути в літературній, науковій чи художній сфері;
- 2) бути результатом інтелектуальних зусиль людини;

3) бути результатом творчого вибору, який «виражений» у цьому матеріалі [14].

Роботи, повністю згенеровані ШІ, навряд чи можна кваліфікувати як «твір». Тому їх не захищатиме чинне законодавство ЄС про авторське право [9].

Але є і винятки, приміром, у Великій Британії авторським правом можуть захищатися твори, зроблені винятково за допомогою комп'ютера. Так, відповідно до The Copyright, Designs and Patents Act від 1988 року, визначення «згенерований комп'ютером» щодо твору означає те, що він був зроблений комп'ютером за відсутності автора-людини. Отже, авторське право може захищати твір, повністю створений ШІ. Таким творам це право надається на 50 років, тоді як створеним людьми – на 70 [9].

Тим не менш, Позивачі Мона Авад і Пол Трембле вважають, що їхні книги, які захищені авторським правом, були незаконно поглинуті та використані для навчання ChatGPT, оскільки чат генерував у своїх відповідях дуже точні цитати, формулювання та висновки із творів Позивачів.

Крім того, у позові зазначено, що OpenAI несправедливо отримує прибуток від вкрадених творів та ідей, тому, Позивачі вимагають грошової компенсації не лише їм, а і усім авторам, чий твір також безкарно плагіюються [7].

Таким чином, діючи на попередження виникнення подібних правових казусів в Україні, необхідно заздалегідь направити наукові дослідження для вироблення вітчизняних правових позицій щодо трактування та правозастосування у даній сфері а також віднайти відповідь на питання методики кваліфікації та встановлення особи злочинця, переліку дій, за яких при використанні систем штучного інтелекту буде порушення авторського права, що потягне за собою настання кримінальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранов, О. А. (2017). Інтернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання: зб. матеріалів II-ї міжнародної науково-практичної конф. *IT-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*, 18–42. Вилучено з <http://aphd.ua/publication-249/>.
2. Закон України «Про авторське право і суміжні права» (редакція від 15.04.2023).
3. Кримінальний кодекс України (редакція від 11.08.2023).
4. Петрів О. Штучний інтелект та авторське право, Центр демократії та верховенства права (режим доступу: <https://cedem.org.ua/analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/>).

5. Директива 2001/29/ЕС від 22.05.2001, про гармонізацію окремих аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві (редакція від 06.06.2019).
6. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA relevance) (режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN>).
7. Ella Creamer. Authors file a lawsuit against OpenAI for unlawfully ingesting their books/ The Guardian, 05/07/2023.
8. Case 3:23-cv-03223 Document 1 Filed 06/28/23, Joseph R. Saveri (State Bar No. 130064) Cadio Zirpoli (State Bar № 179108) Christopher K.L. Young (State Bar No. 318371) Kathleen J. McMahon (State Bar No. 340007) JOSEPH SAVERI LAW FIRM, LLP 601 California Street, Suite 1000 San Francisco, California 94108/ UNITED STATES DISTRICT COURT NORTHERN DISTRICT OF CALIFORNIA SAN FRANCISCO DIVISION (режим доступу: <https://lmlitigation.com/pdf/03223/tremblay-openai-complaint.pdf>).
9. Богуславська К. Хто це зробив? Що кажуть закони різних країн про авторські права та штучний інтелект./ Медіамейкер, 2023 (режим доступу: <https://mediamaker.me/hto-cze-zrobyv-shho-kazhut-zakony-riznyh-krayin-pro-avtorski-prava-ta-shtuchnyj-intelekt-3416/>)
10. Joseph Saveri and Matthew Butterick, We've filed lawsuits challenging ChatGPT and LLaMA, industrial-strength plagiarists that violate the rights of book authors. Because AI needs to be fair & ethical for everyone (режим доступу: <https://lmlitigation.com/>).
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 04.06.2010 «Про застосування судами норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав».
12. Podbregar, N. & Kwiatkowski, R. (2019). Roboter erkennt sich selbst scinexx. *Hod LipsonTask-agnostic self-modeling machines Science Robotics*, 2019 (режим доступу: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33137761/>).
13. Залєвський С.В. Правосуб'єктність штучного інтелекту в сфері права інтелектуальної власності: цивільно-правові проблеми, 2020.
14. Trends and developments in artificial intelligence (режим доступу: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/394345a1-2ecf-11eb-b27b-01aa75ed71a1/language-en>).

Ковмир С. В.,

аспірант Національної академії Служби безпеки України

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF THE PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS PROTECTION SYSTEM IN UKRAINE

У статті проаналізовано стан та перспективи розвитку системи захисту учасників кримінального судочинства в Україні. Досліджено основні тенденції кримінального впливу на свідків і потерпілих в Україні, наголошено на необхідності розробки механізмів щодо вдосконалення правової й методичної бази для розвитку та застосування найбільш ефективних заходів забезпечення безпеки. Автор акцентує увагу на потребі розвитку та законодавчого закріплення адміністративних процедур, які мають забезпечити якісне оцінювання загроз та ризиків стосовно учасників кримінального судочинства. Проаналізовано відповідність національного законодавства Рекомендаціям Rec (2005)9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків та осіб, які співпрацюють з правосуддям. Автор статті аналізує особливості застосування окремих видів забезпечення свідків і потерпілих в Україні. Виявлено принципові відмінності європейського та українського підходів щодо градаційного визначення осіб, що потребують захисту, проаналізовано особливості програм захисту в межах адміністративних процедур прийняття/скасування рішень про застосування заходів забезпечення безпеки. Підкреслено невідповідність української системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства міжнародним стандартам та рекомендаціям. Євроатлантичний напрям розвитку України має бути спрямований на створення ефективної та дієвої системи захисту учасників кримінального судочинства. Запровадження унормованих законодавством процедур оцінювання реальних або потенційних загроз дозволить суб'єктам, які забезпечують такий захист, укласти чіткі та неупереджені правила відбору для програм захисту учасників кримінального судочинства, а створення єдиного національного органу сприятиме реалізації нової концепції захисту таких осіб на національному рівні.

Ключові слова: захист свідків, протиправний вплив, захист учасників кримінального судочинства, оцінювання ризиків.

The author analyzed the state and prospects of the development of the system for protecting participants in criminal proceedings in Ukraine. The main trends of criminal influence on witnesses and victims in Ukraine were investigated, emphasizing the need to develop mechanisms for improving the legal and methodological basis for the development and application of the most effective security measures. The author focused on the need to develop and legislatively consolidate administrative procedures aimed at ensuring a higher-quality assessment of threats and risks concerning participants in criminal proceedings. The conformity of national legislation with the Recommendations Rec (2005)9 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on the protection of witnesses and persons cooperating with justice was analyzed. The author of the article analyzes the peculiarities of applying separate types of protection for witnesses and victims in Ukraine. The fundamental differences between European and Ukrainian approaches to the gradation of persons requiring protection are identified, and the features of protection programs within administrative procedures for making/revoking decisions on applying security measures are analyzed. The inconsistency of the Ukrainian system for ensuring the safety of participants in criminal proceedings with international standards and recommendations is emphasized. The Euro-Atlantic direction of Ukraine's criminal justice development should be aimed at creating an effective and efficient system for protecting participants in criminal proceedings. The introduction of legislatively regulated procedures for assessing real or potential threats will allow entities providing such protection to create clear and unbiased rules for selecting potential candidates for the protection program, while the establishment of a single national body will enable the implementation of a new concept for protecting such individuals at the national level.

Key words: witness protection, unlawful influence, protection of participants in criminal proceedings, risk assessment.

Постановка проблеми. Для недопущення проявів посткримінального впливу на учасника кримінального судочинства в державі повинна існувати дієва система заходів захис-

ту, допомоги та підтримки, яка, зважаючи на взаємозв'язок між реальною загрозою, індивідуальними ознаками свідка та/або потерпілого, та важливістю таких свідчень, створюватиме

необхідні умови безпеки і безперервне й ефективне кримінальне переслідування злочинців.

На сьогодні в Україні заходи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, здійснюють декілька правоохоронних органів (НПУ, СБУ, НАБУ та ДБР), що водночас призводить до того, що такий захист є безсистемним (як правило ресурси таких підрозділів дозволяють застосовувати винятково такий вид захисту, як «особиста охорона») з недостатньою координацією таких заходів забезпечення безпеки між різними відомствами.

Варто констатувати, що наразі в Україні немає правових та технічних можливостей для заміни персональних документів, оренди житла та зміни даних у державних реєстрах, а також відповідних методичних рекомендацій з питань організації зазначеної діяльності, необхідного досвіду і професійної підготовки співробітників відповідних підрозділів, що унеможливує якісне здійснення таких видів захисту, як «тимчасове і постійне переселення» та «заміна ідентифікаційних документів» та призводить до необґрунтованого збільшення ризиків для осіб, які перебувають під захистом держави.

У результаті проведеного аналізу кримінальних проваджень, що стосуються вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, спостерігається тенденція до свідомої відмови свідків і потерпілих від надання викривальних показань та співпраці з органами правосуддя. Основні причини такої поведінки полягають у тому, що немає адекватного захисту від потенційної небезпеки, а строк дії державного захисту є обмеженим та припиняється із закінченням кримінального провадження, незалежно від актуальності та серйозності загрози [5].

Зазначена проблема призводить до того, що основні учасники і замовники злочинів, пов'язаних з організованою та транснаціональною злочинністю, тероризмом, воєнними й іншими міжнародними злочинами, торгівлею людьми, нелегальним обігом вогнепальної зброї та наркотичних речовин, політично мотивованими вбивствами за замовленням та корупцією, часто залишаються непокараними.

Окремо слід зазначити, що деякі положення чинного закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінально-

му судочинстві» не відповідають міжнародним зобов'язанням у цій сфері правовідносин, які Україна взяла на себе, ратифікувавши низку міжнародних договорів у сфері боротьби зі злочинністю (наприклад, Рамковій Конвенції ООН проти організованої злочинності, 1997р., Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності, 2000 р. та ін.) [5].

Також є невідповідність української системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства міжнародним стандартам і рекомендаціям, зокрема Рекомендації Рес (2005)⁹ Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо захисту свідків й осіб, які співпрацюють з правосуддям, Рекомендації Рес (2006)⁸ Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів та ін.

Стан наукового дослідження теми. Проблемам удосконалення системи забезпечення безпеки осіб у кримінальному провадженні та дослідженню проблем практичної реалізації окремих програм захисту учасників кримінального судочинства приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері кримінального процесу, зокрема О. В. Бардацька, І. В. Басисита, В. І. Бояров, М. І. Костін, А. М. Орлеан, П. В. Серебрянський, В. П. Бахін, В. К. Весельський, М. В. Гарник, О. О. Гриньків, О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко, М. С. Карпов та інші науковці. Водночас у зазначених наукових роботах, на нашу думку, порушено лише окремі аспекти проблеми забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, а більшість проблемних питань залишаються дискусійними і тому потребують подальшого дослідження та вирішення з урахуванням реалій сьогодення, поточного стану злочинності та сучасних світових трендів в сфері протидії посткримінальному впливу на свідків та потерпілих з боку злочинних організацій.

З урахуванням вищевикладеного, **метою** дослідження є оцінювання поточного стану національної системи захисту учасників кримінального судочинства, аналіз її відповідності концептуальним засадам забезпечення безпеки свідків і потерпілих в країнах Європейського Союзу та визначення найбільш ефективних напрямів розвитку національної концепції захисту свідків і потерпілих з урахуванням

висновків діяльності міжвідомчої робочої групи з удосконалення українського законодавства з питань захисту учасників кримінального судочинства у 2019–2021 роках.

Виклад основного матеріалу. Процес інтеграції України в світове співтовариство, зокрема, вступ до Ради Європи сприяє створенню в державі законодавства, яке має забезпечити осіб, що діють в інтересах правосуддя. Цей процес повинен каталізувати реалізацію в національному законодавстві рекомендацій міжнародної спільноти щодо застосування заходів безпеки, використання цінного досвіду країн, що почали вирішувати цю проблему раніше за Україну. На нашу думку, система захисту учасників кримінального судочинства в Україні наразі не є оптимальною з позиції реалізації права особи на безпеку та потребує суттєвого вдосконалення.

Відповідно до зобов'язань України, які викладено в п. d ч. 3 ст. 22 Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого, за сприяння Консультативної місії Європейського Союзу в 2017 році було створено міжвідомчу робочу групу з питань удосконалення системи захисту свідків в Україні, до якої входили представники Верховної Ради України, усіх правоохоронних органів, залучених у процес захисту учасників кримінального судочинства, Міністерства юстиції України [4].

Перед робочою групою постали такі завдання: збирання інформації про методи та практики, що використовуються під час захисту свідків в країнах Євросоюзу, її аналіз, оцінювання з позиції українського законодавства, а в подальшому виокремлення найкращих методик, які можуть бути застосовані в Україні.

Учасники робочої групи проаналізували національне законодавство щодо його відповідності європейським рекомендаціям у цій сфері. За результатами роботи зазначеної групи було запропоновано проект змін до законодавчих актів, які регулюють процес здійснення захисту учасників кримінального судочинства в Україні. Запропонована концепція передбачала імплементацію в національне законодавство сучасних світових практик у сфері захисту свідків і потерпілих.

Аналізуючи досвід європейських колег щодо захисту свідків і потерпілих, слід зазначити, що більшість законів Європейського Союзу ґрунтуються на базисних принципах, викладених у рекомендаціях Кабінету міністрів Ради Європи державам членам ЄС 2005 року (далі – Rec (2005)9). Розробка цих рекомендацій стала результатом роботи мультинаціональної команди експертів з протидії тероризму та організованій злочинності. У документі визначено, що роль, яку відіграють свідки у кримінальному провадженні, зростає з кожним роком, а їхні свідчення часто мають вирішальне значення для засудження правопорушників, в зв'язку зі скоєнням ними тяжких та особливо тяжких злочинів [3].

Основною метою цих рекомендацій є формування уніфікованого внутрішнього законодавства в країнах ЄС та, як наслідок, здійснення перегляду національної політики захисту свідків і потерпілих у кожній окремій країні й забезпечення розповсюдження інформаційних матеріалів серед зацікавлених органів, таких як: судові органи, органи слідства і обвинувачення, об'єднання адвокатів та відповідних суспільних інститутів.

Зважаючи на те, що чіткі та унормовані процедури щодо реалізації найбільш ефективних видів захисту, які пов'язані з релокацією особи в національному правовому полі відсутні, а прогалини в адмініструванні програм захисту свідків і потерпілих призвели до розвитку в Україні лише заходів забезпечення безпеки, орієнтованих на фізичний захист, захист житла та майна. Примітивне копіювання положень деяких світових концепцій без розробки та запровадження сучасних методів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні призвело до того, що найбільш ефективні види забезпечення безпеки, такі як «переселення свідка на нове місце проживання» та інші похідні види захисту в Україні майже не застосовуються та не мають розвитку.

Експерти Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (далі – КМЄС) визнають систему безпеки учасника кримінального судочинства, яка реалізовується у формі фізичної охорони, найменш ефективною та найбільш ресурсовитратною. Ми погоджуємось з думкою експертів КМЄС щодо необхідності

реалізації в національних програмах захисту свідків та потерпілих більш ефективних заходів забезпечення безпеки як з позиції якісних, так і кількісних (фінансових) показників – переміщення свідка та членів його родини в безпечне місце, заміна документів або навіть страхування житла та майна. Усі ці завдання вимагають наявності в штаті підрозділу захисту спеціалістів із логістичної сфери, фахівців зі створення легенд та заміни ідентифікаційних документів, спеціалістів у сфері IT-технологій та фінансів, психологів та юристів-міжнародників тощо.

Найбільш перспективним напрямом розвитку системи захисту свідків в Україні, на думку спеціалістів КМЄС та учасників робочої групи з удосконалення системи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, є створення єдиного органу, який у майбутньому має здійснювати координацію більшості програм захисту свідків і потерпілих та матиме статус національного. Свою позицію учасники робочої групи, членом якої також був автор статті, аргументували наявною в ЄС практикою, що полягає в уніфікованому підході до реалізації таких складних у правовому та організаційному плані заходів, як захист свідків і потерпілих.

Створення єдиного органу захисту свідків в Україні дозволило б у стратегічній перспективі оптимізувати ресурси всіх правоохоронних органів, суттєво перерозподіливши сили та засоби на більш ефективні заходи. Підготовка відповідних фахових спеціалістів у межах такої структури буде більш ефективною, що призведе до підвищення швидкості та якості надання захисту свідкам і потерпілим як усередині країни, так і під час міжнародного співробітництва.

Водночас слід зазначити, що поточний рівень взаємодії та наявної довіри між правоохоронними органами в Україні не дозволяє припустити, що вони відмовляться від функції захисту учасників кримінального судочинства та погодяться на забезпечення захисту своїх свідків під егідою єдиного національного органу. Певним чином в новій концепції було досягнуто компромісного рішення через створення дворівневої системи захисту свідків і потерпілих, яка передбачає можливість здійснення заходів безпеки стосовно учасників кримінального судочинства як спеціальними підрозділами МВС, СБУ, ДБР та НАБУ (фізичний захист,

тимчасове переселення) так і єдиним національним органом – Національним агентством захисту учасників кримінального судочинства (переселення в інше місце проживання, заміна документів та зміна зовнішності, міжнародне співробітництво та ін.).

Зазначений підхід дозволить у майбутньому доручити єдиному органу процес створення та реалізацію національної стратегії захисту свідків і потерпілих, визначити напрями розвитку українського законодавства в цій сфері відповідно до світових трендів та запровадити нові стандарти безпеки, що може докорінно змінити ступень довіри українських громадян до системи правосуддя загалом (проект закону України «Про забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя» – реєстр. ном. 5751 від 12.07.21).

Основною ідеєю рекомендацій європейських колег є також створення ефективної системи оцінювання показань свідка в межах кримінального провадження, адекватне реагування на релевантні загрози, а також кваліфікований комплексний аналіз готовності свідка та членів його родини стати частиною програми захисту.

Необхідно зазначити, що в країнах Європейського Союзу акцент робиться на всеосяжному оцінюванню «справи» кожного свідка. Наші європейські колеги з часом зробили входження до «клубу свідків» достатньо формалізованим, але водночас простим та зрозумілим процесом. Для того, щоб стати учасником програми захисту, свідку, зазвичай необхідно дати відповідні свідчення вже на етапі попереднього слідства (п. 10 додатка до Rec (2005)9).

Такі свідчення мають бути вирішальними у кримінальному провадженні, яке пов'язане з організованою злочинністю, тероризмом, злочинами проти держави або злочинами проти цінностей, що захищаються міжнародним судом (п. 10 додатка до Rec (2005)9). У деяких країнах до цього списку додано злочини у сфері корупції, викрадення людей та незаконний обіг наркотиків. Їх об'єднує той факт, що вони всі належать до категорії тяжких та особливо тяжких злочинів у будь-якій державі ЄС [9].

Якщо свідок відповідає критеріям вступу до програми захисту, наступним етапом є оцінювання його психологічного стану. Робиться

це для того, щоб чітко визначити такі факти, як поточний стан свідка та його готовність до подальшого співробітництва, здатність свідка розірвати свої родинні та дружні зв'язки (в 95% випадків він відповідає умовам програми переселення в інше місце проживання, іноді навіть в іншу країну), прогнозування вірогідності його успішної адаптації в новому середовищі (чи достатньо в нього потенціалу для початку нового життя за можливої зміни стилю життя, професії тощо). У цьому питанні наші європейські колеги віддають перевагу оцінюванню незалежних (тих, які пройшли необхідну державну акредитацію і сертифікацію) експертів-психологів, для виключення будь-яких аргументів сторони захисту щодо можливого тиску на свідка під час таких експертиз [6].

Паралельно з оцінюванням психологічного стану свідка (а також членів його родини, якщо їм також загрожує небезпека) відповідними спеціалістами має проводитися аналіз ваги його свідчень у процесі досягнення цілей кримінального провадження, можливість заміни цих свідчень іншими доказами, оцінка загроз свідку та розробка відповідних пропозицій для реалізації комплексу заходів забезпечення безпеки [8]. Як бачимо, підхід європейських колег базується на певних жорстких принципах відбору до програми захисту. І найголовніше – участь свідка в програмі захисту можлива лише за його особистої згоди.

Визначення поняття «свідок», чітко сформульовано в Рекомендаціях, базується на концепції, яка згадується в Ст. 6 Європейської Конвенції про права людини [1]. В це визначення не входять інформатори, оскільки вважається, що їхня роль кардинально відрізняється від ролі свідків, оскільки вони надають інформацію, яка є необхідною для початку розслідувань або для запобігання злочинів, але зазвичай не стосується кримінального провадження. Крім того, сфера застосування згаданих Рекомендацій не стосується інших учасників – суддів, прокурорів, поліцейських, експертів і перекладачів, які під час виконання своїх функціональних обов'язків потенційно можуть отримати важливу інформацію і стати жертвами залякувань з боку злочинців.

Відповідно до Rec (2005)9 Ради Європи категорії осіб, які надають інформацію про злочин, визначено наступним чином:

– «свідок» – це будь-яка особа, яка володіє інформацією, що стосується кримінального провадження та яка дала і/або в змозі давати свідчення (незалежно від його/її статусу, прямого або непрямого, усного чи письмового свідчення, відповідно до національного законодавства) та яка не відповідає визначенню «особа, яка співпрацює із судочинством»;

– «особа, яка співпрацює із судочинством» (collaborator of justice) – це будь-яка особа, яка притягується до кримінальної відповідальності за скоєння злочину, або була визнана винною за участь у злочинному угрупованні чи іншій злочинній організації будь-якого типу, або за злочини, пов'язані з організованою злочинністю, але яка водночас погоджується співпрацювати з органами кримінального правосуддя, зокрема шляхом надання свідчень про кримінальні угруповання або організації, або про будь-які злочини, пов'язані з організованою злочинністю або іншими тяжкими злочинами [3].

Автор вважає, що необхідно також розмежувати ці поняття в національному законодавстві, оскільки застосування та види заходів захисту докорінно відрізняються у випадках стосовно випадкових свідків і осіб, які співпрацюють з судочинством. З цієї причини ми вважаємо, що ці два поняття мають бути внесені до українського законодавства, яке регулює забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Ще один підхід до дефініції поняття «свідок» кардинально розмежує методи та прийоми в організації процесу захисту. Європейці розрізняють два типи свідків: «свідок під загрозою» та «уразливий свідок» [6]. Диференціювання цих категорій дозволяє більш гнучко застосовувати арсенал процесуальних та непроцесуальних заходів забезпечення безпеки. У випадку зі свідком з нестійкою психікою, літньою людиною або підлітком (уразливі свідки), важливу роль відіграють психологи та юристи, які можуть суттєво знизити їх внутрішні страхи перед наданням свідчень у суді. Водночас використання елементарних процесуальних заходів (телеконференція, розгляд справи в закритому судовому засіданні) може виявитися ефективнішим, ніж задіяння співробітників підрозділу спеціального призначення на броньованому автомобілі.

Важливий аспект, який також вивчався представниками робочої групи, був присвячений системі прийняття рішень про початок/закінчення реалізації програм захисту в європейських країнах. На відміну від українського законодавства, у всіх європейських законах передбачено включення свідка до програми захисту за наявності прямих та непрямих загроз його здоров'ю чи життю, водночас причинно-наслідковий зв'язок між загрозами та участю в конкретному кримінальному провадженні є базовим для розгляду такої заяви на участь в програмі (ч. 1. додатка до Rec (2005)9).

Маємо констатувати, що чинна національна концепція прийняття управлінських рішень у межах забезпечення безпеки свідків і потерпілих фактично не передбачає механізмів перевірки інформації про загрози. Вказане створює умови, за яких рішення щодо застосування заходів забезпечення безпеки ухвалюються без урахування реальності загроз, а під захист беруться особи щодо яких жодних таких проявів немає.

На думку наших закордонних колег, з метою реалізації прав учасників кримінального судочинства орган, який уповноважений ухвалювати рішення про застосування заходів безпеки, має проводити оцінювання наявних та потенційних загроз особі, що сприяє органам правосуддя. Таке оцінювання допоможе визначити, які саме заходи забезпечення безпеки, будуть найбільш релевантними конкретній безпековій ситуації.

Під час такого оцінювання мають обов'язково бути враховані критерії, які визначено в п. 12 Рекомендацій РЄ (2005)8:

- ступінь участі особи, що потребує захисту, в розслідуванні конкретного кримінального провадження;
- релевантність (важливість) внеску у розслідування обставин злочину;
- серйозність погроз на адресу свідка або потерпілого, а також їхніх близьких;
- бажання і можливість стати суб'єктом захисту [6].

Відношення особи до справи означає встановлення її зв'язку з кримінальним провадженням, з'ясування, чи є вона жертвою, свідком, або особою, яка співпрацює зі правосуддям, залежно від чого стосовно цієї особи можуть

бути застосовані принципово різні види захисту. Наприклад, свідок, який водночас є жертвою, має право на психологічну допомогу, а також застосування таких процесуальних заходів, які дозволяють уникнути зустрічі віч-на-віч з обвинуваченим. З іншого боку, свідок, який є особою, яка співпрацює з правосуддям, має право на привілеї, пов'язані з застосуванням особливого режиму для осіб під захистом у місцях позбавлення волі, як наприклад, переривання відбування покарання, дострокове звільнення, спеціальні умови утримання та ін. [7].

Важливість внеску свідка в розслідування злочину в країнах ЄС є також ключовим критерієм, який має братися до уваги. Загальне правило полягає в тому, що показання свідка, його внесок у з'ясування обставин правопорушення мають бути істотними, суттєвими та мати вирішальне значення для процесу доказування. Свідок має володіти інформацією про злочин, особу злочинця або інші суттєві обставини, які необхідні для вирішення справи по суті [9].

Надаючи цю важливу інформацію, свідок ставить під загрозу своє життя, здоров'я, свободу, фізичну недоторканність або своє майно. Для визначення, який саме тип заходів захисту буде застосований, необхідно провести дослідження відповідних ризиків та оцінити серйозність і реальність загрози. Під час такого оцінювання ключову роль мають відігравати представники оперативних підрозділів, фахові експерти та психологи. Саме завдяки такому підходу орган досудового розслідування, прокурор або суд зможуть об'єктивно встановити, чи є загроза свідкові реальною та такою, що пов'язана з кримінальним провадженням. Природно, що в певних випадках свідок, перебуваючи в стані психологічного стресу, може відчувати не реальну, а уявну небезпеку. Тому вкрай важливо, щоб свідкові або потерпілому було надано своєчасну психологічну допомогу та проведено відповідну експертизу з метою визначення реальності та обґрунтованості причин, що створюють таке побоювання.

Висновки. Отже, перш ніж вимагати співпраці з правоохоронними органами держава має забезпечити учасникам кримінального судочинства адекватний рівень захисту, оскільки головною причиною збільшення кількості заздалегідь неправдивих свідчень або відмов від надавання

показань та експертних висновків є саме захищеність цих суб'єктів кримінально-правових відносин від протиправних дій.

Для уникнення будь-якої загрози свідку повинна існувати дієва система заходів захисту, допомоги та підтримки, яка, зважаючи на взаємозв'язок між реальною загрозою, індивідуальними ознаками свідка та/або потерпілого та важливістю таких свідчень, створюватиме відповідні умови безпеки для безперервного й ефективного кримінального переслідування злочинців.

Процедури за участі свідків та потерпілих, а також будь-які інші дії мають ґрунтуватися на законодавчих положеннях, але такі положення також мають бути додатково розроблені та закріплені у формі правил, підзаконних актів або процедурних протоколів, особливо у випадках, коли впровадження правової норми вимагає глибоких фахових знань. Розробка протоколів, стратегій або підзаконних актів забезпечить рівність, прозорість та усуне будь-які підстави підозрювати довільне або упереджене ухвалення рішень суб'єктами захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 10.11.2022).
2. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 4 квітня 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 11. Ст. 51–56.
3. Recommendation Rec (2005)9 of the Committee of Ministers to member states on the protection of witnesses and collaborators of justice. Strasbourg: Council of Europe, 2005.
4. International trends in the facilitation of witness co-operation in organized crime cases. *European Journal of Criminology* (2006), p. 319–355.
5. UNODC. Good practices for the protection of witnesses in criminal proceedings involving organized crime. New York: United Nations, 2008.
6. Combating Organised Crime: Best Practices Survey of the Council of Europe. Octopus Programme. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2004.
7. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : міжнародний та вітчизняний досвід : (аналітичний огляд) / [М. О. Свірін, Л. М. Шестопалова, А. І. Пясецький та ін.] ; НДІ проблем боротьби зі злочинністю НАВСУ. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2006. – 119 с.
8. Гриньків О. О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства : становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах / О. О. Гриньків // *Право і суспільство*. – 2007. – № 4. – С. 89–92.
9. Гриньків О. О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства у проекті КПК / О. О. Гриньків // *Актуальні питання реформування правової системи України : зб. наук. ст. за матеріалами VI Міжнар. наук.-практ. конф., (Луцьк, 29–30 травня 2009 р.)* / [укл. Т. Д. Климчук.]. – Луцьк, 2009. – С. 520–523.

Небитова Н. Ю.,

*доктор філософії у галузі знань Право,
провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ
<https://orcid.org/0009-0007-8047-3498>*

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

COMBAT TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

Умови воєнного стану підвищують ризики торгівлі людьми. Жертвами торгівлі людьми являються люди, які вимушені виїхати за кордон, так і ті що залишилися на окупованих територіях. Від 24 лютого 2022 року Україна по сьогодні за різними даними українських та міжнародних організацій понад 10 мільйонів громадян України змушені були покинути свої домівки, з них від 5 до 6 мільйонів є внутрішньо переміщені та 4 мільйони – біженці. Жертвою торгівлі людьми може стати будь-хто, будь-яка людина, незалежно від статі, віку, соціального статусу, рівня освіти тощо. Однак, у першу чергу, до групи ризику можуть потрапити такі категорії, як: безробітні люди працездатного віку; жителі сільської місцевості; люди, які мають низький рівень доходів; особи, що працюють за кордоном нелегально; особи, що нелегально виїжджають за кордон або нелегально в'їжджають та перебувають на території тієї чи іншої країни; люди, що користуються послугами сайтів та застосунками знайомств або шукають посередництва для укладання фіктивних шлюбів; особи, які працюють у сфері розваг; особи, які раніше уже були жертвами торгівлі людьми; діти, в тому числі – діти-сироти, бездоглядні діти або, позбавлені батьківського піклування. Оскільки торгівля людьми визнана міжнародною проблемою, вона не може бути розв'язана на рівні однієї України. Така боротьба потребує і національних, і міжнародних спільних дій та співробітництва. У зв'язку із чим необхідно створити ефективну систему протидії торгівлі людьми, підійшовши до цієї проблеми на основі системного підходу, так як торгівля людьми явище, що порушує права людини, набуває різних форм. Враховуючи викладене вище, вважаємо за потрібне звернути увагу саме на протидію торгівлі людьми в умовах воєнного стану, з'ясування й визначенні можливих шляхів удосконалення окремих аспектів протидії у співпраці з міжнародними організаціями.

Ключові слова: *торгівля людьми, експлуатація, сексуальна, трудова, воєнний стан, взаємодія, міжнародне співробітництво.*

Martial law conditions increase the risks of human trafficking. Victims of human trafficking are people who are forced to leave the country, as well as those who remain in the occupied territories. From February 24, 2022 to today, according to various Ukrainian and international organizations, more than 10 million Ukrainian citizens were forced to leave their homes, of which 5 to 6 million are internally displaced and 4 million are refugees. Anyone, any person, can become a victim of human trafficking, regardless of gender, age, social status, level of education, etc. However, in the first place, such categories as: unemployed people of working age may fall into the risk group; residents of rural areas; people who have a low level of income; persons working abroad illegally; persons illegally traveling abroad or illegally entering and staying in the territory of one or another country; people using the services of dating sites and applications or looking for mediation to conclude fictitious marriages; persons working in the field of entertainment; persons who have previously been victims of human trafficking; children, including orphans, neglected children or children deprived of parental care. Since human trafficking is recognized as an international problem, it cannot be solved at the level of one Ukraine. Such a struggle requires both national and international joint actions and cooperation. In connection with this, it is necessary to create an effective system for combating human trafficking, approaching this problem based on a systemic approach, since human trafficking, a phenomenon that violates human rights, takes different forms. Taking into account the above, we consider it necessary to pay attention specifically to combating human trafficking in the conditions of martial law, clarifying and determining possible ways to improve certain aspects of combating in cooperation with international organizations.

Key words: *human trafficking, exploitation, sexual, labor, martial law, interaction, international cooperation.*

Актуальність теми. Торгівля людьми – це серйозна проблема у мирний час, а у війна та збройний конфлікт створюють найбільш сприятливі умови для торгівлі та експлуатації людьми. Від 24 лютого 2022 року Україна живе в умовах воєнного стану. Війна підвищує ризики торгівлі людьми, тому на сьогодні ця тема є однією із актуальних. Під загрозою торгівлі залишаються як особи, які вимушені виїхати за кордон, так і ті що залишились на території України та на тимчасово окупованих територіях. За час війни понад десять мільйонів людей змушені були покинути свої домівки, з них від п'яти до шести мільйонів є внутрішньо переміщені та чотири мільйони – біженці. Великий відсоток цих осіб становили жінки та діти, які являються найбільш вразливими частиною населення до торгівлі людьми, зокрема до сексуальної експлуатації та рабства. Також значний відсоток становить не менш вразлива група – це діти без супроводу батьків, особи похилого віку, особи з інвалідністю, для цих груп населення залишається ризик незаконної торгівлі людьми та дітьми, усиновлення, торгівля органами та незаконне донорство [1]. Найчастішими причинами є недостатня обізнаність населення про життя закордоном, також не достатня поінформованість про роботу органів іноземних держав для можливість реєстрації свого статусу в іноземних країнах, важке економічне становище громадян, безробіття, втрата майна [2; 1]. Враховуючи викладене вище, вважаємо за потрібне звернути увагу саме на протидію торгівлі людьми в умовах воєнного стану, з'ясування й визначенні можливих шляхів удосконалення окремих аспектів протидії у співпраці з міжнародними організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протидія торгівлі людьми потребує особливої уваги й особливих підходів як з боку вчених, так і практичних працівників [3, с. 80]. Це і зумовлює підвищення наукового інтересу до вивчення даної проблеми та заходів щодо її подолання не тільки з боку юристів, кримінологів, політологів, психологів, а й істориків [4, с. 374]. Окремими питаннями протидії організованій злочинності, що спеціалізується на торгівлі людьми займалися такі вчені Р. М. Андрусин, А. В. Андрушко, О. М. Брисковська, Д. Д. Заяць, Т. П. Кірієнко, І. О. Маслова, О. В. Острогляд, С. О. Павленко,

Н. О. Прибиткова, В. Г. Севрук, Р. Л. Степанюк, А. О. Топчій, Т. С. Шевченко, О. А. Шляховський та інші.

Метою статті є висвітлення окремих положень щодо протидії торгівлі людьми в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Торгівля людьми є проблемою глобального масштабу. Дедалі більшого поширення набувають форми торгівлі людьми, які не пов'язані із сексуальною експлуатацією, зокрема і трудовою експлуатацією [5]. З початку повномасштабної війни ризик потрапляння українських громадян у ситуацію торгівлі людьми значно підвищився. Це пов'язано з виїздом українців за кордон, переміщенням всередині України, а також депортацією до рф та примусовим переміщенням на тимчасово окуповані території [6]. У зв'язку із чим головною метою торгівлі людьми є експлуатація людини з метою наживи, тому вона може проявлятися у різних формах: трудова експлуатація; сексуальна експлуатація; використання у порнографії; залучення до жебракування; продаж дитини; вилучення органів; примусова вагітність/ примусове переривання вагітності; примусове одруження; примусове удочеріння / усиновлення з метою наживи; проведення дослідів над людиною; використання у збройних конфліктах; втягнення у злочинну діяльність [7].

Отже, О. Кушнір слушно зазначає, що для створення ефективної та дієвої системи протидії торгівлі людьми необхідним є застосування до розв'язання зазначеної проблеми системного підходу, за якого торгівлю людьми необхідно розглядати й досліджувати як багатомірне явище, що порушує права людини, набуває різних форм, а саме: продаж жінок для сексуальної експлуатації; продаж дітей з метою використання в жебрацтві або незаконного усиновлення; продаж чоловіків, жінок та дітей з метою трудової експлуатації; продаж чоловіків, жінок та дітей з метою незаконної трансплантації органів та інших анатомічних матеріалів людини й торгівля ними; здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов'язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою чи без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи передачі іншій особі [8].

Жертвою торгівлі людьми може стати будь-хто, будь-яка людина, незалежно від статі, віку, соціального статусу, рівня освіти тощо. Однак, у першу чергу, до групи ризику можуть потрапити такі категорії, як: безробітні люди працездатного віку; жителі сільської місцевості; люди, які мають низький рівень доходів; особи, що працюють за кордоном нелегально; особи, що нелегально виїжджають за кордон або нелегально в'їжджають та перебувають на території тієї чи іншої країни; люди, що користуються послугами сайтів та застосунками знайомств або шукають посередництва для укладання фіктивних шлюбів; особи, які працюють у сфері розваг; особи, які раніше уже були жертвами торгівлі людьми; діти, в тому числі – діти-сироти, бездоглядні діти або, позбавлені батьківського піклування тощо [9].

Згідно з даними ООН станом на 18 березня, понад 3 мільйони осіб були змушені виїхати з України до сусідніх держав, шукаючи притулку в сусідніх країнах та всій Європі. Принаймні 1,9 мільйона осіб зазнали переміщення всередині країни [10]. За оцінками, 90% з них – жінки та діти. Крім того, понад 7,7 мільйона людей стали внутрішньо переміщеними особами. Таке безпрецедентне переміщення людей кидає неабиякі матеріально-технічні виклики державним установам та організаціям допомоги, зокрема у країнах, що межують з Україною. Передові організації громадянського суспільства, спеціалізовані НУО та журналісти швидко забили тривогу через підозрілі випадки торгівлі людьми серед населення, яке втікає з України. Адже, на думку експертів Ради Європи з питань протидії торгівлі людьми, внутрішньо переміщені особи є найбільш вразливими до торгівлі людьми [11].

Оскільки торгівля людьми визнана міжнародною проблемою, вона не може бути розв'язана на рівні однієї України. Така боротьба потребує і національних, і міжнародних спільних дій та співробітництва – необхідно об'єднаними зусиллями перервати цей ланцюг насильства [12].

Протидія торгівлі людьми та експлуатації осіб, які втікають від війни в Україні, вимагає колективного реагування та скоординованих дій з боку держави та міжнародних організацій. З метою ефективного запобігання торгів-

лі людьми серед осіб, які втікають від війни в Україні, відповідні органи повинні збирати та поширювати відповідну інформацію, з розбивкою за статтю, віком та іншими критеріями, щодо підозрюваних та виявлених випадків торгівлі людьми, відповідно до правил захисту даних. Швидкий обмін інформацією між відповідними зацікавленими сторонами, як державними, так і недержавними, на національному та міжнародному рівнях має вирішальне значення для запобігання торгівлі людьми, які втікають від війни в Україні, та для виявлення потенційних жертв торгівлі людьми. Міжнародна співпраця у цьому напрямку має надважливе значення [13].

Отже, взаємодія є обов'язковою категорією для успішного здійснення будь-якої спільної діяльності. Не є винятком під час запобігання та протидії торгівлі людьми, адже ефективність поєднання сил і засобів правоохоронних органів забезпечить найбільш швидке притягнення до відповідальності винних у вчиненні протиправного діяння [14, с. 267; 15].

У залежності від рівня існування взаємодії доцільно виділяються такі види: а) міжнародна взаємодія (на рівні різних держав); б) міжвідомча взаємодія (на рівні різних органів та установ України); в) внутрішньовідомча взаємодія (на рівні різних підрозділів та служб одного відомства) [16, с. 464].

Залежно від стадії кримінальної процесуальної діяльності треба вести мову про: а) взаємодію під час здійснення досудового розслідування в цілому; б) взаємодію під час організації та проведення тактичних операцій; в) взаємодію в ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; г) взаємодію під час судового розгляду [16, с. 462].

З огляду на це вкрай необхідно активізувати діяльність, спрямовану на укладення міждержавних угод про співробітництво у сфері протидії торгівлі людьми, а також встановлювати прямі зв'язки з правоохоронними органами інших держав. Це дозволить вирішити численні труднощі, пов'язані з розслідуванням фактів торгівлі людьми, сприятиме притягненню до відповідальності іноземців, причетних до організованих злочинних угруповань, що займаються такою діяльністю. Підкреслимо, що удоско-

налення інформаційного обміну і професійної взаємодії важливе з правоохоронними органами передовсім тих держав, котрі входять до числа найвідоміших країн призначення «живого товару» [17, с. 215; 18, с. 438; 19, с. 23].

Беручи до уваги важливість міждержавного співробітництва в такій сфері, виділимо основні напрями і форми такої співпраці. Тож основними напрямками взаємодії країн у сфері боротьби з торгівлею людьми є: розвиток нормативно-правової бази співробітництва щодо боротьби з торгівлею людьми; гармонізація національного законодавства у цій галузі; здійснення узгоджених заходів для виконання положень конвенцій ООН, інших міжнародних договорів, спрямованих на боротьбу з торгівлею людьми; аналіз стану і динаміки злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, та результатів боротьби з нею; удосконалення механізмів взаємодії правоохоронних органів, органів прикордонного та міграційного контролю, соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти, неурядових та інших організацій для вжиття узгоджених заходів щодо протидії торгівлі людьми, особливо це стосується жінок та дітей; створення єдиної бази даних щодо транснаціональних злочинних груп, їхніх лідерів, юридичних та фізичних осіб, причетних до торгівлі людьми, а також про зниклих осіб, які, ймовірно, стали жертвами торгівлі людьми; вжиття заходів щодо забезпечення ефективного захисту жертв торгівлі людьми і навіть їх реабілітації тощо [20, с. 96–97].

На останок наголосимо, що сьогодні більшість держав співпрацюють між собою в різних формах і напрямках, використовуючи для цього міжнародні договори та застосовуючи своє законодавство, а також відповідні міжнародні і національні інструменти та механізми, основані на законодавстві. Така взаємодія спрямована на усунення та запобігання торгівлі людьми, захист її жертв та їх реабілітацію, а також успішне розкриття злочинів у цій сфері. Отже, у сучасних умовах активізації протидії кримінальному середовищу розробка наукових засад організації інформаційно-аналітичного забезпечення боротьби з торгівлею людьми набуває пріоритетного значення [20, с. 97].

На сьогоднішній день Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми

виконується 46 країнами-членами Ради Європи, зокрема Україна ратифікувала Конвенцію у 21.09.2010.

Оцінюючи зусилля України в боротьбі з торгівлею людьми, необхідно зазначити, що наша держава однією з перших у Європі ухвалила закон про кримінальну відповідальність за здійснення зазначеного злочину. Так, ключовими актами у національному законодавстві, що діє у сфері протидії торгівлі людьми є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закон України «Про протидію торгівлі людьми», Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» тощо [12].

2 червня 2023 року Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову соціальну програму протидії торгівлі людьми на період до 2025 року. Метою державної програми є удосконалення механізму запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з торгівлею людьми, а також забезпечення захисту прав осіб, які постраждали від торгівлі людьми, та надання їм допомоги. Виконання програми дасть змогу:

- удосконалити нормативно-правову базу у сфері протидії торгівлі людьми;
- посилити взаємодію і співпрацю суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, зокрема соціальних служб і органів Національної поліції, міжнародних організацій та громадських об'єднань з метою забезпечення надійного і швидкого обміну інформацією між ними;
- підвищити рівень професійної компетенції державних службовців місцевих держадміністрацій та посадових осіб місцевого самоврядування у сфері протидії торгівлі людьми;
- знизити рівень вразливості громадян України до потрапляння в ситуацію, пов'язану з торгівлею людьми, та збільшити кількість самоідентифікованих осіб, через охоплення інформаційними кампаніями різних демографічних та соціальних груп населення;
- збільшити кількість осіб, які скористалися всіма видами безоплатної допомоги та спеціалізованими послугами;
- впровадити систему збору даних про осіб, які постраждали від торгівлі людьми, відповід-

но до Закону України «Про захист персональних даних»;

– посилити прикордонний контроль для запобігання торгівлі людьми;

– здійснювати належне реагування на факти торгівлі людьми (документування та належне розслідування кримінальних проваджень) та підвищити рівень виявлення та розкриття злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми [7].

Прийняте рішення також сприятиме руху України в напрямі європейської інтеграції та направлене на виконання положень Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Нині, на жаль, маємо таку ситуацію, коли люди досить легко стають жертвами експлуатації з тяжкими наслідками для власного здоров'я або навіть життя через низький рівень поінформованості та правової освіченості. Тому одним із важливих завдань у сфері протидії торгівлі людьми є превентивна робота для різних уразливих категорій населення. Отже, профілактична робота з протидії торгівлі людьми набуває все більшої актуальності, потребуючи усвідомленої мотивації, соціально-педагогічних засад, професійної компетентності фахівців, серед яких важливою є роль соціальних працівників [21; 22].

У зв'язку із чим підтримуємо позицію С. О. Павленка, який акцентує увагу потребі здійснення заходів протидії вчиненню цих злочинів як на державному, так і на суспільному рівнях, зокрема шляхом впливу на ті чинники, що викликають причини й умови їх вчинення [23]. Очевидно, що виявлення, запобігання, розкриття та розслідування таких злочинів ускладнюється яскраво вираженими етнічними особливостями: звичаями і традиціями криміногенного характеру, мовними і культурними бар'єрами, недостатнім врахуванням цих особливостей в чинному законодавстві та недостатнім знанням них особливостей правоохоронними органами [24]. Щодо цього вважаємо за потрібне виділити позицію С. О. Павленка, що суспільство, яке виховане в середовищі з низькими моральними принципами, не зможе ефективно протистояти організованій злочинності у фінансовій системі. Тому пріоритетними заходами державної політики повинно стати виховання моральних якостей особистості [25, с. 88].

Слід зазначити, що на сьогодні особливу увагу варто приділяти причинам і умовам, що сприяють незаконній міграції, прогнозуванню міграційних процесів, зв'язку незаконної міграції зі злочинними видами бізнесу – торгівлею наркотиками, зброєю, людьми, контрабанді, проституції, крадіжкам і вивезенні авто транспорту тощо [26, с. 228–229]. Тому під час обрання найбільш успішної тактики виявлення та документування фактів організації транснаціональною організованою злочинністю незаконного переправлення осіб через державний кордон або вчинення злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, працівник оперативного підрозділу з метою раціонального використання сил, засобів, методів і форм оперативно-розшукової діяльності, повинен володіти знаннями про специфічні особливості та історичні засади торгівлі людьми [27; 28, с. 360–361; 5].

Так як на сьогодні ключовою проблемою торгівлі людьми залишається необізнаність, або недостатня обізнаність біженців про сучасну торгівлю людьми та рабство, необхідно виявляти нові фактори вразливості, нові ризики та виклики, що можуть впливати на виникнення ситуацій, пов'язаних із торгівлею людьми та проводити інформативні заходи про випадки вчинення нових видів таких злочинів. Такі інформаційні заходи доцільно проводити через спеціально-просвітницькі передачі, соціальні реклами, банери, листівки, інформативно-застережливі повідомлення у соціальних мережах, в освітніх закладах на батьківських зборах, виховних годинах, просвітницьких заняттях які обов'язково повинні закріплені у планах виховної роботи, бесіди з представниками поліції, соціально-просвітницькі заходи державних органів самоуправління, громадських організацій та інші заходи [29].

Висновок. Отже, теорія і практика свідчать, що одним із дієвих і традиційних напрямів удосконалення протидії злочинам є покращення її теоретичного забезпечення, що досягається шляхом приділення належної уваги з боку науковців [30, с. 66; 31, с. 16]. З метою мінімізації явища торгівлі людьми необхідно консолідувати зусилля на національному на міжнародному рівнях шляхом посилення міжнародного співробітництва та впровадження кращих практик. Оскільки, у період війни ризик торгівлі людьми

зростає, щоб не стати жертвою потрібно звертатися за допомогою до відповідних державних органів, а також перевірених агентів, сприймати інформацію критично та перевіряти її в офіційних джерелах [13]. Розуміємо, що викладені мір-

кування не позбавлені зауважень або ж потребують більш детального осмислення, у зв'язку з чим сподіваємося на широке їх обговорення між практиками, науковцями та іншими фахівцями даної теми дослідження [32, с. 182].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маслова І.О., Острогляд О.В. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/183.pdf>.
2. Топчій А.О., Шевченко Т. С. Висвітлення в засобах Масової інформації проблеми торгівлі людьми: посібник. Київ – посібник 2007. 153 с. URL : <https://www.solor.gov.ua/docs/all/mediaua.pdf>.
3. Sevruck V. Ethnic crime in Ukraine. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України. 2016. № 1 (11). С. 73–83.
4. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: історичний аспект. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. К., 2013. Вип. 2 (87). С. 373–382.
5. Шляховський О.А. Окремі засади становлення та розвитку правового забезпечення протидії торгівлі людьми. Науковий вісник публічного та приватного права. 2023. Випуск 1. С. 100–105.
6. Дмитро Лубінець, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану. Газета ВРУ «Голос України». URL: <http://www.golos.com.ua/article/372593>.
7. Протидія торгівлі людьми. Офіційний вебсайт: ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ. URL: <https://social.te.gov.ua/diyalnist/protidiya-torgivli-lyudmi/>.
8. Кушнір О. Підходи до розуміння торгівлі людьми. URL: <http://goal-int.org/pidxodi-yak-do-rozuminnya-torgivli-lyudmi/>.
9. День протидії торгівлі людьми: про що важливо пам'ятати кожному. Офіційний вебсайт ДМС України. URL: <https://dmsu.gov.ua/news/dms/14609.html>.
10. Через війну Росії проти України зростають ризики торгівлі людьми. URL: <https://ukraine.un.org/uk/175247-cherez-viynu-rosiyi-protiyukrayiny-zrostayut-ryzky-torhivli-lyudmy-mom>.
11. Рекомендації щодо усунення ризиків торгівлі людьми у зв'язку з війною в Україні та гуманітарною кризою, які розроблено групою експертів Ради Європи з протидії торгівлі людьми (ГРЕТА). Страсбург, 04 травня 2022 року. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/62b/065/747/62b065747760094_3704362.pdf
12. Андрусишин Р. М. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану. Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: Україна та світ : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 червня 2023 року) / упор. Р. М. Андрусишин. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 12–17.
13. Прібиткова Н.О. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану у розрізі міжнародної співпраці. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9b645a4-312b-48cf-ae18-274276dc855f/content>.
14. Чучко С. Особливості взаємодії правоохоронних органів у розслідуванні шахрайства в купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 267–271.
15. Севрук В. Г. Міжнародне співробітництво оперативних та інших підрозділів правоохоронних органів під час протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2021. № 2. С. 80–89.
16. Степанюк Р. Л., Заяць Д. Д. Взаємодія під час досудового розслідування економічних злочинів. Форум права. 2014. № 1. С. 460–465. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_1_81.
17. Андрушко А. В. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання торгівлі людьми. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Вип. 5. Том 1. С. 210–216.
18. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваїте, 2020. 560 с.
19. Андрушко А. В. Заходи спеціально-кримінологічного запобігання торгівлі людьми на сучасному етапі. Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції в умовах воєнного або надзвичайного стану : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (3 червня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 18–23.
20. Кірієнко Т. П. Торговля людьми та безпека людини: концептуальні засади забезпечення міжнародної співпраці держав. Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: Україна та світ : збірник

тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 червня 2023 року) / упор. Р. М. Андрусишин. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 208 с. С. 93–97.

21. Kononchuk A. Preparation future social workers under higher education to prevent trafficking. *Social Work and Education*. 2017. Vol. 4. № 1. P. 48–59.

22. Павленко С.О. Тактика протидії торгівлі людьми органами Національної поліції України: вітчизняний та зарубіжний досвід. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2018. № 5(10). С. 41–55. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2018-5-4020>.

23. Павленко С.О. Причини та умови службових злочинів у сфері охорони довкілля. Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 берез. 2015 року) / ред. кол. В.В. Черней, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 235–238.

24. Севрук В.Г. Причини та умови, що детермінують вчинення злочинів організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2016. Вип. 6. – Том. 3. С. 83-87.

25. Павленко С.О. Духовність і моральний контроль як умова запобігання та протидії корупції. Юридична психологія в Україні: здобутки та перспективи том 2 [Текст] : тези доп. наук.- практ. конф. (Київ, 26 берез. 2015 року) / [ред. кол. В.В. Черней, М.В. Костицький, О.І. Кудерміна та ін.] Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 86–89.

26. Севрук В. Г. Основні заходи протидії нелегальній міграції осіб циганської національності. Часопис Академії адвокатури України: електронне наукове фахове видання. 2013. № 18 (1). URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Chaau/2013-1/13svgocn.pdf>.

27. Павленко С. О. Тактика виявлення та документування оперативними підрозділами нелегальної міграції як однієї зі сфер діяльності організованої злочинності. Проблеми законності. 2019. Вип. 147. С. 210–228. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.181335>.

28. Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

29. Брисковська О. М. Окремі аспекти з протидії торгівлі людьми. Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: Україна та світ : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (9 червня 2023 року) / упор. Р. М. Андрусишин. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 52–54.

30. Ганжа А. А. Науковий генезис проблеми протидії оперативними підрозділами ОВС України діяльності організованих злочинних груп, які готують вчинення крадіжок із квартир громадян. Право і безпека. 2013. № 3(50). С. 65–67.

31. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2022. 1092 с.

32. Павленко С.О., Севрук В.Г. Перспективи та проблеми впровадження люстрації в Україні: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Право. 2014. Вип. 1. С. 177–183. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_1_35.

UDC 34

DOI <https://doi.org/10.32782/39221508>

Musayev Hafiz Maggeram ogly
First Deputy Head of the Higher Military Academy
of Azerbaijan named after. G. Aliyeva, Major General

THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN LAW AND ITS APPLICATION

The article examines the principle of justice in law and the features of its application. The concepts of law and justice are mutually analyzed. Specific aspects of law and justice are highlighted. They are investigated as multifaced concepts. The article contains the views of many authors on the application of the principle of justice. The role of courts and judges in ensuring justice is also emphasized. The principle of justice is characterized as a fundamental principle. It is noted that it plays the main role in the administration of justice. In the end, the relevant conclusions are drawn.

Key words: law, justice, legality, court, constitution, human rights, judicial ethics, legal ethics, legal relations, civil rights.

The history of human cultural development proves that justice has always played an important role in assessing the existing legal institutions and rules of morality. This approach is still relevant. From the religious-mythical views of ancient times to the present day, the principle of justice is taken as a groundwork in the formation of socio-ethic and legal relations.

Article 24 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan states: “Human dignity is protected and respected [1].

The idea of justice, on one hand, penetrates the needs and personal interests of a man and determines their moral and legal views, on the other hand, strange though, the very idea of justice is a subject to more criticism and suspicion.

Different areas of law and each area has its own subject of regulation, methods, tasks, etc. Due to the fact, it is almost impossible for lawyers specializing in various fields of law to develop a common document of ethics [7]. However, in a sense, legal ethics can be considered as a science that defines general ethics for lawyers. Therefore, within the framework of legal ethics, judicial ethics, advocacy ethics, etc. can talk about.

Judicial ethics is a scientific discipline that studies the moral nature of the professional activities of judges and other professional participants in criminal, civil and arbitration proceedings and the rules of moral conduct outside the service, as well as, the specifics of the manifestation of moral requirements in this area.

Judicial ethics is assessed as legal knowledge about the moral principles of justice, and several aspects and combinations are distinguished in

judicial ethics: public ethics of justice (universal-moral aspect); ethics of the judiciary within the division of powers (political aspect); judicial ethics (deontological or professional aspect); ethics of judicial review of cases (public ethical-legal aspect); ethics of rights and freedoms of participants in court proceedings (special ethical-legal aspect); ethics of fair trial (socio-moral aspect).

It is the right to ensure the administration of justice, as well as its realization. The relationship between justice and the law is a well-known theoretical problem. At the same time, it is clear that these categories, which reflect the most popular universal requirements in terms of content, often regulate people’s behavior and interact with each other. The application of the law, that is, the subordination of a specific life event to an abstract rule, stands between the law and a living person.

For a long time, in practice, there has been a sign of equality between justice and the rule of law. Almost everything that was done legally was considered fair, and on the contrary, everything that was against the law and in conflict with it was declared unfair. At present, it is difficult to consider such an approach satisfactory.

There is a very close relationship between the rule of law and justice. However, this does not mean that they completely overlap. Justice and the rule of law retain their independent meanings in all cases. In fact, the rule of law, which is not based on the principle of justice, that is, the precise and unconditional observance of laws and other legal acts, turns it into a formal act devoid of social and humanistic content and perspective. The history of human cultural development proves

that justice has always played an important role in assessing the existing legal institutions and rules of morality. This approach is still relevant. From the religious-mythical views of ancient times to the present day, the principle of justice is taken as a basis in the formation of socio-ethical and legal relations.

Article 24 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan states: "Human dignity is protected and respected" [1].

The idea of justice, on the one hand, penetrates the needs and personal interests of man and determines their moral and legal views, on the other hand, strange as it may seem, the very idea of justice is subject to more criticism and suspicion.

Different areas of law and each area has its own subject of regulation, methods, tasks, etc. Due to the fact that it is almost impossible for lawyers specializing in various fields of law to develop a common document of ethics [7]. However, in a sense, legal ethics can be considered as a science that defines general ethics for lawyers. Therefore, within the framework of legal ethics, judicial ethics, judicial ethics, advocacy ethics, etc. can talk about.

Judicial ethics is a scientific discipline that studies the moral nature of the professional activities of judges and other professional participants in criminal, civil and arbitration proceedings and the rules of moral conduct outside the service, as well as the specifics of the manifestation of moral requirements in this area.

Judicial ethics is assessed as legal knowledge about the moral principles of justice, and several aspects and combinations are distinguished in judicial ethics: public ethics of justice (universal-moral aspect); ethics of the judiciary within the division of powers (political aspect); judicial ethics (deontological or professional aspect); ethics of judicial review of cases (public ethical-legal aspect); ethics of rights and freedoms of participants in court proceedings (special ethical-legal aspect); ethics of fair trial (socio-moral aspect).

It is the right to ensure the administration of justice, as well as its realization. The relationship between justice and the law is a well-known theoretical problem. At the same time, it is clear that these categories, which reflect the most popular universal requirements in terms of content, often regulate people's behavior and interact with each

other. The application of the law, that is, the subordination of a specific life event to an abstract rule, stands between the law and a living person.

For a long time, practically, there has been a sign of equality between justice and the rule of law. Almost everything that was done legally was considered fair, and on the contrary, everything that was against the law and in conflict with it was declared unfair. At present, it is difficult to consider such an approach satisfactory.

There is a very close relationship between the rule of law and justice. However, this does not mean that they completely overlap. Justice and the rule of law retain their independent meanings in all cases. In fact, the rule of law, which is not based on the principle of justice, that is, the precise and unconditional observance of laws and other legal acts, turns it into a formal act devoid of social and humanistic content and perspective. The principle of legality does not determine the content of criminal law regulation, but only requires the legalization of this or that rule. Therefore, the rule of law is a formal principle.

On the contrary, justice is a principle that has a content (principle of action), because it is this principle that determines the content of the norm itself.

Thus, judicial ethics should be considered as a set of several specific professional ethics. The general legal and ethical basis for the activities of professional participants in the administration of justice is reflected in the Constitution of the Republic of Azerbaijan and legislative acts related to the administration of justice. However, research shows that the subject of judicial ethics is relatively broad. The generalization of general ethical principles and rules of conduct pertaining to a particular profession is more expedient, both scientifically and practically. Thus, the development of a wide range of activities and extrajudicial conduct of professional participants in the administration of justice does not correspond to the purely legislative and practical principles. Therefore, as an integral part of judicial ethics, the development of judicial ethics is more important for the moral improvement of the judiciary.

Legal justice is a category formed on the basis of the assessment of compliance between legal norms, acts and their application. It coincides with the law, because it, without exception, embodies the general principles of operation of all subjects

of law, and no one can deny it without committing legal injustice. Injustice pursued by law is usually punished.

Both theoretically and practically, the interaction between the law and the principles of justice is very important in the application of legal norms. Although the rule of law arises on the basis of justice (fair legal norms, fair law), after its creation it itself becomes an important factor in ensuring justice [8, p.176]. The existence of the law gives a stable character to the mutual relations of legal entities. Only in the presence of the law can the legislator be sure that the norms developed by him will be actually implemented, and the relevant public relations will be regulated fairly. However, the law is not always perfect for a number of subjective and objective reasons. Therefore, the question of whether the law is fair and whether it is in accordance with the law is always relevant.

Law is both a requirement of social development and a subjective reflection of this need in law. The only thing is that there is no conflict between them, and the needs of society are expressed as fully and accurately as possible, then justice will coincide more with the law. In our opinion, the latest concept of law is undergoing significant changes. The concept of normative law is replaced by other concepts of law.

Law, being a minimum bearer of morality, acts in the form of laws, and these laws are characterized by a mandatory form of their realization, rather than a connection with life. This gives us the concept of abstract justice of law, that is, justice without a specific content. Here, abstraction manifests itself in the fact that the effect of law coincides with moral norms only in a small "minimal area", and in all other "areas" law is abstract, evading moral norms. As a result, the main sphere of influence of morality is outside the law and legal protection, which allows to understand the law as a formal representation of justice.

The common denominator for the newest definitions of law, which are quite varied, is an extended interpretation of law. According to these explanations, the norms of the law are only a certain part of the law. When examining the legal manifestations, of course, it is necessary to take this position.

In its various manifestations, the law acts as a powerful tool or instrument of state social

policy, an important guarantor of social protection of man. Legislative acts of the Republic of Azerbaijan focus on the protection of human rights and justice. For example, the Law on Intelligence and Counterintelligence Activities is based on principles such as the rule of law, respect for human and civil rights and freedoms, and humanism.

According to Article 13, paragraph 2 of the Law on National Security, restriction of human rights and freedoms in ensuring the national security of the Republic of Azerbaijan is allowed only in cases established by law [3].

Justice must ultimately prevail, and it does so historically – perverted justice really prevails in the end, sometimes decades or centuries later. In certain areas of daily life, justice is often lost, especially if it is not protected.

There are various forms of struggle for justice and against its violation. Among them, the law, the norms of its legal responsibility occupy an important place. The expression of legal justice, as well as its form of protection, must be a shield of justice. The effectiveness of defense depends on the fairness of the law, the understanding of the essence of law and legal responsibility. A. Pashayeva writes: "Justice creates moral values in the nation in socio-political, economic and other issues, through these values it shows the boundaries between law and legality" [4; 100].

The first and foremost issue in the relationship between justice and law is to determine whether justice or law is "higher". In other words, it is necessary to clarify whether the law creates justice, or, conversely, the requirements of justice affect the law? The fact that this issue has been around for a long time and has not yet been resolved unequivocally proves that this is no longer a problem, but a dilemma. However, the prevailing view is that justice is a broader concept than law. If a fair idea is established from a normative point of view, it acquires the status of a law and becomes a law.

Law and jurisprudence are not synonymous. The law must be legal, and the law must be fair, because "the law is a normatively established and implemented justice" [9].

The purpose of law is to regulate and direct the behavior of people in society. The law, in response to the public need to maintain the stability and integrity of society, expresses the socio-historical necessity of the existence and development of soci-

ety. The law has the character of a formally established and guaranteed state. However, it should be clarified whose will is reflected in the law? If the legislature acts as an expression of the will of society as a whole, it must meet the progressive needs of society and be reflected in law. However, this problem is not as simple as it seems at first glance. First of all, in no country in the world has the law ever represented the interests of the whole society and still does not, because for a number of objective reasons (for example, the practical impossibility of taking into account everyone's opinion) it is impossible. Thus, the law must, first of all, express the public interest that meets the needs of society's development as a single social system. Second, the legislature (that is, the generalized notion of all individuals involved in the enactment of a law) cannot always and adequately reflect the needs of social development because the legislature (e.g., the parliament) wants to adopt laws in its own structure. There are groups of people who reflect both progressive and reactionary views, and it is not known whether all of them will prevail.

Furthermore, even if a progressive position prevails, is there a guarantee that it will accurately reflect the needs of society? Third, the dynamics of public life is so high that decisions are quickly worn out. In fact, almost all laws are adopted "yesterday" and therefore reflect the realities of yesterday, because today and tomorrow – the legislature does not know the future realities. Of course, a wise legislator tries to anticipate the realities of tomorrow, but it is difficult to reflect them in full. These and other factors that can affect the quality of the adopted law prove that it is difficult to achieve the perfection of the law. However, this does not mean that striving for the perfection of the law is meaningless. The judiciary plays an important role in this matter. M. Garayev writes: "The establishment of a corps of judges who administer open, objective and effective justice in terms of the establishment of an independent judiciary is one of the historical services of the great leader to the statehood of Azerbaijan" [5].

Justice can play a positive role here as a criterion for the adequate reflection of public demand by law. First, justice allows us to assess the goals of the rule of law and, if unfair, to amend those rules. Second, the rule of law itself, which acts as a means to achieve the goals of law through justice, can be

assessed. Third, the process of application of legal norms and its consequences can also be analyzed in terms of justice. It is no secret that a law enforcement act that conforms to the "letter" of the law may not conform to its "spirit" (in other words, justice). Thus, justice can have a positive impact on the creation of law, the application of law, as well as the implementation of the rules of law. Accordingly, the rule of law and the rule of law, in turn, need to be based on the principles of justice. Therefore, it must be acknowledged that the more members of society believe in the fairness of the basic principles of the rule of law and the rule of law reflected in the rule of law, the more successful will be the observance of those rules of law.

The history of the difference between law and law is ancient. Naturally, with the development of the concept of law, a certain legal concept based on the following axiom emerged: "Law is correct in content, not in form" or "not every legislative or judicial decision that is formally correct reflects the law". The principle of justice is at the forefront of the protection of human rights in the Covenant on Civil and Political Rights, adopted by the UN General Assembly in 1966.

Summarizing the above, we can draw the following conclusions:

1. The concept of justice is closely related to the concept of legality, but it does not mean that they completely overlap. Justice and the rule of law retain their independent meanings in all cases. An unjust law, that is, the exact and unconditional implementation of laws and other legal acts, becomes a formal act. The principle of legality only formalizes these or other rules. Justice determines the content of the norm itself. If a fair idea is established from a normative point of view, it becomes a law, gaining the status of a law.

2. Law and jurisprudence are not synonymous. The law must be legal, and the law must be fair, because the law is a normatively established and implemented justice. The purpose of law is to regulate and direct the behavior of people in society. The law is officially adopted and guaranteed by the state.

3. The concepts of law and justice are multifaceted. The nature of the union of law and justice confirms that they cannot exist separately from each other, and at the same time they cannot be equated. Justice is not seen as a whole as a law, but as one of

its general principles. Justice is a broader concept, it stands above the law and is closely related to it.

4. Justice lays the groundwork for the rule of law, which reflects the demand for equality of all citizens before the law. Justice not only recognizes

the popular role of the state and the law, but also plays a legitimate key role in their activities.

5. The idea of justice is addressed not only to citizens, but also to the legislature and helps to strengthen the rule of law.

REFERENCES:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2021.
2. Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
3. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2004.
4. Paşayeva Ə.N. Hüququn fəlsəfəsində “ədalət” məfhumunun fəlsəfi və hüquqi təhlili. Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, № 3, 2015, səh 98-107.
5. Qarayev M. Ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması ali məqsəddir. Azərbaycan qəzeti, 24.04 2013.
6. Mülki sə siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt. 1966.
7. Shupitskaya A.N, Moiseyeva I.A. Constitutional principle of justice and its application in law, “Colloquium-journal” 20(44),2019, DOI: 10.24411/2520-6990-2019-10666
8. Noora Arajärvi. The Core Requirements of the International Rule of Law in the Practice of States, Hague Journal on the Rule of Law volume 13, 2021, p. 173–193
9. D’Amato Anthony. “On the Connection Between Law and Justice”, 2011, Faculty Working Papers. Paper 2. <http://scholarlycommons.law.northwestern.edu/facultyworkingpapers/2>

УДК 343.9:328.185
DOI <https://doi.org/10.32782/39221509>

Пузирний В. Ф.,
доктор юридичних наук, професор
Проректор Академії з освітньо-наукової роботи
Пенітенціарная академія України

Сачко О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара,
академік Академії політико-правових наук України

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ФУНКЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА СЛІДСТВОМ

PROBLEMS OF LEGAL CERTAINTY AND LEGAL CONFLICTS IN DETERMINING THE FUNCTIONS OF INVESTIGATION AND PROCEDURAL GUIDANCE OF THE INVESTIGATION

Аналіз норм Конституції України, КПК України та Закону України «Про прокуратуру» показує на певні неузгодженості приписів даних законодавчих актів. Норми даних законодавчих актів потребують узгодженості і гармонізації, особливо в аспектах визначення функцій слідчого та прокурора, їх взаємодії для досягнення мети кримінального процесу.

Проаналізовані проблеми можливих фактів конфлікту інтересів та конкуренції правових норм при реалізації слідчим функції розслідування та функції процесуального керівництва слідством з боку прокурора. Розкриті шляхи усунення існуючих колізій.

В цьому аспекті проаналізовані існуючі колізійні приписи закону щодо поділу учасників процесу на сторони обвинувачення та захисту, віднесення слідчого до сторони обвинувачення, відповідальності слідчого. Розкриті проблеми конкуренції правових норм щодо визначення статусу слідчого та прокурорського нагляду.

Виходячи з осмислення існуючих проблем та недоліків юридичної визначеності, внесені та обґрунтовані пропозиції, щодо удосконалення законодавства та практики його застосування.

Для забезпечення нагляду за законністю діяльності слідчих ДБР у справах про злочини, вчинені суддями, співробітниками прокуратури та інших правоохоронних органів, підтримані висловлені в наукових публікаціях пропозиції щодо створення окремої самостійної та незалежної аторнейської наглядової інституції, яка б не була підпорядкована Офісу генерального прокурора.

Підтримано пропозицію щодо необхідності чіткого визначення в КПК України функції розслідування та створення додаткових гарантій об'єктивності слідства, механізмів стримувань і протипаг проти можливого маніпулювання слідством.

Зроблено акцент на посиленні гарантій процесуальної самостійності слідчого, як важливого чинника забезпечення його неупередженості та об'єктивності, що вкрай необхідно для всебічного дослідження обставин справа та виконання завдань кримінального процесу.

Ключові слова: слідчий, функції слідчого, функції прокурора, незалежність слідчого, гармонізація законодавства.

Analysis of the norms of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" shows certain inconsistencies in the provisions of these legislative acts. The norms of these legislative acts need to be harmonized and harmonized, especially in terms of defining the functions of the investigator and the prosecutor, their interaction to achieve the goal of the criminal process. The problems of possible facts of conflict of interest and competition of legal norms in the implementation of the investigation function by the investigator and the function of procedural guidance of the investigation by the prosecutor are analyzed. Ways to eliminate existing conflicts are disclosed. In this aspect, the existing conflict-of-laws provisions of the law on the division of participants in the process into prosecution and defense, the assignment of the investigator to the prosecution, and the responsibility of the investigator.

The problems of competition of legal norms regarding the determination of the status of investigator and prosecutorial supervision are disclosed.

Based on the understanding of the existing problems and shortcomings of legal certainty, proposals have been made and substantiated to improve the legislation and the practice of its application. In order to ensure supervision over the legality of the activities of the SBI investigators in cases of crimes committed by judges, prosecutors and other law enforcement agencies, the proposals expressed in scientific publications to create a separate independent and independent Attorney supervisory institution, which would not be subordinate to the Prosecutor General's Office, were supported.

The proposal on the need for a clear definition of the investigation function in the Criminal Procedure Code of Ukraine and the creation of additional guarantees of the objectivity of the investigation, mechanisms of checks and balances against possible manipulation of the investigation was supported. Emphasis is placed on strengthening the guarantees of procedural independence of the investigator as an important factor in ensuring his impartiality and objectivity, which is extremely necessary for a comprehensive study of the circumstances of the case and the fulfillment of the tasks of the criminal process.

Key words: investigator, functions of the investigator, functions of the prosecutor, independence of the investigator, harmonization of legislation.

Постановка наукової проблеми та її значення. Змінами конституційних та галузевих процесуальних норм на прокурора покладено виконання функції нагляду за законність в діяльності слідчого. При цьому визначено, що виконання такої функції здійснюється «шляхом процесуального керівництва» слідством. В реаліях слідчої практики при застосуванні таких приписів закону не виключені як можливі прояви конкуренції та колізії правових норм, так і конфлікту інтересів суб'єктів кримінального процесу при виконання ними своїх повноважень.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку науки має потреба в формуванні доктринальних основ досудового слідства, розвитку принципів кримінального процесу, зміцнення гарантій об'єктивного неупередженого розслідування та досягнення мети кримінального судочинства. Вивчення проблем слідчої практики показує, що ці питання потребують системного аналізу теорії та практики виконання функцій розслідування, прокурорського нагляду та процесуального керівництва слідством.

Аналіз останніх наукових досліджень показує на значну увагу вчених-юристів до проблем удосконалення статусу слідчих та функцій і компетенцій прокурора. Окремі аспекти даної проблеми отримали певне розкриття в науковій літературі [1–14]. Між тим, існуючі праці вчених не розкрили усі аспекти існуючої складної проблеми.

Метою даної роботи є визначення основних алгоритмів подальшого розв'язанні проблеми усунення колізій та конкуренції правових норм при регламентації реалізації функцій

розслідування, прокурорського нагляду та процесуального керівництва слідством.

Викладення основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Під колізіями в юриспруденції варто розуміти наявність різних правових норм, які присвячені одному й тому ж предмету регулювання, але суперечать одна одній, або не співпадають за своїми приписами.

В процесі судово правової реформи при регламентації кримінально-процесуальних відносин юридичних колізій накопичилось немало, особливо у сфері взаємодії слідчого і прокурора, що особливо ускладнює практику слідчої діяльності.

Відповідно до чинної редакції ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює:

- 1) підтримання публічного обвинувачення в суді;
- 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Між тим, чинні положення Конституції України Закону України «Про Прокуратуру» та норм КПК України недостатньо гармонізовані та ще не в повній мірі відповідають вимогам юридичної визначеності, засадам верховенства права, юридичної визначеності та пропорційності, що інколи породжує проблеми в правозастосовній практиці слідчих і прокурорів.

За приписами ст. 2 Закону України «Про Прокуратуру На прокуратуру покладаються такі функції:

1) підтримання державного обвинувачення в суді;

2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України;

3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;

4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

При цьому в даній нормі зазначається, що на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України.

Варто зазначити, що концепт конституційної норми «нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» та приписи Закону України «Про Прокуратуру – «нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство» не є тотожними. Незважаючи на більшу логічність останніх положень, вони є більш широкими і виходять за рамки конституційних приписів.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 КПК України, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.

Наразі КПК України не містить чітких юридично визначених та доктринально виважених позицій щодо розмежування концептів «вказівки», «вимоги прокурора», «доручення прокурора» та «розпорядження» прокурора.

Виходячи з положень ч. 1 ст. 36 КПК України, адресатом «вимог» прокурор є органи державної влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи. В правовому полі кримінального процесу стосовно слідчого прокурор наразі наділений правом давати письмові вказівки. Тобто вказівки даються тим суб'єктам праввідносин, якими здійснюється керівництво

(прокурором – процесуальне керівництво), а вимоги адресуються непідпорядкованим самостійним юридичним особам. Відтак, якщо приписи ч. 1 ст. 36 КПК України поро те, що «органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора» є логічними, то цього не можна стверджувати стосовно вживаних концептів стосовно праввідносин прокурора і слідчого.

З одного боку, компетенція прокурора більш чітко визначена в ч. 2 ст. 36 КПК України (скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих, тощо), якої варто було б дотримуватись і при визначенні взаємодії прокурора зі слідчим. Питання лише в тому, чи доречно маючи такі суттєві повноваження щодо нагляду за законністю слідства прокурору делегувати ще функцію процесуального керівництва слідством, в розвиток чого формувати ще й концепт «давати вказівки» слідчому.

З іншого боку, постає питання щодо доктринальної виваженості приписів ч. 4 ст. 40 КПК України, де зазначено, що «слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність».

Наразі стосовно слідчого використані два концепти: а) дачі доручень («що зазвичай відноситься до більш-менш самостійного суб'єкту); б) дачі вказівок («що зазвичай відноситься до підлеглих).

Але дача вказівок слідчому прокурором не зовсім узгоджується з важливими функціями та завданнями слідчого, гарантіями його діяльності, які задекларовані принципом процесуальної самостійності слідчого.

З норм ст. 2 КПК України вбачається значний обсяг завдань, які покладені на слідчого: «забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду», «захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень», «охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження». Однак досі ні на зако-

нодавчому рівні, ні на рівні доктрини кримінального процесу функція розслідування та не знайшла загального визнання і концептуально-го формування.

З цього приводу Володимир Тертишник слушно зазначає: «КПК України має закріпити концепти та удосконалити форми реалізації важливих функцій кримінального процесу – функції розслідування та функції правничої допомоги і захисту. Функція розслідування – одна з основних функцій кримінального сенсом і змістом якої є здійснення слідчим діяльності, спрямованої всебічне, повне і об'єктивне дослідження усіх обставин предмету кримінального провадження шляхом збирання, дослідження, оцінки, перевірки та використання доказів, для забезпечення установлення істини щодо фактичних обставин складу кримінального правопорушення та доведеності поза розумним сумним щодо суб'єктивної сторони досліджуваних подій, забезпечення правильного застосування закону, захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, забезпечення здійснення правосуддя. Для виконання даної функції має бути забезпечена реалізація принципу процесуальної самостійності слідчого, усунути дублювання функцій процесуального керівництва слідством між прокурором та керівником слідчого підрозділу, оптимізовані повноваження слідчого судді» [10, с. 277].

Разом з тим, виходячи з приписів ч. 4 ст. 40 КПК України, «слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі. Невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність».

Запровадження відповідальності слідчого за невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, не відповідає принципам правої держави та навряд чи може оправдуватись завданнями кримінального процесу і принципу пропорційності. Адже, якщо піклуватись саме про досягнення завдань кримінального провадження, то прокурор сам може виконувати окремі слідчі та інші процесуальні дії, або вжити заходів щодо передачі розслідування іншому слідчому. При цьому, не буде обмежена процесуальна самостійність слідчого. Логіка самого криміналь-

ного права показує, що законодавець в більшій мірі вбачає суспільну небезпеку саме в актах втручання в діяльність посадових осіб, встановлюючи, наприклад, відповідальність за такі дії: «Втручання у діяльність державного діяча» (ст. 344), «Втручання в діяльність судових органів» (ст. 376), «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» (ст. 397) За цієї логіки можливо доречним буде не перейматись відповідальністю слідчого за невиконання вказівок прокурора (кримінальна відповідальність за такі дії уже доречно скасована), а встановити кримінальну відповідальність за «втручання в діяльність слідчого», що буде відповідати задекларованому принципу його процесуальної самостійності. Між тим ст. 185-8 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачена відповідальність за «ухилення від виконання законних вимог прокурора»: «Невиконання посадовою особою законних вимог прокурора – тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян». Думається, що дана норма занадто формалізована і не враховує можливі колізії у взаємодії слідчого і прокурора, які можуть лежати в площині конкуренції повноважень прокурора та принципу процесуальної самостійності слідчого. Відтак вона має бути біль юридично визначеною, зокрема не розповсюджувати свою дію на слідчого, щодо виконання ним вимог прокурора, законність чи неупередженість яких важко перевірити в складних процесуальних правовідносинах. Застосування даної норми не повинно розповсюджуватись на взаємодію слідчого і прокурора. Зазначимо, що в першій редакції указаної норми визначалось: «Невиконання службовою особою законних вимог прокурора про проведення перевірки чи ревізії діяльності підконтрольних або підпорядкованих підприємств, установ, організацій або про виділення спеціалістів для проведення такої перевірки, про подання необхідних матеріалів – тягне за собою накладення штрафу до половини одного мінімального розміру заробітної плати». На наш погляд розширення гіпотези указаної норми було недоречним.

Разом з тим, як слушно зазначає Микитюк, зважаючи на підслідність ДБР кримінальних правопорушень, які вчиняються прокурорами та судьями, питання здійснення належного прокурорського нагляду та судового контролю за

законністю діяльності слідчих ДБР, ускладнено можливими умовами конфлікту інтересів та зловживання процесуальними правами. Досі залишаються юридично невизначеними питання виконання функцій процесуального керівництва слідством, процесуального нагляду та судового контролю на основі територіального принципу розподілу таких повноважень, за умови кримінального провадження щодо прокурора чи судді та відповідній території. При такій системі керівництва слідством та прокурорського нагляду і судового контролю у справах, що розслідуються слідчими ДБР щодо суддів чи прокурорів або їх близьких родичів, є ризики прояву зловживання процесуальними правами з боку працівників прокуратури чи слідчих суддів. Це може проявлятися у відмові в погодженні рішення про провадження певних слідчих чи негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема: дозволу на провадження обшуку, зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1 КПК України), зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, зняття інформації з електронних інформаційних систем, моніторингу банківських рахунків; обрання запобіжних заходів, відсторонення від посади, тощо. Це одна з колізій чинного законодавства, яка не може унеможливити конфлікт інтересів, а отже потребує невідкладних змін норм КПК України та інших законів [6, с. 136–137].

У справах «Михалкова та інші проти України» (рішення від 13 січня 2011 року), «Карабет та інші проти України» (рішення від 17 січня 2013 року), ЄСПЛ висловив правову позицію, що мінімальна вимога до системи слідства полягає в тому, що особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від тих, які причетні до подій, які розслідуються. Розслідування вважатиметься ефективним за дотримання такого загального принципу: особи і ті, які здійснюють перевірки, і ті, які здійснюють розслідування, повинні бути незалежними ієрархічно та інституційно від будь-кого, хто причетний до подій у справі.

На нашу думку, в КПК України та інших законодавчих актах варто забезпечити такі доктринального характеру законодавчі зміни:

По-перше, скасувати закріплені повноваження прокурора давати слідчому вказівки прокурора, залишаючи право надання вимог.

По-друге, виключити фразу про те, що «невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність». Натомість визначити можливість для слідчого оскаржувати вимоги прокурора вищестоящому прокурору чи слідчому судді, якщо слідчий має своє переконання в тому, що виконання таких вимог призведе до порушень верховенства права чи інших принципів кримінального процесу, або не буде сприяти виконання завдань кримінального провадження.

По-третє, нагляд за дотриманням законів при провадженні розслідування, не повинен дублювати функції керівника слідчого підрозділу, а по суті не має поєднуватись з функцією керівництва слідством.

По-четверте, на рівні конституції України варто закріпити статус процесуальної самостійності слідчого та гарантії його діяльності, за основу яких взяти гарантії діяльності суддів.

Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки ставиться пріоритетним завданням забезпечення юридичної визначеності функцій прокурора та розмежування процесуального статусу прокурора, керівника органу прокуратури та керівника органу досудового розслідування. Ці програмні положення потребують внесення змін та доповнень до існуючих законодавчих актів.

Висновки. Для забезпечення ефективного виконання функції розслідування на сучасному етапі судово-правової реформи доцільно: усунути колізійні моменти правового регулювання пов'язані з дублюванням функції керівництва слідством як з боку прокурора, так і керівника слідчого підрозділу; скасувати закріплені повноваження прокурора давати слідчому вказівки прокурора, залишаючи право надання вимог; скасувати приписи закону про те, що «невиконання слідчим законних вказівок та доручень прокурора, наданих у порядку, передбаченому цим Кодексом, тягне за собою передбачену законом відповідальність»; надати право слідчому оскаржувати вимоги прокурора вищестоящому прокурору чи слідчому судді; в Конституції України закріпити гарантії незалежності і процесуальної самостійності слідчого.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баулін О. В., Карпов Н. С. Процесуальна самостійність і незалежності слідчого та їх правові гарантії. Київ, 2001.
2. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.
3. Кавун Д. Повноваження слідчого у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи). Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 3. С. 183–187.
4. Керліц К. В. Проблеми законодавчих гарантій діяльності слідчих. Часопис Київського університету права. 2011. № 4. С. 324–326.
5. Мірковець Д. М. Інститут контрольно-наглядової діяльності та процесуальна самостійність слідчого: аспекти співвідношення. *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 387–398.
6. Микотюк С. Компетенція слідчих Державного бюро розслідувань та проблеми її реалізації. *Juris Europensis Scientia*. Випуск 2, 2023. С. 135–141.
7. Руденко М. Процесуальне керівництво досудовим розслідуванням як нова функція прокуратури України: поняття, зміст і структура. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 1. С. 160–168.
8. Смирнов М. Правова природа та особливості нагляду прокурора у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 4. 108–112.
9. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.
10. Тертишник В. М. Доктринальна виваженість та проблеми дебіюрократизації кримінального судочинства. Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.) / [редкол.: С. С. Чернявський, Я. Ю. Конюшенко, В. В. Корольчук Ю. В. Сухомлин]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 276–280.
11. Тертишник В. М. Сачко О. В. Слідчі органи України в протидії «білокомірцевій злочинності». Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2023. № 2. С. 174–181. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2023/28.pdf
12. Хабло О. Ю., Бойко О. В. Право на справедливий судовий розгляд у кримінальному судочинстві України : монографія. Київ : Кафедра, 2022. 216 с.
13. Шумило М. Є. Нормативно-правова модель досудового розслідування за чинним КПК: теоретичні і практичні проблеми та шляхи їх вирішення. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 261–266.
14. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія. Чернівці: «Родовід», 2013. 307 с.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Атаманова Н. В.

ЗАСОБИ ПРОТИСТОЯННЯ ІНФОРМАЦІЙНИМ ФЕЙКАМ У СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ..... 3

Репеде Т. С.

ЗАГРОЗИ ІНСТИТУТУ ОСВІТНЬОГО ОМБУДСМЕНА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ..... 10

Северінова О. Б.

РОЛЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ У ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ..... 16

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Петруненко Я. В.

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА СУБ'ЄКТІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..... 21

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Коваленко-Чукіна І. Г., Машковська Л. В.

ЗАХИСТ ПРАВ ОРЕНДАРЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ..... 28

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Базалук Е. О.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ТА ЗАХИСТУ ЖІНКАМ І ДІВЧАТАМ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ..... 33

Гуцуляк О. А.

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДІЛЬНИЧНИХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД..... 38

Дриголь О. О.

БОРТЬБА З КОРУПЦІЄЮ У СФЕРІ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ДЕРЖАВНОМУ РІВНІ..... 43

Руденко М. М.

ПОНЯТТЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ 50

Швайка М. М.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН СЛУЖБОЮ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ..... 55

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ,

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Артюмов К. Ю., Корнякова Т. В.

ЧАТ ГРТ ЯК ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ..... 61

Ковмир С. В.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ 67

Небитова Н. Ю.

ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ..... 74

Musayev Hafiz Maggeram ogly

THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN LAW AND ITS APPLICATION..... 81

Пузирний В. Ф., Сачко О. В.

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЮРИДИЧНИХ КОЛІЗІЙ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ФУНКЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО КЕРІВНИЦТВА СЛІДСТВОМ 87

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Atamanova N. V.

MEANS OF COMBATING INFORMATION FAKES IN THE MODERN STATE.....3

Repede T. S.

THREATS TO THE INSTITUTION OF THE EDUCATIONAL OMBUDSMAN IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE..... 10

Severinova O. B.

THE ROLE OF THE JUDICIAL POWER IN A RULE OF LAW STATE..... 16

CIVIL LAW AND PROCESS

Petrunenko Ya. V.

THE GOVERNMENT SUPPORT OF AGRICULTURAL ENTITIES: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS.....21

ENVIRONMENTAL LAW

Kovalenko-Chukina I. H., Mashkovska L. V.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE LESSEE OF THE LAND PLOT DURING MARTIAL LAW.....28

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Bazaluk E. O.

REGULATORY BASIS FOR ENSURING PROVISION OF ASSISTANCE AND PROTECTION WOMEN AND GIRLS WHO HAVE SUFFERED FROM VIOLENCE DURING ARMED CONFLICTS..... 33

Hutsuliak O. A.

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF PRECINCT POLICE OFFICERS IN THE CONTEXT OF ENSURING THE SECURITY OF TERRITORIAL COMMUNITIES..... 38

Dryhol O. O.

FIGHTING CORRUPTION IN HIGHER EDUCATION AT THE STATE LEVEL.....43

Rudenko M. M.

THE CONCEPT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS TO SUPPORT THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE.....50

Shvaika M. M.

PECULIARITIES OF THE STATE POLICY OF UKRAINE ON SECURITY RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS BY THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE.....55

CRIMINAL LAW AND PROCESS

Artomov K. Yu., Korniakova T. V.

CHAT GPT AS THE PERSON OF A CRIMINAL..... 61

Kovmyr S. V.

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF THE PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS PROTECTION SYSTEM IN UKRAINE 67

Niebytova N. Yu.

COMBAT TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL... 74

Musayev Hafiz Maggeram ogly

THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN LAW AND ITS APPLICATION..... 81

Puzyrnyi V. F., Sachko O. V.

PROBLEMS OF LEGAL CERTAINTY AND LEGAL CONFLICTS IN DETERMINING THE FUNCTIONS OF INVESTIGATION AND PROCEDURAL GUIDANCE OF THE INVESTIGATION.....87

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 3

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – М.С. Михальченко

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 8,35, ум. друк. арк. 9,76.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 1023/630.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.